Krunoslav Mikulan • Siniša Pogačić

HRVATSKE ORUŽANE SNAGE

1941. – 1945.

Krila

I. Hrvatsko domobranstvo

Odmah po proglašenju NDH 10. travnja 1941. objavljen je Zakon o osnutku vojske i mornarice Države Hrvatske, po kojem "vojsku i mornaricu Države Hrvatske sačinjavaju svi vojni obvezanici dotadašnje vojske i mornarice Kraljevine Jugoslavije i to časnici, podčasnici i momčad sviju vrsti oružja, aktivni i rezervni koji su dana 1. studenog 1918. bili zavičajnici u ma kojoj općini koja je danas sastavni dio Države Hrvatske ili čiji su očevi bili toga dana zavičajnici tih općina." Do 16. travnja 1941. službeni naziv za novu hrvatsku vojsku bio je **Vojska Države Hrvatske**.

Na prvoj sjednici državne vlade 16. travnja odlučeno je da se "ustrojstvo nove hrvatske vojske organizira i vodi po uzoru i na principima koji su vrijedili za Hrvatsko domobranstvo do 1918. godine. Na taj način produžile bi se kroz novu vojsku sve slavne tradicije prve hrvatske vojske i njene slavom ovjenčane 42. vražje divizije." Nova hrvatska vojska toga je dana nazvana **Hrvatsko domobranstvo**, a dijelila se na Kopnene snage (ubrzo preimenovane u Kopnenu vojsku), Mornaricu i Zračne snage.

U prvo vrijeme u sklopu Hrvatskog domobranstva nalazile su se i sve prometne ustanove (željeznice, pošta, brzojav, telefon, radio), kao i sve snage sigurnosti objedinjene u Odjelu za zbor javnog reda i sigurnosti (državno redarstvo, općinsko i gradsko redarstvo, građanska zaštita i oružništvo; kasnije je jedino oružništvo ostalo dijelom oružanih snaga.) Kad su ustrojeni Narodna zaštita i Državna častna radna služba, i oni su smatrani dijelom Hrvatskog domobranstva.

Zapovjednikom cjelokupne oružane sile i ministrom Hrvatskog domobranstva postao je vojskovođa Slavko Kvaternik (*sl. 1*). On je formalno na dužnosti ministra ostao do 4. siječnja 1943., no u stvarnosti je uklonjen s položaja već u jesen 1942. Neposredni nadzor nad Ministarstvom preuzeo je Ante Pavelić, a za vršioca dužnosti ministra postavio je generala Vilka Begića (*sl. 2*) koji je na toj dužnosti ostao do 2. rujna 1943. kada je za ministra postavljen zrakoplovni general Miroslav Navratil. Već 29. siječnja 1944. godine na njegovo mjesto dolazi ustaški pukovnik Ante Vokić. Zbog poznatog pripremanja puča kojim je zajedno s ministrom unutarnjih poslova Mladenom Lorkovićem pokušao NDH prevesti na stranu savezničkih sila bio je uhićen 30. kolovoza 1944. Zadnji ministar bio je vice-admiral Nikola Steinfel, postavljen 31. kolovoza 1944.

Zapovjednikom Kopnenih snaga postao je 16. travnja 1941. general pješaštva Slavko Stanzer (*sl. 3*), Zračnih snaga pukovnik Vlado Kren (*sl. 4*), a Mornarice kapetan bojnog broda Đuro Jakčin. Već 25. svibnja 1941. general Stanzer postao je glavni inspektor Hrvatskog domobranstva, a na njegovo mjesto došao je podmaršal Vladimir Laxa (*sl. 5*).

Zapovjedništvo vojske i Ministarstvo Hrvatskog domobranstva utemeljeno je 16. travnja 1941. kao jedinstvena organizacija koja se dijelila na Predsjedništvo i sedam odjela:

I. Odjel kopnenih snaga
II. Odjel za ratnu mornaricu, riječnu plovidbu, obale i pomorstvo

Slika 1
Vojskovođa Slavko Kvaternik u odori Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 2
General Vilko Begić, glavar Glavnog stožera, u generalskoj kabanici s crvenim porubima i crvenom podstavom, 1943.
(S. Pogačić)

III. Odjel zračnih snaga
IV. Odjel za željeznice i promet
V. Odjel za cestovni saobraćaj i građevine
VI. Odjel pošta, brzojava, telefona i radija
VII. Odjel za zbor javnog reda i sigurnosti

Privredni inšpektorat kao VIII. odjel ustrojen 2. svibnja 1941.

Do 4. kolovoza 1941. godine kada je formirano novo Ministarstvo Hrvatskog domobranstva, s radom su započela i ostala civilna ministarstva, te su odjeli nevojničkog značaja prešli u sklop Ministarstva unutarnjih poslova i Ministarstva prometa. Novo Ministarstvo Hrvatskog domobranstva sastojalo se od Predsjedničkog ureda, osam odjela[1], Glavnog stožera, Upravnog glavnog stožera i Glavnog računarskog nadzorništva.

Postojali su sljedeći odjeli:

1. Osobni odjel,
2. Novački odjel,
3. Pravosudni odjel,
4. Zdravstveni odjel,
5. Odjel za konjarstvo i veterinarstvo,
6. Odjel za naoružanje i tehničku opremu,
7. Vojno-gospodarstveni i upravni odjel,
8. Odjel za Narodnu zaštitu.

Svaki odjel dijelio se na više odsjeka. Na čelu odjela nalazili su se glavari odjela, a na čelu odsjeka stajali su pročelnici odsjeka.

Neposredno podređeni Ministarstvu bili su i Vrhovno nadzorništvo Hrvatskog domobranstva i Zapovjedništvo vojnih škola.

Naziv Hrvatsko domobranstvo promijenjen je 2. rujna 1942. godine u **Domobranstvo**, pa je

Slika 3
General pješaštva Slavko Stanzer, zapovjednik Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva, 1941.
(Hrvatski povijesni muzej)

[1] Zaprava je bilo predviđeno stvaranje čak 16 odjela, ali je Okružnica od 22. kolovoza 1941. godine njihov broj svela na razumniju mjeru.

i naziv samoga ministarstva promijenjen u **Ministarstvo domobranstva**.

Ministarstvo domobranstva 21. siječnja 1943. mijenja naziv u **Ministarstvo oružanih snaga**, te pod njega potpada i Ustaška vojnica, koja je do tada bila samostalna[2]. Naziv "domobranstvo" često je neslužbeno označavao kopnenu vojsku, a od navedenog nadnevka i službeno se pravi razlika između Domobranstva, Mornarice i Zrakoplovstva.

Po toj zakonskoj odredbi **Oružane snage NDH** sastojale su se iz sljedećih dijelova:

Domobranstvo

Bojno zrakoplovstvo

Plovne snage

Ustaška vojnica

Oružništvo

Narodna zaštita

Državna radna služba.

Tako je ostalo do kraja rata, uz povremeno mijenjanje naziva pojedinih dijelova, o čemu se govori u pojedinim kasnijim poglavljima.

Glavni stožer Ustaške vojnice postao je dijelom Ministarstva oružanih snaga, a neki njegovi odjeli bili su spojeni s odgovarajućim odjelima dotadašnjeg Ministarstva domobranstva.

Novo Ministarstvo oružanih snaga sastojalo se od sljedećih dijelova:

1. Pobočništvo,
2. Glavnostožerni ured,
3. Upravni ured,
4. Osobni ured,
5. Stožer Ustaške vojnice,
6. Izvještajni odjel,
7. Odgojni odjel,
8. Redarstvo oružanih snaga,
9. Nadzorno vijeće.

Uredi su se sastojali od odjela, a odjeli od odsjeka. Ministar Navratil dobio je titulu *"ministar i zapovjednik oružanih snaga"*, no kada je Ante Vokić preuzeo Ministarstvo 29. siječnja 1944. položaj *"zapovjednika oružanih snaga"* dobio je general-poručnik Matija Čanić.

Detaljan opis svih organizacijskih promjena u okviru Ministarstva i svih njegovih ureda i odjela ne možemo dati na ovome mjestu jer bi to zahtijevalo prostor od barem još stotinjak stranica. Ovo ostavljamo za neko drugo buduće djelo koje će potanko opisati ustroj vojnih postrojbi NDH.

Obvezatno djelatno razdoblje (vojni rok) u Hrvatskom domobranstvu (kasnijim Oružanim snagama) trajalo je dvije godine, a novačenje je vršeno u dvadeset prvoj godini života.

Slika 4
Zrakoplovni pukovnik Vladimir Kren, zapovjednik Zračnih snaga.
(K. Mikulan)

Slika 5
General-poručnik Vladimir Laxa, glavar Glavnog stožera.
(S. Pogačić)

[2] Već 18. ožujka 1942. godine Zakonska odredba o oružanoj sili odredila je da se Oružana sila NDH sastoji od Hrvatskog domobranstva i Ustaške vojnice, međutim ta odredba nije imala nikakve praktične posljedice.

Kopnena vojska

Ustrojstvo Glavnoga stožera

Prvih tjedana postojanja Nezavisne Države Hrvatske zapovijedanje Kopnenom vojskom bilo je usredotočeno u **Stožeru Kopnene vojske** koji se sastojao od Predsjedničkog ureda i 14 odjela.

Stožer je 20. svibnja 1941. promijenio naziv u **Zapovjedništvo Kopnene vojske**, a njegovi odjeli nazvani su uredima. Zapovjednik je bio general pješaštva Slavko Stanzer, a od 3 lipnja 1941. podmaršal (general-poručnik) Vladimir Laxa.

Postojalo je još jedno zapovjedništvo – **Glavni stožer vojskovođe** – koje je djelovalo pod neposrednim nadzorom vojskovođe Kvaternika, a na čelu mu je bio podmaršal August Marić.

Zapovjedništvo Kopnene vojske i Glavni stožer vojskovođe ujedinjeni su 4. kolovoza 1941. godine u **Glavni stožer Domobranstva**. Glavar stožera postao je general-poručnik August Marić, a od 4. listopada na njegovo mjesto došao je general-poručnik Vladimir Laxa.

Glavni stožer Domobranstva sastojao se od jednog ureda i devet odjela:

1. Opći odjel,
2. Operativni odjel,
3. Etapni odjel,
4. Odjel za ustrojstvo,
5. Odjel za očevidnost,
6. Nastavni odjel,
7. Odjel za ratnu povijest,
8. Prometni odjel,
9. Odjel za predvojničku i poslijevojničku naobrazbu,
10. Pomoćni ured.

Glavni stožer Domobranstva zapovijedao je svim vojnim pothvatima i nadzirao sve postrojbe, škole i ustanove Kopnene vojske. Podređeni su mu bili i vojni izaslanici i ostalo vojno osoblje u inozemstvu.

Nadzorništva vrsta oružja također su se nalazila u sklopu Glavnoga stožera. Postojala su četiri nadzorništva: Nadzorništvo pješaštva, Nadzorništvo konjaništva, Nadzorništvo topništva i Nadzorništvo tehničkih četa. Kasnijim preustrojstvom stvoreno je umjesto Nadzorništva konjaništva Nadzorništvo brzih četa koje je bilo zaduženo za konjaničke, samovozne, oklopne i koturaške (biciklističke) postrojbe; također je stvoreno Nadzorništvo dojavništva. Nadzorništva su organizirala vojnu izobrazbu, predlagala promjene u ustrojstvu, izrađivala pravilnike itd.

Nakon stvaranja Ministarstva oružanih snaga u siječnju 1943. Glavni stožer Domobranstva preustrojen je najprije kao **Glavni stožer Oružanih snaga**, a zatim kao **Glavnostožerni ured**. Time je na neki način njegov značaj smanjen, budući da je bio tek jedan od nekoliko ureda Ministarstva, a ne posebno zapovjedno tijelo. Na čelo Glavnostožernog ureda došao je general Fedor Dragojlov; njega je 1. rujna 1944. zamijenio ustaški pukovnik Tomislav Sertić.

Glavnostožerni ured sastojao se od četiri odjela:

1. Operativni odjel (poznat i kao Pothvatni odjel),
2. Ustrojbeni odjel,
3. Nastavni odjel,
4. Pozadinski odjel.

U sklopu ureda nalazila su se i sva nadzorništva vrsta oružja. Ostali odjeli koji su ranije bili sastavnim dijelom Glavnog stožera Domobranstva premiješteni su u druge urede, te je time odgovornost Glavnostožernog ureda smanjena.

Ustrojstvo operativnih postrojbi

U načelu se Kopnena vojska sastojala od određenih vrsti oružja i struka. Vrste oružja bile su pješaštvo, konjaništvo, topništvo i tehničke čete (podijeljene na opkoparstvo, dojavništvo, željezničarstvo, samovostvo i oklopništvo; dvije zadnje grane bile su kasnije zajedno s konjaništvom spojene u brze čete). Struke su bile zdravstvena, pravosudna, intendantska, popunidbena, gospodarska i tehnička. Tu su bile još i pomoćne struke (činovnici, nastavnici, glazbenici, svećenici).

Nazivi formacija Kopnene vojske temeljili su se na nazivima koji su bili u uporabi u doba Austro-Ugarske. Neki su nazivi iz tog vremena ipak promijenjeni (*tablica 1.*) – bataljun u bojnicu, odnosno bojnu, a brigada u zdrug.

Tablica 1.

HRVATSKI NAZIVI:	STAROJUGOSLAVENSKI NAZIVI:
VOJSKA	ARMIJA
ZBOR	KORPUS
DIVIZIJA	DIVIZIJA
ZDRUG[3]	BRIGADA
PUKOVNIJA	PUK
BOJNA[4] (u topništvu SKLOP)	BATALJON (u artiljeriji DIVIZION)
SATNIJA[5] (u topništvu BITNICA)	ČETA (u artiljeriji BATERIJA)
VOD	VOD
ROJ	ODELJENJE

U ustrojbenom pogledu Kopnena vojska sastojala se od pothvatnog (operativnog) i teritorijalnog dijela. Zborovi, divizije, zdrugovi, pukovnije, samostalne bojne te sklopovi, izvršavali su operativne i borbene zadaće, a zborna područja, popunidbena zapovjedništva i doknadne postrojbe izvršavale su vojno-teritorijalne zadaće (administracija, novačenje, opskrba itd.).

U početku je postojalo pet divizijskih područja:

Savsko divizijsko područje
(sa sjedištem u Zagrebu)

Osječko divizijsko područje
(sa sjedištem u Osijeku)

Vrbasko divizijsko područje
(sa sjedištem u Banja Luci)

Bosansko divizijsko područje
(sa sjedištem u Sarajevu)

Jadransko divizijsko područje
(sa sjedištem u Mostaru)

Pukovnije bivše jugoslavenske vojske najprije su bile preustrojene kao nove hrvatske pukovnije s novim nazivima, ali to preustrojstvo bilo je samo privremeno, te su u sklopu divizijskih područja tijekom travnja i svibnja 1941. godine postrojene 23 pohodne i 24 posadne bojne.

Većina je tih bojni 29. lipnja 1941. ušla u sklop novopostrojenih 15 pješačkih pukovnija. Osim pješačkih pukovnija stvorene su i jedna konjanička pukovnija, 10 topničkih odjela te mnogo manjih i pomoćnih postrojbi.

Postrojbeni pregled Kopnene vojske od srpnja do listopada 1941.:

Savsko divizijsko područje

1. pješačka pukovnija, Bjelovar
2. pješačka pukovnija, Zagreb
3. pješačka pukovnija, Karlovac
I. topnički odjel, Varaždin
II. topnički odjel, Zagreb
II. konjanički odjel Konjaničke pukovnije, Zagreb
Stožer i Stožerna satnija Konjaničke pukovnije, Zagreb
Pionirska pukovnija, Karlovac
I. samovozna bojna, Zagreb
Savska povozna satnija, Zagreb

Osječko divizijsko područje

4. pješačka pukovnija, Osijek
5. pješačka pukovnija, Požega
6. pješačka pukovnija, Vinkovci
III. topnički odjel, Osijek
IV. topnički odjel, Petrovaradin
I. konjanički odjel Konjaničke pukovnije, Virovitica
Pontonirska bojna, Osijek
3. samovozna satnija, Osijek
Željeznička bojna, Brod na Savi
Osiječka povozna satnija, Osijek

Bosansko divizijsko područje

7. pješačka pukovnija, Sarajevo
8. pješačka pukovnija, Tuzla
9. pješačka pukovnija, Travnik
V. topnički odjel, Sarajevo
VI. topnički odjel, Tuzla
Samostalni konjanički odjel, Kalinovik
II. samovozna bojna, Sarajevo
Bosanska povozna satnija, Sarajevo

Vrbasko divizijsko područje

10. pješačka pukovnija, Banja Luka
11. pješačka pukovnija, Sisak
12. pješačka pukovnija, Otočac
VII. topnički odjel, Banja Luka
VIII. topnički odjel, Bihać
6. samovozna satnija, Banja Luka
Vrbaska povozna satnija, Banja Luka

Jadransko divizijsko područje

13. pješačka pukovnija, Mostar
14. pješačka pukovnija, Trebinje
15. pješačka pukovnija, Knin
IX. topnički odjel, Mostar
X. topnički odjel, Knin
7. samovozna satnija, Mostar
Jadranska povozna satnija, Mostar

Svaka pješačka pukovnija trebala je imati 1.626 časnika, dočasnika i domobrana. Trebala se sastojati od dvije pješačke bojne, stožerne satnije, protuoklopne satnije, prateće satnije, radnog poluvoda i pukovnijske glazbe. Svaka pješačka bojna imala je tri streljačke satnije i strojničku satniju; streljačka satnija sastojala se od tri voda, svaki vod od tri roja; strojnička satnija sastojala se od dva voda, a svaki vod od četiri roja. Stožerna satnija imala je razvidni vod, dojavni vod, pionirski vod i pomoćni vod. Protuoklopna satnija imala je tri voda sa šest protuoklopnih topova. Prateća satnija imala je topnički vod i bacački vod.

[3] Naziv "zdrug" u početku je označavao odred, a tek od proljeća 1942. godine počeo se upotrebljavati u značenju riječi "brigada". Od 1942. godine, pod utjecajem novog korijenskog pravopisa, umjesto "zdrug" i "zbor" počelo se govoriti "sdrug" i "sbor". Ova promjena dosljedno se poštivala u Ustaškoj vojnici, ali u Hrvatskom domobranstvu često su i dalje pisali i govorili po starom, pa i u službenim spisima i propisima. Već iduće godine ponovo se počelo govoriti "zdrug" i "zbor", ali samo u Domobranstvu.

[4] U Domobranstvu je u prvo vrijeme korišten naziv "bataljun", a tek kasnije "bojnica", i konačno, od jeseni 1941., "bojna"; u Ustaškoj vojnici odmah je uveden naziv "bojnica", što je u Austro-Ugarskoj, u 19. stoljeću, bio naziv za topničku bitnicu. Do jeseni 1941. taj naziv promijenjen je u "bojna". U konjaništvu i topništvu koristio se u početku naziv "odjel", a od 13. prosinca 1941. naziv "sklop".

[5] 13. prosinca 1941. naziv "satnija" promijenjen je u "sat" (muškog roda); 9. siječnja 1943. ponovno je vraćen naziv "satnija", a 28. ožujka 1943. naziv je ponovno promijenjen u "sat", ali ovoga puta ženskoga roda. Neslužbeno se uvijek govorilo "satnija".

U stvarnosti je pojedina pukovnija mogla biti nešto manja ili poprilično veća od propisanoga. Na primjer, 1. pješačka pukovnija koja se borila u Bosni imala je u prosincu 1941. godine čak sedam bojni.

Svaki topnički odjel sastojao se od tri topničke bitnice (svaka s dva voda) i stožerne bitnice (s dojavnim, premjernim i pomoćnim vodom); teoretski se topnički odjel sastojao od 421 časnika, dočasnika i domobrana, 266 konja i 12 haubica od 100 mm.

Cjelokupna Kopnena vojska brojala je u lipnju 1941. godine oko 44.000 časnika, dočasnika i domobrana.

Kvaternik je 9. svibnja 1941. godine naredio zatvaranje granice sa Srbijom. Već 24. travnja ustrojeno je **Zapovjedništvo Istočnog pograničnog područja** koje je dobilo zadaću nadzirati granicu prema Srbiji i Crnoj Gori. Zapovjedništvu su na raspolaganje stavljene dvije pohodne bojne (II. i V.). 24. svibnja iste godine promijenjen je naziv toga zapovjedništva u **Zapovjedništvo Hrvatskog graničarstva**, te su mu dodijeljene još tri pohodne bojne (III., IV. i VII.). Već 21. srpnja 1941. došlo je do novog preustrojstva, te je stvoreno **Zapovjedništvo Vojne krajine**, nakon čega je formirana Vojna krajina kao posebno vojno, upravno i sudsko tijelo koje je obuhvaćalo kotareve duž granice sa Srbijom i Crnom Gorom. Pridružene pohodne bojne dobile su nove brojčane oznake (I. – V. bojna Vojne krajine), a sve ostale oružane postrojbe (Oružništvo, Redarstvo i Riznička straža) podređene su novom Zapovjedništvu Vojne krajine. Početkom kolovoza 1941. svaka bojna dobila je i vod brdskih topova od 65 mm.

Posadnu službu provodila su **mjesna zapovjedništva** kojih je na kraju 1941. bilo dvadeset tri. Kasnije su postrojene i mnogobrojne posebne posadne postrojbe, obično bojne ili satnije (do kraja 1941. postojalo ih je tek nekoliko).

Postojala su i **popunidbena zapovjedništva** koja su brinula o novačenju vojnika i njihovom slanju u operativne postrojbe. Do lipnja 1941. stvoreno je 18 takovih zapovjedništava.

Nakon izbijanja borbi u razdoblju od lipnja do kolovoza 1941. Glavni stožer je pokušao suzbiti aktivnosti ustanika redovnim oružničkim pa tek zatim i mirnodopskim domobranskim postrojbama. Uskoro je postalo očigledno da se Kopnena vojska mora preustrojiti kako bi se uspješno nosila s neočekivanim borbenim zadaćama. Kvaternik je 31. srpnja 1941. ustrojio tri posebne postrojbe za borbu protiv partizana i četnika u Bosni i dijelovima Hrvatske. Bili su to **Lički zdrug**, **Sanski zdrug** i **Kninski zdrug**. Ovi zdrugovi (pri čemu riječ "zdrug" ovdje označava odred, a ne brigadu) imali su svoje posebno operativno područje i sve postrojbe Hrvatskog domobranstva, Ustaške vojnice i ostale oružane postrojbe na njihovom području bile su stavljene pod njihovo zapovjedništvo.

U razdoblju od kolovoza do listopada 1941. zdrugovi su preustrojeni, a stvorene su i neke druge privremene posebne postrojbe, kao na primjer **Grupa generala Klaića** u Doboju (kasnije se premjestila u Tuzlu) ili **Grupa generala Lukića** u Karlovcu koja je bila podređena talijanskoj 2. vojsci. Grupa generala Klaića pokrivala je cijelo područje sjeveroistočne Bosne i kao najvažniju zadaću imala je sprječavanje ulaska partizana iz Srbije i zaštitu željezničkih pruga Brod-Zavidovići, Doboj-Tuzla i Usora-Teslić. Ta je grupa bila temelj uspostave 4. pješačke divizije u studenome 1941.

Učinkovitost navedenih privremenih postrojbi bila je raznolika i varirala je od potpunog uspjeha do potpunog neuspjeha, ovisno o sposobnosti pojedinih zapovjednika i opremljenosti njihovih sastavnih dijelova. Zbog toga je Glavni stožer isplanirao korjenito preustrojstvo Kopnene vojske koje je na snagu stupilo 1. studenoga 1941.

Tim su preustrojstvom stvorena tri **domobranska zbora**, tri **domobranska zborna područja** i **Vojna zona br. 1**. Svaki zbor imao je po dvije pješačke divizije; svaka divizija imala je dvije do tri pješačke pukovnije, jedan do dva topnička odjela te pomoćne i pozadinske postrojbe. Zborovi i divizije bili su operativna, te ujedno i teritorijalna vojna tijela, što znači da su se stalno nalazili na svome području za koje su bili zaduženi u pogledu održavanja javnoga reda i mira.

Kopnena vojska dijelila se na sljedeće zborove, odnosno zborna područja:

I. domobranski zbor, Sisak
II. domobranski zbor, Slavonski Brod
III. domobranski zbor, Sarajevo
I. domobransko zborno područje, Petrinja
II. domobransko zborno područje, Banja Luka
III. domobransko zborno područje, Travnik

Od 3. prosinca 1941. postojala je u okviru III. zbornog područja i pod njegovim zapovjedništvom Vojna zona br. 1. Obuhvaćala je kotareve Travnik, Fojnica, Bugojno, Jajce i Mrkonjić-Grad.

U nadležnosti zapovjedništava domobranskih zborova bilo je opće zapovijedanje podčinjenim postrojbama u borbenom, stegovnom i nastavnom pogledu; uporaba svih postrojbi na području zbora u cilju obrane područja i održavanje reda i mira; rukovođenje doglasnom službom, vojnom promidžbom u postrojbama, ustanovama i kod pučanstva te rješavanje osobnih poslova za časnike, vojne službenike, dočasnike i vojnike.

Postrojbeni pregled na dan 1. studenoga 1941. bio je kako slijedi:

I. domobranski zbor:

1. pješačka divizija, Bjelovar
   1. pješačka pukovnija, Bjelovar
   2. pješačka pukovnija, Zagreb
   11. pješačka pukovnija, Sisak

I. topnički odjel, Varaždin
II. topnički odjel, Zagreb
1. povozna satnija, Zagreb
2. pješačka divizija, Bihać
3. pješačka pukovnija, Karlovac
12. pješačka pukovnija, Otočac
15. pješačka pukovnija, Knin
VIII. topnički odjel, Bihać
X. topnički odjel, Zagreb
Konjanička pukovnija, Zagreb
I. pionirska bojna, Sisak
III. pionirska bojna, Karlovac
Koturaška bojna, Koprivnica
Golubarska satnija, Zagreb

II. domobranski zbor:

3. pješačka divizija, Vinkovci
4. pješačka pukovnija, Osijek
6. pješačka pukovnija, Vinkovci
I. bojna 16. pješačke pukovnije (postrojba Njemačke narodne skupine)
III. topnički odjel, Doboj
IV. topnički odjel, Petrovaradin
3. povozna satnija, Osijek
4. pješačka divizija, Doboj
5. pješačka pukovnija, Sl. Požega
8. pješačka pukovnija, Vinkovci
10. pješačka pukovnija, Banjaluka
VI. topnički odjel, Tuzla
VII. topnički odjel, Banjaluka
4. povozna satnija, Banjaluka
3. samovozna satnija, Osijek
6. Samovozna satnija, Banja Luka
II. pionirska bojna, Brčko
IV. pionirska bojna, Osijek
Dojavna bojna, Požega
Golubarska postaja, Slavonski Brod
Željeznička bojna, Slavonski Brod
V. bojna Vojne krajine (taktički)

III. domobranski zbor:

5. pješačka divizija, Sarajevo
7. pješačka pukovnija, Sarajevo
9. pješačka pukovnija, Travnik
V. topnički odjel, Sarajevo
5. povozna satnija, Sarajevo
6. pješačka divizija, Mostar
13. pješačka pukovnija, Mostar
14. pješačka pukovnija, Trebinje
IX. topnički odjel, Mostar
6. povozna satnija, Mostar
III. samovozna bojna, Sarajevo
Samostalni konjanički odjel, Sarajevo
Golubarska postaja, Sarajevo
I, II, III. i IV. bojna Vojne krajine (taktički)

U okviru 4. pješačke divizije postrojena su četiri posebna odreda, tzv. "gromade", radi učinkovitije borbe protiv partizana i četnika – Gromada Mateša, Gromada Paja, Gromada Grum i Gromada Bosnić.

Svako zborno područje bilo je stegovno podčinjeno zapovjedništvu domobranskog zbora na području kojega se nalazilo, a u svemu ostalom Ministarstvu Hrvatskog domobranstva.

Zapovjedništvu domobranskog zbornog područja bile su podčinjene u stegovnom pogledu sve doknadne postrojbe, popunidbena zapovjedništva, mjesna i postajna zapovjedništva, dotadašnje divizijske i posadne bolnice sa zdravstvenim satnijama, domobranska lječilišta, radničko-zanatlijske satnije, obskrbne postrojbe, domobranski divizijski sudovi i tužiteljstva, skladišta, radionice i ostale ustanove koje nisu neposredno bile podčinjene Ministarstvu Hrvatskog domobranstva, a u materijalnom i novčanom pogledu sve postrojbe, ustanove i zavodi Kopnene vojske na dotičnom području.

Zapovjedništva domobranskih zbornih područja vršila su novačenje i osiguranje područja u ratu, izvršavala popunidbene poslove (novačenje, očevidnost obveznika, pričuvnika, stoke i vozila), odobravala su odlaganje službe obveznicima i pričuvnim časnicima i dočasnicima, poduzimala su mjere u oblasti narodne zaštite (dio koji spada u nadležnost vojske), vršila su poslove vojnog zdravstva i veterinarstva, pozadinske poslove, opskrbu svih postrojbi i ustanova na svom području hranom, odjećom i obućom, tvorivom i oružjem, rukovodila su graditeljskim poslovima (izgradnja, održavanje i nadzor nad vojnim građevinama) na svom području.

Krajem 1941. u Zagrebu je utemeljena i **Ustaško-domobranska pukovnija "Poglavnika Dr-a Ante Pavelića"**. Trebala je imati isti sastav kao redovne pješačke pukovnije, uz dodatnu konjaničku satniju i topničku bitnicu.

Treba spomenuti još i **Koturašku bojnu** koja je u listopadu 1941. postrojena u Koprivnici, a sastojala se od četiri satnije, te **Jurišnu bojnu** u Bihaću kao posebnu elitnu postrojbu neposredno podređenu vojskovođi Kvaterniku.

Na kraju 1941. godine Kopnena vojska je imala oko 77.000 časnika, dočasnika i domobrana.

U proljeće 1942. godine cijelo državno područje NDH podijeljeno je na pothvatna (operativna) područja. Svaka pukovnija, a kasnije i zdrug, imala je svoje točno određeno pothvatno područje i svaka manja postrojba koja je zbog borbenih zadaća bila premještena na područje te pukovnije, bila joj je podređena u pogledu borbene uporabe. Radi boljeg pokrivanja područja postrojeni su **Petrinjski zdrug, Srijemski zdrug** (u Rumi), **Slavonski zdrug** (u Osijeku, kasnije Požegi), **Banjalučki zdrug, Tuzlanski zdrug i Zenički zdrug.** To su bili stalni zdrugovi koji su okupljali raznolike postrojbe pod svojim zapovjedništvom, ali još uvijek nisu imali značajke brigade u pravom smislu te riječi. Krajem 1941. i početkom 1942. godine u službenim se spisima spominju još i **Dobojski zdrug, Utinjski zdrug, Kordunski zdrug, Gradiški zdrug** i

novopostrojeni **Lički zdrug**, no nismo sigurni jesu li oni imali značajke ranijih privremenih zdrugova u smislu odreda ili novih stalnih zdrugova.

U travnju 1942. godine postrojena je **1. gorska divizija** sa sjedištem u Bjelovaru. Ta divizija nije bila dijelom domobranskih zborova već je bila neposredno podvrgnuta Glavnom stožeru. U prvo vrijeme sastojala se od četiri gorska zdruga, svaki s jednom pješačkom pukovnijom i jednom lovačkom bojnom:

1. gorska divizija, Bjelovar

I. gorski zdrug, Zagreb
- Ustaško-domobranska pukovnija "Poglavnika Dr-a Ante Pavelića"
- II. lovačka bojna

II. gorski zdrug, Bjelovar
- 2. gorska pješačka pukovnija
- III. lovačka bojna

III. gorski zdrug, Požega
- 3. gorska pješačka pukovnija
- IV. lovačka bojna

IV. gorski zdrug
- 4. gorska lovačka pukovnija
- V. lovačka bojna

Nakon otprilike šest mjeseci gorski zdrugovi su preustrojeni tako da su pješačke pukovnije i lovačke bojne ukinute, a umjesto njih stvorene su po četiri bojne u svakome zdrugu; zdrugovi su imali i po jednu gorsku topničku bitnicu, pionirski vod i druge pomoćne postrojbe, a divizija je imala i oklopnu satniju.

U veljači 1943. godine Petrinjski zdrug preustrojen je u **V. gorski zdrug**, a nešto ranije utemeljen je i **VII. gorski zdrug** koji je bio na izobrazbi u Reichu, u gradiću Bruck an der Leitha. VII. gorski zdrug ukinut je u travnju 1943., a ljudstvo je prešlo u ostale gorske zdrugove ili je upućeno u 369. legionarsku diviziju.

Sredinom 1942. godine formirane su četiri **novačke pukovnije** (1. u Zemunu, 2. u Osijeku, 3. u Bjelovaru i 4. u Varaždinu) koje su bile zadužene za vojnu naobrazbu novaka. Također su postrojene **Domobranska veleobrtna zaštita** (o njoj više u pogl. 1.5.) i **Domobranska poljopriradna zaštita** (koja je na ugroženim područjima štitila polja i usjeve). Izvršene su sve organizacijske predradnje za ustrojavanje **Domobranske pripreme** kao nasljednice Vojne prednaobrazbe koja se počela formirati u okviru Odjela za prijevojničku i poslijevojničku naobrazbu Glavnoga stožera, međutim Domobranska priprema je morala obustaviti rad, a njene zadaće preuzela je Ustaška priprema (*poglavlje II-3.*).

U travnju 1943. naređeno je novo preustrojstvo Domobranstva (Kopnene vojske), a stupilo je na snagu 1. kolovoza 1943. Preustrojstvo je izvršeno radi lakšeg zapovijedanja i bolje pothvatne uporabe postrojbi na osiguranju područja.

Zapovjedništva zborova i zapovjedništva zbornih područja spojena su u tri **zapovjedništva zbornih područja** koja su imala i pothvatnu i upravnu (administrativnu) zadaću.

Preustrojstvom su ukinuti divizijski stožeri (osim 6. pješačke divizije, koja je bila u talijanskoj II. zoni), a od većine pješačkih i svih gorskih postrojbi stvorena su četiri gorska i četiri lovačka zdruga, svaki s po dvije gorske, odnosno lovačke pukovnije, te po dva topnička sklopa.

Svaki gorski zdrug imao je u svome sastavu još i gorsku dojavnu satniju, gorsku obkoparsku satniju, oklopni vod, vojno-oružnički vod, zdravstvenu satniju, veterinarsku satniju, 1. i 2. tovarni povoz, samovozni povoz, pekarsku polusatniju i gospodarski ured. Svaka gorska pukovnija imala je po tri bojne; svaka bojna sastojala se od tri streljačke satnije i strojničke satnije. Stožer bojne imao je 18, streljačka satnija 196, a strojnička satnija 226 časnika, dočasnika i domobrana, što je ukupno bilo 832 čovjeka u svakoj bojni. Strojnička satnija imala je osam teških strojnica i šest teških bacača, a streljačka satnija dvanaest lakih strojnica i tri laka bacača. Lovački zdrugovi vjerojatno su imali sličan sastav, ali potankosti nisu poznate, osim činjenice da su svu opremu, naoružanje i streljivo osiguravali Nijemci.

U sklop gorskih i lovačkih zdrugova ušle su i neke ustaške bojne: XI. ustaška djelatna bojna postala je III. bojnom 4. gorske pukovnije; XXXVII. ustaška djelatna bojna uključena je u 8. gorsku pukovniju, također kao III. bojna; IV. i VIII. ustaška djelatna bojna postale su dijelom 10. lovačke pukovnije, vjerojatno kao njena II. bojna.

Evo pregleda postrojbi za ljeto 1943:

I. zborno područje, Zagreb

Zapovjedništvo I. zbornog područja – Zagreb

1. gorski zdrug "Poglavnika Dr-a Ante Pavelića", Bjelovar
   - 1. gorska pukovnija, Zagreb
   - 5. gorska pukovnija, Petrinja
   - III. topnički sklop, Petrinja
   - XIV. topnički sklop, Petrovaradin
3. gorski zdrug, Petrinja
   - 3. gorska pukovnija, Bjelovar
   - 11. gorska pukovnija, Sisak
   - II. topnički sklop, Zagreb
   - XIII. topnički sklop, Zagreb
4. gorski zdrug, Daruvar-Pakrac-Lipik
   - 4. gorska pukovnija, Sisak
   - 8. gorska pukovnija, Zagreb
   - I. topnički sklop, Varaždin
   - XII. topnički sklop, Varaždin
2. lovački zdrug, Bos. Novi
   - 1. lovačka pukovnija, Bjelovar
   - 10. lovačka pukovnija, Banja Luka
   - IV. topnički sklop, Osijek
   - VIII. topnički sklop, Banja Luka
2. pješačka pukovnija, Zagreb
12. pješačka pukovnija, Gospić

15. pješačka pukovnija, Knin
II. lovačka bojna, Gospić
I. koturaška bojna, Koprivnica

II. zborno područje, Brod

Zapovjedništvo II. zbornog područja – Brod
1. lovački zdrug, Vinkovci, Doboj
4. lovačka pukovnija, Osijek
6. lovačka pukovnija, Vinkovci
V. topnički sklop, Osijek
XVI. topnički sklop, Osijek
3. lovački zdrug, Brčko
5. lovačka pukovnija, Slavonski Brod
8. lovačka pukovnija, Tuzla
VII. topnički sklop, Brčko
XVIII. topnički sklop, Tuzla
4. lovački zdrug, Banja Luka
7. lovačka pukovnija, Sarajevo
13. lovačka pukovnija, Mostar
XI. topnički sklop, Mostar
XXII. topnički sklop, Mostar
3. pješačka pukovnija, Karlovac (ali većinom u Bosni)
Sriemski zdrug, Ruma
Tuzlanski zdrug, Tuzla
Slavonski zdrug, Požega
II. jurišna bojna, Brod
Dobrovoljački zdrug narodnog ustanka bojnika Hadžiefendića, Tuzla
Domobranska dobrovoljačka bojna "Branitelji Kladnja", Kladanj
Domobranska dobrovoljačka bojna, Banja Luka
Domobranska dobrovoljačka bojna, Kotorišće
Domobranska dobrovoljačka bojna, Teslić
Domobranska dobrovoljačka bojna, Derventa
Domobranska dobrovoljačka bojna, Gračanica

III. zborno područje, Sarajevo:

Zapovjedništvo III. zbornog područja, Sarajevo
2. gorski zdrug "Vojskovodje Doglavnika Slavka viteza Kvaternika", Konjic
2. gorska pukovnija, Sarajevo
9. gorska pukovnija, Jablanica
IX. topnički sklop, Sarajevo
XX. topnički sklop, Sarajevo
6. pješačka divizija, Mostar
14. pješačka pukovnija, Trebinje-Bileća
1. domobranska dobrovoljačka pukovnija, Imotski
Domobranska dobrovoljačka bojna Fazlagić-Kula
Domobranska dobrovoljačka bojna Kupres
1. konjanička pukovnija, Travnik

Izvan sastava zbornih područja nalazilo se osamnaest **željezničko-stražarskih bojni** ("žestra" bojni), koje su bile podređene njemačkom Stožeru za osiguranje željeznica u Brodu ("Eisenbahn-Sicherungsstab Kroatien"). Postojale su i četiri samovozne bojne (I. – IV.) koje su imale i određeni broj lakih tenkova i oklopnih vozila.

Razne doknadne postrojbe koje su prikupljale ljudstvo za izobrazbu, združene su u veljači 1944. u tri **doknadna zdruga** (po jedan za svako zborno područje):

I. doknadni zdrug, Zagreb
1. doknadna pukovnija, Zagreb
I. gorska doknadna bojna, Varaždin
III. gorska doknadna bojna, Zagreb
IV. gorska doknadna bojna, Križevci
I. doknadna željezničko-stražarska bojna, Petrinja
I. posadna doknadna bojna, Karlovac
I. doknadni topnički sklop, Zagreb
I. doknadna opkoparska bojna, Sisak
I. doknadna dojavna bojna, Zagreb

II. doknadni zdrug, Vinkovci
2. doknadna pukovnija, Zemun
I. lovačka doknadna bojna, Zemun
II. lovačka doknadna bojna, Vinkovci
III. lovačka doknadna bojna, Hrvatska Mitrovica
II. doknadna željezničko-stražarska bojna, Nova Gradiška
II. posadna doknadna bojna, Požega
II. doknadni topnički sklop, Petrovaradin
II. doknadna opkoparska bojna, Brčko
II. doknadna dojavna bojna, Požega

III. doknadni zdrug, Sarajevo
3. doknadna pukovnija, Sarajevo
II. gorska doknadna bojna, Travnik
IV. lovačka doknadna bojna, Mostar
III. doknadna željezničko-stražarska bojna, Zavidovići
III. posadna doknadna bojna, Visoko
III. doknadni topnički sklop, Sarajevo
III. doknadna opkoparska bojna, Sarajevo
III. doknadna dojavna bojna, Sarajevo

Doknadni zdrugovi vršili su izobrazbu novaka, te djelovali kao područne operativne postrojbe ukoliko se ukazala potreba.

U travnju 1944. od posadnih postrojbi, raznih pješačkih, topničkih i dobrovoljačkih postrojbi koje nisu ušle u sklop gorskih i lovačkih zdrugova, stvoreno je deset **posadnih zdrugova**. U posadne zdrugove uključene su kasnije i željezničko-stražarske bojne ("žestra-bojne") i satnije oklopljenih vlakova.

U proljeće 1943. stvoren je **Brzi zdrug**, koji je objedinio većinu konjaničkih, samovoznih, oklopnih i koturaških postrojbi Domobranstva. Taj je zdrug krajem 1944. jednostavno priključen Ustaškoj vojnici i dobio naziv **Brzi zdrug Ustaške vojnice**.

Postojao je i veliki broj pozadinskih postrojbi, vojnih ustanova i vojnih škola.

Postrojbeni pregled za sredinu 1944. godine:

I. zborno područje, Zagreb

Zapovjedništvo I. zbornog područja, Zagreb
1. gorski zdrug, Kutina
3. gorski zdrug, Banja Luka
4. gorski zdrug, Lipik
2. lovački zdrug, Donji Lapac
1. posadni zdrug, Križevci
2. posadni zdrug, Karlovac
3. posadni zdrug, Gospić
4. posadni zdrug, Sisak
Zagrebački posadni zdrug, Zagreb
1. doknadni zdrug, Zagreb

II. zborno područje, Brod

1. lovački zdrug, Doboj
3. lovački zdrug, Brod
4. lovački zdrug, Dvor
5. posadni zdrug, Nova Gradiška
6. posadni zdrug, Doboj
7. posadni zdrug, Hrvatska Mitrovica
10. posadni zdrug "Bosanski planinci", Tuzla
2. doknadni zdrug, Vinkovci

III. zborno područje, Sarajevo

2. gorski zdrug, Konjic
8. posadni zdrug, Sarajevo
9. posadni zdrug, Dubrovnik
3. doknadni zdrug, Sarajevo

Izvan sastava zbornih područja nalazili su se:

Brzi zdrug, Brod na Savi
1. domobranska radna pukovnija, Bjelovar
2. domobranska radna pukovnija, Osijek
3. domobranska radna pukovnija, Sarajevo
Željezničko-stražarske bojne (ukupno njih 24, s još tri satnije oklopljenih vlakova)
Doknadno samovozno zapovjedništvo u Zagrebu s tri bojne (u Zagrebu, Brodu i Sarajevu)
1. doknadna oklopna sat, Zagreb (kasnije Doknadno oklopno zapovjedništvo)

Krajem 1944. i početkom 1945. stvoreno je dvadeset **hrvatskih divizija** u koje su združene sve domobranske i ustaške postrojbe. O tome više u III. poglavlju.

Slika 6
Glazbenici Vojske Države Hrvatske 15. travnja 1941. Još se uvijek nose staro-jugoslavenske oznake činova, ali s hrvatskom trobojkom iznad oznake čina na epoletama; na tvrdim kapama također je hrvatska trobojka.
(Hrvatski povijesni muzej)

Odore i oznake Kopnene vojske

Prvih dana je nova vojska nosila starojugoslavenske odore i oznake činova, ali su s kapa odmah skinuli kokarde i stavili hrvatsku trobojku. Te su trobojke bile nestandardizirane, obično pravokutnoga oblika, a koristili su se i vijenci sa starojugoslavenskih časničkih kokardi, pri čemu se prethodno skinuo dvoglavi orao, a umjesto njega stavila trobojka. Trobojne trake stavljane su i na oznake činova, na gornju stranu epolete (*sl. 6*). Ponekad se nosila i široka trobojna vrpca oko lijeve nadlaktice (*sl. 7*) ili mala trobojka iznad lijevoga džepa, odnosno po jedna na svakoj strani ovratnika.

Fotografije nam pokazuju da su prvih dana učinjeni pokušaji prekrajanja omrznutih starojugoslavenskih šajkača da bi se barem novim oblikom kape razlikovali od stare vojske (*sl. 8*).

Odmah po proglašenju NDH određeno je povjerenstvo koje je trebalo načiniti propise o novim odorama. Članovi povjerenstva bili su general Vilko Begić, major Ferdo pl. Halla, major Julije Donner i pukovnik Kraus Tudić. Odredba o osnutku povjerenstva navodi da će se oznake činova i rodova stavljati na rukave i da oznake neće biti ni zlatne ni srebrne "jer je to ostatak feudalizma, gdje se moralo zlatom nagrađivati i u vanjskom obliku one, koji vrše službu za domovinu." No, s obzirom na odluku od 16. travnja 1941. da će se organizacija vojske temeljiti na domobranstvu iz vremena Austro-Ugarske Monarhije, odlučeno je da i odore moraju slijediti tu tradiciju, dakle, s dosta zlata i srebra.

Nove odore Kopnene vojske napravljene su tijekom svibnja, a službeno su predstavljene u javnosti 13. lipnja 1941. na Antunovo kada su i pitomci bivše kraljevske vojne akademije promaknuti u poručnike, te su dali i svečanu prisegu.

No, nije bilo moguće na brzinu proizvesti na tisuće novih odora, te je odlučeno da se i dalje nose starojugoslavenske odore, ali s novim oznakama i uz nove kape. Najveći dio surki kraljevske vojske ipak je prepravljen (*sl. 9 i 10*) – stavljeni su novi spušteni ovratnici, a probušene su i rupice za puceta na džepovima i rubovima skuti (puceta na starojugoslavenskim surkama nisu bila vidljiva). Ponekad su stavljeni ovratnici tamnozelene boje, a ponekad iste boje koje je i odora, dakle maslinasto sive. Ponekad je provedena samo jedna izmjena, ponekad sve ili nijedna, sve je ovisilo o raspoloživom vremenu i materijalu. Starojugoslavenske momčadske kabanice nisu se prepravljale, čak štoviše, na ovratnicima su često ostavljene latice kvadratnog oblika (dok su u Kopnenoj vojsci za kabanice propisane latice u obliku koplja).

Zbog ratnog stanja te su se prepravljene i neprepravljene odore nosile još godinama – postoje fotografije čak iz 1945. koje pokazuju domobrane u starim odorama.

Slika 7
Domobrani u starojugoslavenskim surkama i novim hrvatskim taborskim kapama; na lijevom rukavu nose povesku u bojama hrvatske zastave.
(S. Veinović)

Slika 8
Vojska Države Hrvatske 15. travnja 1941. na sprovodu Petra Kvaternika u Zagrebu na groblju Mirogoj. Vojnici nose starojugoslavenske šinjele s prepravljenim šajkačama na kojima je mala hrvatska trobojka.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 9
Domobranski vodnici – đaci na čelu s poručnikom u prepravljenim starojugoslavenskim odorama s domobranskim kapama i oznakama činova, 1941. Kao oznaku đaka nose starojugoslavenski znak u obliku dva prekrižena mača iznad lijevog džepa.
(S. Pogačić)

Proizvodnja novih odora nikako nije mogla postići potrebnu brzinu pa se tijekom 1944. godine sve više pojavljuju odore njemačke vojske. Surke su znane pod nazivom "M-43", a bilo je i dosta kabanica koje se raspoznaju po izrazito velikim ovratnicima (*sl. 11*). Tijekom te godine u Hrvatsku je uvezeno više od 120,000 kompleta njemačkih odora, koje su se osim u Domobranstvu nosile i u Ustaškoj vojnici. Njihova je boja bila slična boji domobranskih odora. Na njima su se nosile sve propisane oznake, osim na ovratniku kabanice gdje se nisu stavljale ni latice, vjerojatno zbog štednje.

Slika 10
Skupina visokih časnika Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva. Drugi i četvrti časnik slijeva nose starojugoslavenske surke na kojima su stavljeni novi ovratnici i probušene rupice za puceta; prvi i treći s lijeva također nose prepravljene starojugoslavenske surke, ali s našivenim džepovima prema novim propisima; 13. lipnja 1941.

Slika 11
Domobran u njemačkoj kabanici i desetnik u njemačkoj surci M-43 – te su se odore uvozile tijekom 1944. godine zbog nedostatka propisnih domobranskih surki i kabanica.

Oznake činova

Prvi nazivi činova bili su potpuna kopija naziva koji su vrijedili do 1918.[6] Nakon samo nekoliko tjedana (službeno objavljeno 29. svibnja 1941.), umjesto čina majora uveden je čin bojnika, koji je već postojao u Ustaškoj vojnici. Istodobno je razvodnik (najniži čin) postao desetnikom i obratno, desetnik razvodnikom. Čin podmaršala je do rujna mjeseca promijenjen u čin general-poručnika i to je bila zadnja izmjena naziva do 13. siječnja 1945.

Konačno prevođenje u nove činove za sve one koji su Hrvatskom domobranstvu pristupili iz bivše kraljevske vojske izvršeno je na način prikazan u *tablici 2*.

Tablica 2

Armiski đeneral	General pješaštva, topništva, konjaništva[7]
Diviziski đeneral	Podmaršal (General-poručnik)
Brigadni đeneral	General
Pukovnik	Pukovnik
Potpukovnik	Podpukovnik
Major	Bojnik
Kapetan I. klase	Nadsatnik
Kapetan II. klase	Satnik
Poručnik	Nadporučnik
Potporučnik	Poručnik
Narednik-vodnik I. klase	Časnički namjesnik[8]
Narednik-vodnik II. i III. kl.	Stoženi narednik
Narednik I. i II. klase	Narednik
Podnarednik I. i II. klase	Vodnik
Kaplar (s više od 6 mjeseci službe)	Razvodnik
Kaplar (s manje od 6 mjeseci službe)	Desetnik
Redov	Domobran

Prevođenje u nove činove dočasnika za bivše starojugoslavenske dočasnike izvršeno je 17. lipnja 1941.

U Hrvatskom domobranstvu svi činovi podijeljeni su u nekoliko skupina: **generali** su bili general pješaštva, topništva ili konjaništva, general-poručnik i general; **stoženi časnici** bili su pukovnik, podpukovnik i bojnik; **nadčasnici** su bili nadsatnik, satnik, nadporučnik, poručnik i zastavnik, **dočasnici**[9] su bili časnički namjesnik, stoženi narednik, narednik i vodnik; u **momčad** su se ubrajali razvodnik, desetnik i domobran.[10] Dočasnici su se dijelili na više dočasnike (časnički namjesnik i stoženi narednik) i niže dočasnike (narednik i vodnik).

Domobranski glazbenici-časnici imali su iste nazive činova kao i ostali časnici (uz dodatak riječi "glazbenik"), dok su dočasnici prvih nekoliko mjeseci imali posebne nazive (to su u stvari bili starojugoslavenski činovi kojima je riječ "klasa" promijenjena u "razred" u odnosnim padežima). Ti posebni nazivi ukinuti su 15. srpnja 1941, te su dočasnici prevedeni u nove činove (*tablica 3*).

Kod glazbenika Domobranstva umjesto čina časničkog namjesnika postojao je čin "kapelnički namjesnik".

Za dočasnike i momčad 1942. godine uvedeni su naslovni činovi. Tako je npr. razvodnik mogao steći čin naslovnog vodnika, pri čemu je njegov naziv čina glasio "razvodnik-naslovni vodnik". Uvijek su se nosile oznake naslovnih činova (koje su bile posve jednake redovnim činovima), no nakon prestanka obavljanja službe u naslovnom činu pripadnik Domobranstva vraćao se u svoj stari čin, te je dalje nosio oznaku svog starog čina.

Oznake činova nosile su se na laticama u boji vrste oružja i struke, koje su se stavljale na ovratnik (*sl. 14*). Za označavanje činova uzet je trolist, sastavljen iz tri dijela, od kojih je svaki dio izgledao kao dva zupca, te simbolički prikazivao Hrvatsku i Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju i Zahumlje. Trolisti su za domobrane i dočasnike bili koštani ili metalni presvučeni bijelom pokosti, za nadčasnike i generale srebrni, a za stožerne časnike zlatni.

Tijekom 1941. za oznaku činova viših časnika i generala koristila se i srebrna, odnosno zlatna vrpca s uzorkom austro-ugarskog Domobranstva (*p. 1/15*), a 14. ožujka 1942. službeno je određeno, da vrpca mora biti "istkana tropletom koji je načinjen po uzoru onog tropleta kakav se nalazi na splitskoj krstionici iz X. stoljeća" (*p. 1/16; sl. 12*).

Prema prvotnim propisima latice stožernih časnika bile su dugačke 8, a široke 4,5 do 5 cm, pri čemu je srebrni vez bio dugačak 7 cm, a širok 4 cm. Glavnostožerni časnici su imali

Slika 12
Oznaka čina domobranskog generala prema propisima iz ožujka 1942. godine.
(S. Pogačić)

[6] Nazivi činova Hrvatsko-slavonskog domobranstva do 1918. godine glasili su: *razvodnik, desetnik, vodnik, narednik, stoženi narednik, časnički zamjenik, zastavnik, poručnik, nadporučnik, satnik, major, podpukovnik, pukovnik, general-major, podmaršal.*

[7] Radi se o tri čina iste vrijednosti: *general pješaštva, general topništva* i *general konjaništva.* Već krajem 1941. godine nazivi su izmijenjeni u skladu s novim korijenskim pravopisom, pa su glasili: *general pješačtva, general topničtva* i *general konjaničtva.*

[8] Uskoro je taj naziv u skladu s novim korijenskim pravopisom promijenjen u *častnički namjestnik.*

[9] Do 29. svibnja 1941. umjesto naziva "dočasnik" vrijedio je naziv "podčasnik".

[10] Ovi nazivi skupina činova nisu se uvijek dosljedno primjenjivali. Tijekom rata ponekad se umjesto *stoženi časnici* govorilo *viši časnici*, a umjesto *nadčasnici* koristio se izraz *niži časnici.* Ponekad su se u *časnike* u općenitom smislu ubrajali i generali, a ponekad ne. Postojale su i razlike u pisanju i izgovoru – u početku se pisalo i govorilo *časnik* i *čočasnik*, a od kraja 1941. godine *častnik* i *dočastnik.*

latice dužine 10,5 cm; srebrni vez je bio dugačak 8 cm, izbojak od crnog baršuna 1 cm, a ostatak latice još 1,5 cm.

Latice nadčasnika bile su obrubljene srebrnom (kod nadsatnika zlatnom) vrpcom debljine 1,5 mm. Trolisti su se pričvršćivali na 4,5 mm od prednjeg ruba latice, koja je bila 8 cm dugačka i 4,5 do 5 cm široka. Trolisti za nadčasnike bili su srebrni, osim za nadsatnika koji je nosio zlatne troliste.

Latice časničkog namjesnika i zastavnika bile su 8 cm dugačke i 4,5 do 5 cm široke. Srebrna vrpca bila je široka 1 cm, a kod zastavnika je na 3 mm od te vrpce dolazila još jedna tanja, širine 3 mm. Iako je već u svibnju i lipnju 1941. određeno da vrpce moraju biti istkane hrvatskim tropletom, one su do 1942. godine bile ukrašene austro-ugarskim cik-cak uzorkom (*sl. 13*).

Kod desetnika, razvodnika i vodnika trolisti su se stavljali na 6 mm od prednjeg ruba latice. Kod narednika se srebrna vrpca širine 5 mm stavljala na 5 mm od prednjeg ruba latice, a zatim trolisti na 3 mm od vrpce. Kod stožernog narednika se na 3 mm od narednićke vrpce stavljala još jedna tanja, širine 3 mm.

Mjere za latice generala nisu bile propisane, ali se prema fotografijama čini da je zlatni vez bio barem 1 cm dulji nego kod latica stožernih časnika.

Kad su u ožujku 1942. propisane vrpce s hrvatskim tropletom, određeno je da vrpce za stožerne časnike moraju biti široke 33, a za generale 37 mm.

Viši muzičar I. razreda	Kapelnički namjesnik
Viši muzičar II. i III. razreda	Stožerni narednik-glazbenik
Niži muzičar I. razreda	Narednik-glazbenik
Niži muzičar II. razreda	Vodnik-glazbenik
Niži muzičar III. razreda (s više od 6 mjeseci službe)	Razvodnik-glazbenik
Niži muzičar III. razreda (s manje od 6. mj. službe)	Desetnik-glazbenik

Tablica 3

Slika 13
Domobranski zastavnik s oznakom čina prema propisu iz 1941. (cik-cak uzorak).
(J. Novak)

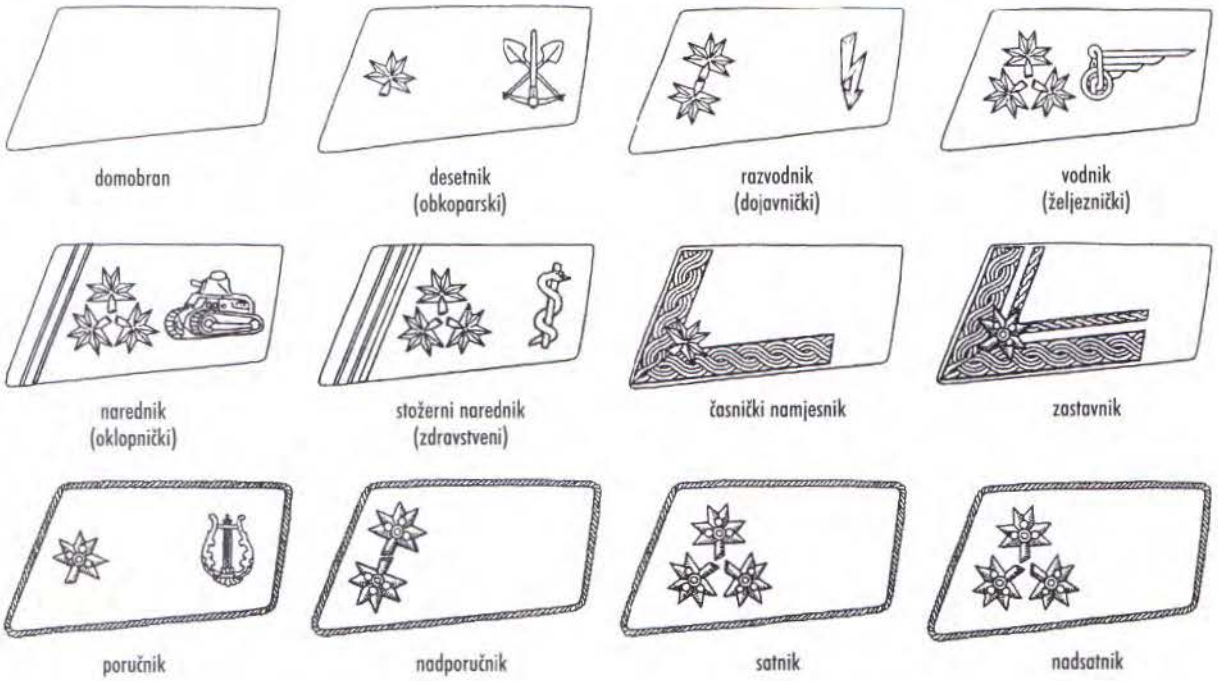

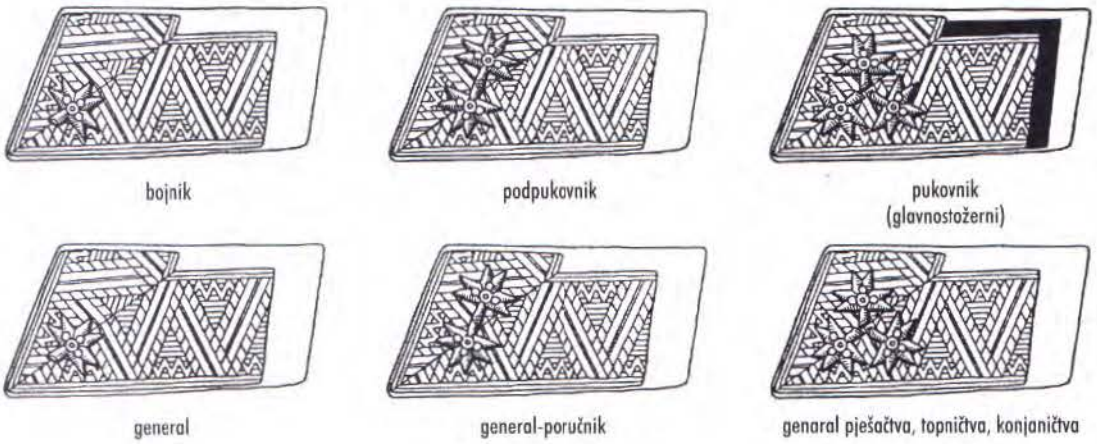

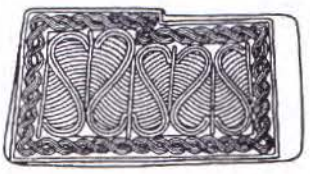

Slika 11
Oznake činova Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva; gore – prema popisu iz svibnja 1941.; dolje – oznake stožernih časnika i generala, prema propisu iz ožujka 1942.; čin vojskovođe ostao je isti.
(nacrtao D. Pavlović)

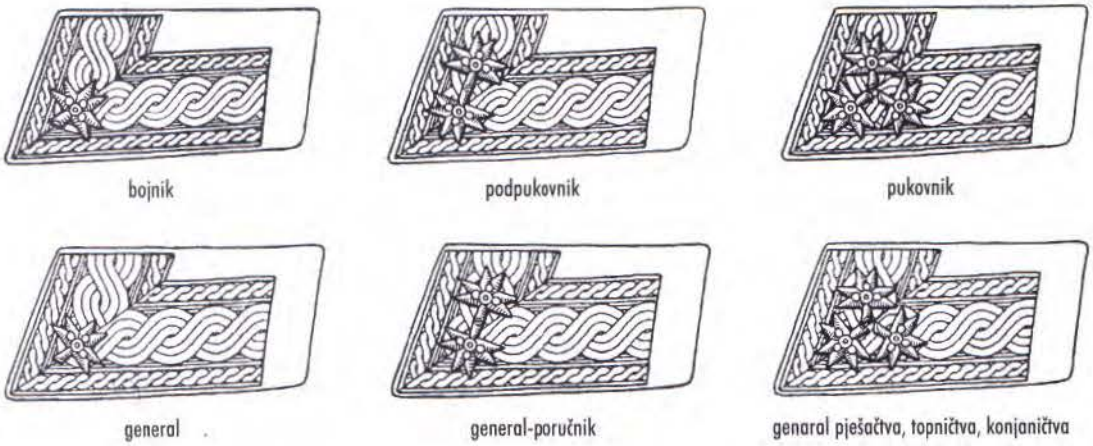

Oznake vrsta oružja i struka

Boje latica (suvratki, obojnih oznaka) koje su svi časnici, dočasnici i momčad nosili na ovratnicima surki i kabanica (*tablica 4*) propisane su 29. svibnja 1941. Samo na latice na surkama stavljale su se oznake činova i struka, a latice u obliku koplja, kakve su stavljane na kabanice, bile su bez dodatnih oznaka.

Kopljasta latica na kabanici glavnostožernih časnika bila je crne boje sa crvenim obrubom.

Isprve je bilo određeno da general i podmaršal, kasniji general-poručnik, nose latice u boji vrste oružja ili struke, no uskoro je određeno da svi generali nose skrletno-crvene latice.

Tablica 4
Boje latica na odorama

VRSTE ORUŽJA I STRUKE	BOJA I MATERIJAL LATICE
Četni generali	Skrletnocrveno sukno
Operativni i administrativni glavni stožer	Skrletnocrveno sukno i izbojak od crnog baršuna
Pješaštvo	Svijetlo bročasto crveno sukno
Topništvo	Vatrenocrveno sukno
Konjaništvo	Tamnožuto sukno
Tehničke čete	Čeličnozeleno sukno
Vojni suci	Ljubičasto sukno
Intendantski časnici	Trešnjevastocrveni baršun
Vojni liječnici	Tamnosmeđi baršun
Zdravstveni časnici	Svijetlodrap sukno
Vojni veterinari	Golubasto sivi baršun
Ljekarnici	Svijetlosmeđe sukno
Gospodarski časnici (upravni, opskrbni, blagajnički, niži intendantski časnici i činovnici)	Svijetlomodro sukno
Planinski lovci	Poput trave zeleno sukno
Skladišni časnici	Škriljasto sivo sukno
Povozni časnici	Tamno poput neba modro sukno
Samovozne postrojbe	Crno sukno

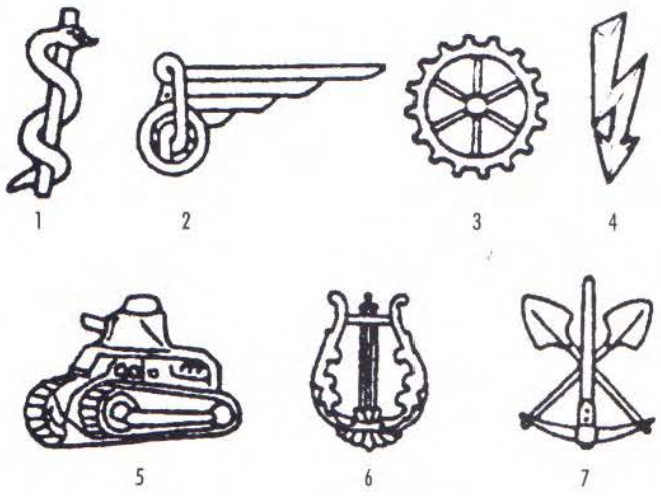

Slika 15
Oznake struka Kopnene vojske. S lijeva na desno: časnici-liječnici, željeznička struka, tehnička struka, dojavničari, oklopne postrojbe, glazbenici, opkopari.

Pripadnici određenih struka imali su i posebne metalne znakove na svojim laticama (*sl. 15*)

1. Liječnici – svi liječnici nosili su zmijicu na štapu; veterinari i ljekarnici vjerojatno su nosili posebne oznake, ali nismo pronašli fotografiju ili dokumenat koji bi to potvrđivao.
2. Željezničke postrojbe – 4. siječnja 1944. propisan je i "željeznički znak" za pripadnike željezničke struke tehničkih četa – kotač s krilom.
3. Tehnička struka – za pripadnike tehničke struke propisan je 29. svibnja 1941. znak u obliku zupčanika.

Slika 16
General u svečanoj odori s oznakama čima uvedenima u ožujku 1942. i znakovima za kapu uvedenima u studenome 1942. godine.
(nacrtao D. Pavlović)

4. Dojavne postrojbe – okružnica od 26. travnja 1942. propisuje "dojavni znak" u obliku dvaput prelomljene strelice od metala za sve pripadnike dojavništva tehničkih četa *(sl. 17)*. Prije toga neki su nosili starojugoslavenski znak – dvije prekrižene munje.
5. Oklopne postrojbe – već od 1941. pripadnici oklopnih postrojbi nosili su na crnoj latici samovostva i znak bojnih kola, ali nije sigurno, radi li se o starojugoslavenskom znaku, ili novom domobranskom znaku. Od kraja 1943. uvedene su posebne odore i oznake za oklopne postrojbe *(opisane na str. 46-49)*.
6. Glazbenici – 8. studenoga 1943. propisan je glazbenički znak "lira" za sve glazbovođe i glazbenike Domobranstva. Prije toga su glazbenici nosili starojugoslavenski glazbenički znak, inače vrlo sličan onom domobranskom *(sl. 19)*.
7. Opkopari – 4. siječnja 1944. propisan je "opkoparski znak" za pripadnike opkoparske struke tehničkih četa – dvije ukrštene lopate i pijuk.

Pripadnici tehničkih četa – tehničari, dojavnici, željezničari i opkopari nosili su znakove na čeličnozelenim laticama, glazbenici na crvenim laticama, a oklopnici na crnim laticama.

Znakovi su bili od srebrnastog metala za niže časnike, dočasnike i momčad, te od zlatnog metala za više časnike. Generali nisu nosili znakove struke.

Prvih mjeseci, pa i duboko u 1942. godinu, nosili su se i razni starojugoslavenski znaci struka *(sl. 18 i 19)*. Neki od njih nosili su se uz službenu dozvolu, a neke su pripadnici Kopnene vojske upotrebljavali samoinicijativno, uglavnom zato da malo ukrase odoru. Tako je početkom 1942. godine jednom

Slika 17
Dojavni vodnik u zimskoj službenoj odori.

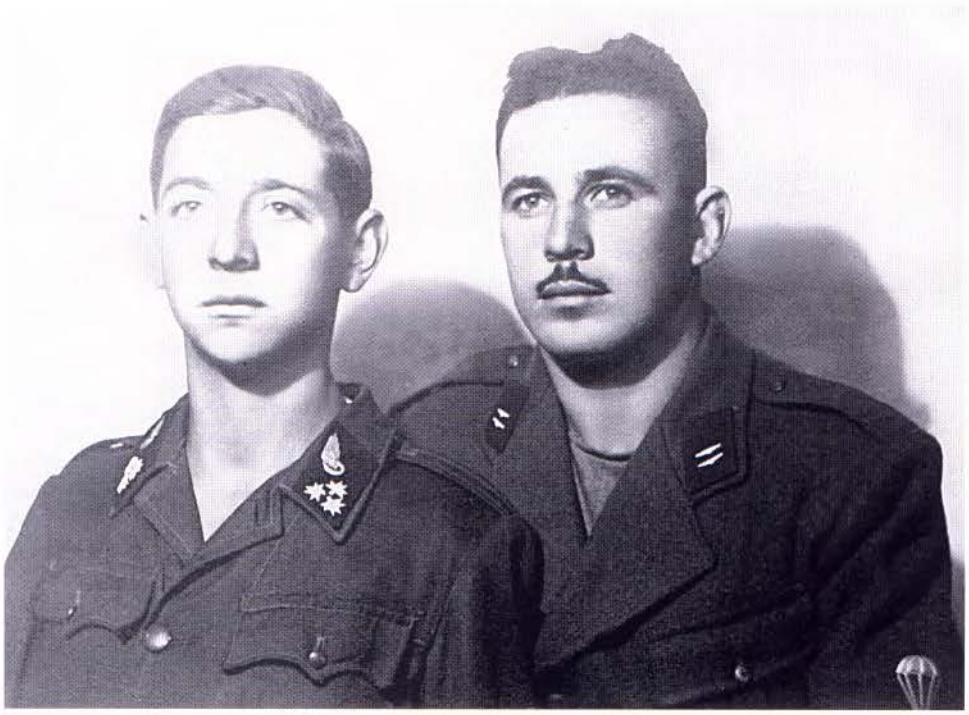

Slika 18
Vodnik s oznakom starojugoslavenskih željezničkih postrojbi i padobranski razvodnik Ivan Zamuda, Koprivnica, 1943.
(J. Novak)

Slika 19
Narednik sa starojugoslavenskom oznakom glazbenika.
(S. Pogačić)

okružnicom najstrože zabranjeno đacima (svršenim gimnazijalcima) na odsluženju obvezatnog djelatnog razdoblja nositi starojugoslavenske prekrižene mačeve kao oznaku đaka iznad lijevog džepa haljinca (surke) i na lijevoj strani kabanice.

29. svibnja 1941. propisane su i boje lampasa na hlačama za generale, boje podstava i poruba na kabanicama, te poruba na hlačama i kapama. Svi časnici imali su porube u boji latice, tj. boji vrste oružja i struke. Za glavnostožerne časnike određeno je da moraju imati porube skrletnocrvene boje, osim poruba na hlačama koji su morali biti malinastocrvene boje.

Za generale je propisano sljedeće: svi četni i oružnički generali imali su lampase, podstavu i porube od skrletnocrvenog sukna; generali u operativnom (podhvatnom) i administrativnom (upravnom) glavnom stožeru nosili su također skrletnu boju; generali – vojni suci nosili su ljubičasto sukno; intendantski generali trešnjevastocrveno sukno; generali – vojni liječnici svijetlosmeđe sukno.

Ovo je ubrzo ukinuto te su svi generali imali lampase, podstavu i porube od skrletnocrvenog sukna. Isto tako je ukinuto nošenje maslinastocrvenih poruba na hlačama za glavnostožerne časnike, pa su nadalje nosili skrletnocrvene porube.

Krilni pobočnik Poglavnika također je nosio latice, porube i lampase od skrletnocrvenog sukna.

Slika 20
Svečano promaknuće novih poručnika Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva, Zagreb 13. travnja 1941. Poručnici nose svečanu odoru sa šest puceta.
(Hrvatski povijesni muzej)

Surke[11]

Surke, kabanice, kape i hlače bile su maslinastosive boje.

Prvi propisi objavljeni sredinom 1941. godine navodili su da svi časnici, dočasnici i momčad moraju imati ovratnike tamnozelene boje, a generali tamnosmeđe boje. Ovo je krajem 1941. unekoliko izmijenjeno: časnici su samo na službenoj[12] odori nosili tamnozelene ovratnike, a na svečanoj odori nosili su tamnosmeđe ovratnike. Generali su i dalje uvijek nosili tamnosmeđe, a dočasnici i momčad tamnozelene ovratnike.

Časničke surke bile su zatvorenoga kroja s mekim spuštenim ovratnikom tamnozelene

Slika 21
Domobranski poručnik u svečanoj odori na Borongaju 21. rujna 1941.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 22
Domobranski vodnik i razvodnik (s kacigom) podnose prijavak Poglavniku; Bosanska Kostajnica 5/6. kolovoza 1942.; Nose ljetne odore s nepoznatim znakom iznad desnog džepa.
(Hrvatski povijesni muzej)

[11] Umjesto naziva "surka" često se koristio naziv "haljinac".

[12] Pod izrazom "službena odora" podrazumijeva se svakodnevna radna, odnosno ratna odora.

Slika 23
Domobranska glazba u Varaždinu, lipanj 1942. Svi nose ljetne surke.
(J. Novak)

boje za službenu i tamnosmeđe boje za svečanu odoru. Kako je rat odmicao proizvodilo se sve više surki s ovratnicima iste boje kao i sama surka. Surke su imale četiri našivena džepa s karakterističnim prorezom u sredini, nisu imale naramenice, a na krajevima rukava bila su dva mala puceta za pritezanje.

Službena i svečana surka krojem nisu bile posve jednake. Svečana je bila od boljeg materijala i zakopčavala se sa šest metalnih puceta maslinasto zelene boje s trolistom u tropletu (*sl. 20 i 21*). Službena je bila od "momčadskog sukna", dakle grublje izrade, a zakopčavala se s pet metalnih maslinasto zelenih puceta bez ukrasa.

Surke za dočasnike i momčad (*sl. 17*) bile su iste kao časničke službene surke (uvijek s tamnozelenim ovratnikom), s tim da su imale još i naramenice tamnozelene boje (koje su isto kao i ovratnici tijekom rata, zbog štednje, sve više pravljene u običnoj boji odore). Neke su surke na desnoj naramenici imale valjak, koji je služio za pridržavanje puške. Puceta su bila metalna, maslinastosive boje, bez ukrasa.

Generalske surke imale su tamnosmeđe ovratnike i zlatna puceta s trolistom u tropletu.

Ljetne surke

Ljetne surke za časnike bile su slične zimskim službenim surkama, s tim da su bile napravljene od tanjeg platna, na krajevima rukava su imale samo po jedno puce, džepovi nisu imali prorez u sredini, a ovratnici su uvijek bili iste boje kao i sama surka.

Ljetne surke za dočasnike i domobrane bile su iste kao i za časnike, ali su imale još i naramenice iste boje kao i sama surka, a bile su ponekad i od nešto slabijeg materijala (*sl. 22, 23 i 24*).

Časnicima i generalima bilo je ljeti dozvoljeno nošenje surke bijele boje, što se u praksi rijetko događalo.

Slika 24
Domobran u ljetnoj surci, s njemačkom kacigom M-16.

Slika 25
Domobranski časnici u kabanicama, 1941. Časnik slijeva je glavnostožerni pukovnik.
(Hrvatski povijesnyi muzej)

Slika 26
Satnik Majnarić u časničkoj kabanici, Zagreb 1942.
(G. Majnarić)

Okružnicom od 22. svibnja 1943. ukinuto je nošenje latica u boji na ljetnim surkama za sve domobrane bez čina, zbog štednje. Njih su, međutim, obični domobrani i prije rijetko nosili.

Kabanice

Časničke kabanice bile su otvorenoga kroja, bez naramenica, s dva usječena džepa s kosim preklopcima i dva reda po šest metalnih maslinastosivih puceta s trolistom i tropletom. Kabanice su imale narukavlje s prednje i stražnje strane zašiljeno prema gore (*sl. 25 i 26*). Prednja strana, preklopci džepova, spojnica na leđima i narukavlje bili su obrubljeni u boji vrste oružja ili struke, što često nije provođeno zbog štednje. Ovratnici su bili tamnozelene boje na službenim kabanicama, odnosno tamnosmeđe boje na svečanim kabanicama. Na ovratnicima su se nosile latice u boji vrste oružja ili struke u obliku koplja s malim maslinastosivim pucetom na vrhu, ukrašenim tropletom i trolistom (*p. 1/17*).

Generalske kabanice imale su tamnosmeđi ovratnik i zlatna puceta. Latice, obrubi i podstava kabanica bili su skrletno crvene boje. Generali su prva dva puceta nosili nezakopčana, tako da se vidjela crvena podstava (*sl. 2*).

Dočasničke i momčadske kabanice bile su slične časničkima, no nisu imale obrube u boji, puceta na laticama, niti narukavlja (*sl. 27*). Puceta za zakopčavanje bila su glatka, maslinastosive boje. Na krajevima rukava nalazilo se po jedno malo puce za pritezanje. Ovratnici i naramenice bili su tamnozeleni, no već 1942. dosta proizvedenih kabanica imalo je ovratnike i naramenice obične boje odore.

Slika 27
Skupina domobrana u kabanicama.
(J. Novak)

Kape

Tvrde kape (tzv. tanjurače)

Isprva su ih nosili samo časnici i generali, a od 1943. i dočasnici. Bile su njemačkoga kroja sa crnim suncobranom i srebrnim (zlatnim za generale) podbratkom. Kod nižih časnika podbradak su tvorile dvije okrugle pletenice međusobno upletene deset puta (*sl. 20 i 21*), a kod viših časnika pletenice od tropleta (*p. 1/10*). Isto je bilo i kod generala, samo što su njihove zlatne pletenice bile nešto deblje. Na sredini gornjeg dijela kape nosio se zlatni "vrhovnički znak" sa slovima NHD (*p. 1/3 i 1/4*), a ispod, na sredini vijenca kape, vezeni ili srebrni metalni (zlatni za generale) znak u obliku poluvijenca od lipovog lišća s hrvatskom okruglom trobojkom u sredini (*p. 2/6*). Prema Domobranskom priručniku iz 1942. godine vrhovnički znak je izradio slikar J. Horvat prema zamisli Poglavnika.

Novi je oblik podbratka određen 9. lipnja 1942. Morao je biti od aluminija sive boje, u obliku tropleta širine 1,8 cm za više časnike, 1 cm za niže časnike, dok su generali nosili po starom.

28. studenog 1942. određeno je da svi podbratci moraju biti jedan cm široki, aluminijske boje (za generale zlatne boje) (*p. 1/11*). Uvedeni su i novi znaci za kape (*sl. 28*) – umjesto ovalnog NHD znaka stavljeno je slovo "U" u tropletu visine i širine 25 mm (*p. 1/2*). Umjesto poluvijenca od lipovog lišća i trobojke, stavljen je poluvijenac od hrastovog lišća s državnim znakom NDH u njemu (*p. 1/7*). Taj je znak bio srebrn, a za generale zlatan, visine 38, a širine 33 mm. Generali su smjeli nositi taj znak vezen.

Kape su uvijek bile obrubljene u boji vrste oružja ili struke. Vijenac kape bio je za generale i časnike tamnosmeđe boje.

1943. godine uvedene su tvrde kape za dočasnike. One su bile krojem iste kao za časnike, s time da im je podbradak bio u obliku tropleta zelene boje širine jedan cm. Na gornji dio kape stavljao se znak U u tropletu, kao i kod časnika (*p. 1/2*), a na vijencu se nosio vrhovnički znak s taborske kape sa slovima NDH (*p. 1/9*).

Časnici i generali mogli su ljeti uz bijelu surku nositi i bijelu kapu sa crnim suncobranom.

Taborske kape

Taborske su kape oblikom slijedile tradiciju hrvatskog domobranstva do 1918. Na vrhu kape nosio se zlatni ovalni znak sa slovima NHD (*sl. 29; p. 1/3 i 4*).

Taj je znak 28. studenog 1942. zamijenjen sličnim, ali sa slovima NDH (*p. 1/9*). Tada se pojavila i razlikovnost u pogledu metala – generali su nosili zlatne znakove, časnici srebrne, a dočasnici i momčad brončane. Postoje i znakovi obojeni maslinasto-zelenom bojom.

Slika 28
Domobranski nadporučnik s tvrdom kapom i znakovljem uvedenim 28. studenoga 1942. godine.
(S. Pogačić)

Slika 29
Taborska kapa Kopnene vojske.
(S. Sabljcrić)

Generalske kape imale su zlatna puceta s trolistom i tropletom, časničke maslinasto zelena puceta s trolistom i tropletom za svečane, tj. bez ukrasa za službene kape, a dočasničke i momčadske kape imale su glatka maslinastozelena puceta.

Slika 30
Trubač neke domobranske konjaničke postrojbe, 1942.
(Hrvatski povijesni muzej)

Taborske kape za momčad oklopljenih vlakova

Taborske kape sa štitnikom smetale su vojnicima u oklopljenim vlakovima, jer zirnici kod strojnica i strijelci nisu imali slobodan vidik, a i motriteljima na kupoli je štitnik smetao. Zato su okružnicom od 24. rujna 1943. za momčad oklopljenih vlakova uvedene kape bez štitnika, inače krojem jednake onima sa štitnikom.

Fesovi

Časnici, dočasnici i momčad muslimanskih postrojbi obavezno su za vrijeme službe nosili crveni fes umjesto taborske kape (*sl. 31 i 32*). U slobodno vrijeme nosila se kapa ili fes, po volji. 1., 2., 3., 4., i 6. pješačka pukovnija bile su sastavljene isključivo od Muslimana, a u početku su se nalazile u Bjelovaru, Zagrebu, Karlovcu, Osijeku i Vinkovcima.

Isprve su i časnici i dočasnici i momčad na fesu nosili zlatni ovalni znak sa slovima NHD, a od 28. studenog 1942. časnici su na fesu nosili časnički znak (ovalni znak sa slovima NDH u vijencu od hrastova lišća) kao što se nosio na tvrdim kapama. Ostali su dobili znakove istoga oblika kao i ranije sa slovima NDH.

Slika 31
Pješački satnik muslimanske nacionalnosti na mimohodu u zimskoj službenoj odori.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 32
Domobran Musliman u prepravljenoj starojugoslavenskoj odori s crvenim fesom.
(S. Pogačić)

Hlače i obuća

Postojalo je pet vrsta hlača:

Jahaće hlače – nosili su ih samo časnici uz svečanu ili službenu odoru. Uz njih su se nosile crne čizme.

Duge hlače – nosili su ih časnici i dočasnici izvan službe ilf u uredskoj službi (*sl. 21*). Uz njih su se nosile crne cipele.

Duge crne hlače – nosili su časnici i generali u svečanim prilikama, uz crne cipele.

Bosanske hlače – nosili su časnici, dočasnici i momčad uz službenu odoru u prvim godinama rata (*sl. 9*). Uz njih su se nosili uvijači i duboke crne cipele.

Njemačke hlače – tzv. njemačke ili skijaške hlače nosili su časnici, dočasnici i momčad negdje od 1942. godine, umjesto bosanskih hlača s uvijačima koje su se izbacivale iz uporabe. Uz njih su se nosili gležnjaci maslinastosive boje koji su se zakopčavali s tri maslinastosiva puceta i duboke crne cipele, ili niske čizme njemačkoga kroja (*sl. 29*).

Jahaće, duge i duge crne hlače za časnike imale su na vanjskom šavu nogavica obrub u boji vrste oružja odnosno struke, širine dva mm. Generalske hlače su imale skrletnocrvene lampase.

Glavni je stožer 26. siječnja 1942. propisao nošnju "njemačkih" ili "skijaških" hlača, te hlača jahaćega i bosanskoga kroja, dakle onih hlača koje su se nosile u službi:

Hlače njemačkoga kroja nosili su pješaštvo (osim onih postrojbi koje su nosile fes i hlače bosanskoga kroja, dakle muslimanske postrojbe), te pionirske, dojavne, željezničke, zdravstvene, obskrbne, koturaške, oklopne i samovozne postrojbe i svi zavodi. Hlače jahaćega kroja nosile su sve konjaničke i topničke postrojbe, a hlače bosanskoga kroja sve one postrojbe koje nose fes, ukoliko nisu pripadale konjaništvu.

Okružnicom od 10. rujna 1943. ukinuta je zbog štednje proizvodnja časničkih čizama, a konjanički i topnički časnici od tada su dobivali čizme od momčadskog (slabijeg) tvoriva. Svi ostali dobivali su isključivo cipele.

Ogrtač, kišna kabanica i kožnati kaput

Časnicima je 1. kolovoza 1941. odobreno nošenje ogrtača (pelerine) svijetlosivomaslinaste boje od nepromočivog sukna, lodena ili od bilo kojeg drugog impregniranog ili gumenog materijala. Na ovratnike suknenih ogrtača stavljale su se latice kopljastog oblika u boji vrste oružja ili struke, a na gumirane ogrtače latice se nisu stavljale. Činovi se nisu nosili. Ogrtač se nosio u službi i izvan službe, a časnici su ga morali sami nabaviti i platiti, ako su ga željeli nositi.

Osim ogrtača časnicima je odobreno i nošenje starojugoslavenskih ili novoizrađenih kišnih kabanica "ako im se boja ne razlikuje previše od temeljne maslinastosive boje" (*sl. 33*). Smjeli su nositi i kratke kožnate kaputе.

Negdje od 1943. počeli su časnici nositi i maslinastosive dugačke kožnate kaputе njemačke proizvodnje.

Na kišne kabanice i kaputе nisu se stavljale latice ni oznake činova.

Slika 33
Domobranski poručnik i zrakoplovni narednik u kišnim kabanicama, Sarajevo 1942.
(S. Pogačić)

Postojale su i dolamice koje su prilično ličile na starojugoslavenske, pa je teško reći da li su izvorne hrvatske dolamice uopće bile proizvedene. Na njima se nisu nosile oznake činova, već su se na ovratniku nosile kopljaste latice kao na kabanici. Dolamice su umjesto kabanica nosili pripadnici Koturaške bojne; latice su bile žute boje, kao za konjaništvo.

Bod i sablja

Časnički bod propisan je okružnicom od 24. lipnja 1941. Dobijao se samo jednom, a resica se dobijala svake godine nova.

Glavica drška boda bila je izrađena od matiranoga posrebrenog bakrenog lima. Bila je okrugla oblika s plosnatim stranicama omeđenima kružnim tropletnim ornamentom u čijem je središtu na prednjoj izbočenoj strani bio natpis NHD (umjesto NDH, što je učinjeno iz estetskih razloga, odnosno zbog bolje prilagodljivosti slova N i D kružnom obliku glavice). Na stražnjoj strani glavice svakom je časniku bilo dozvoljeno ugravirati početna slova svoga imena i prezimena u središte unutar tropletnog ornamenta.

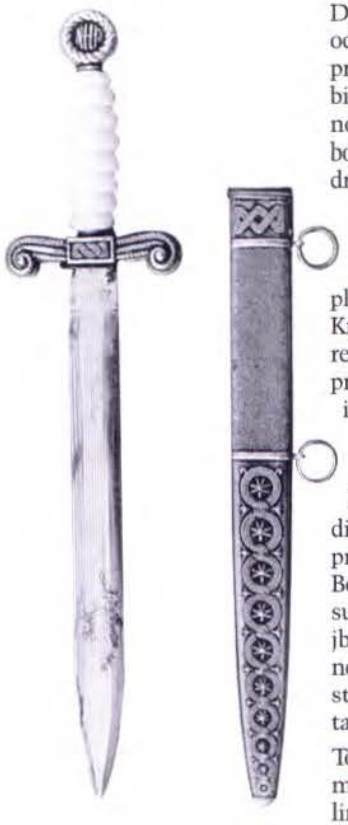

Slika 34
Bod za časnike Kopnene vojske.
(S. Pogačić)

Držak boda imao je kružni namreškani oblik od osam izbočina koje se blago proširuju prema središtu rukohvata. Bio je izrađen od bijele plastične (sintetičke) mase, plastificiranog drveta ili drveta prebojanog bijelom bojom (u zakonskim tekstovima spominje se držak izrađen od kosti).

Rukobran je bio pljosnatog oblika s jednakim ornamentima s obje strane (središnji dio bio je kombinacija kružnog i kutnog pletera, a po rubu je bio sitan kružni pleter). Krajevi rukobrana bili su blago zavinuti tvoreći pritom kružni oblik duž čijih se rubova protezao sitni kružni pleter. Rukobran je bio izrađivan od matiranoga posrebrenog bakrenog lima.

Oštrica boda izrađivala se od poniklane kovine, a na njenom gornjem dijelu često je bila utisnuta oznaka proizvođača ("Braća Knaus" ili "Josip Bobek"). Po dužini oštrice časnici su mogli ugravirati slogan postrojbe ili nadnevak uz naznaku nekog svog uspjeha (npr. najbolji strijelac, pohvala itd.), ali su takve gravure izuzetno rijetke.

Tok (korice) boda izrađivao se od matiranog posrebrenog brončanog lima. Na otvoru toka često je bilo ugravirano ime proizvođača, a ispod njega se nalazio sitni kružni pleter. Za njim je slijedio veći kutni tropletni ornament ispred kojega se nalazila izbočina širine 2 mm, na koju se nadovezivala karika za nosni remen boda. Potom je slijedila duža neravna (sitne kružne izbočine) površina koja je završavala s izbočenjem za drugu kariku nosnoga remena. Ispod druge karike pa do samoga vrha toka nalazilo se deset trolista čija se veličina smanjivala prema vrhu, a okruživao ih je kružni tropletni ornament koji se također sužavao. Vodoravno u odnosu na spojna mjesta tropletnoga ornamenta nalazili su se simetrično sa svake strane mali cvjetni motivi ljiljana. Tok je bio jednak s obje strane.

Resica za bod bila je izrađena od zlatnog prediva za generale, srebrnog prediva za časnike i od tamnomodre svile za dočasnike. Donji dio resice bio je u obliku pločice jajolikog oblika, presvučene tkaninom crvene boje (postoje i druge inačice, ali je jedino ova službeno propisana). Resica se vezala za držak boda tako da je okrugli dio visio s donjeg dijela drška u duljini od 10 do 12 cm.

Visak (nosni remen) za bod bio je izrađen od kože i presvučen s prednje strane zlatnim predivom za generale, srebrnim predivom za časnike i tamnomodrom svilom za dočasnike. U početku se na zlatnom i srebrnom predivu nalazio ukras u obliku cik-cak linija austrijskog uzorka, a kasnije (vjerojatno od ožujka 1942. kad su izmijenjeni i ukrasi na činovima generala i viših časnika) ukras u obliku hrvatskoga tropleta.

Slika 35
Konjanički nadporučnik na mimohodu u zimskoj službenoj odori. Nosi kacigu njemačkog uzorka M-16 i staroju-goslavensku sablju.
(nacrtao D. Pavlović)

Iako postoji veliki broj različitih inačica resica i viskova, ni jedna od njih nije bila službeno propisana i standardizirana.

Bodež se nosio uz lijevi bok svečane odore, provučen ispod surke ili kroz lijevi džep kabanice, ili je visio sa svečanog pojasa.

Okružnicom od 24. lipnja 1944. uvedene su u Domobranstvo sablje. One su se u konjaništvu nosile i ranije, ali su sada pravo da ih nose dobili još i glavnostožerni, pješački, topnički, oklopnički, samovozni, obkoparski, dojavni i željeznički časnici i dočasnici od čina narednika na više. Svi oni koji su bili određeni za uredsku službu nisu smjeli nositi sablje.

Sablja se nosila u sljedećim prilikama: kod priredaba vojne naravi (svečanosti, mimohoda, svečanih dočeka, polaganja prisege, svečanog polaganja vijenaca), kod vojnih žalobnih svečanosti i vojnih ukopa, na počasnoj straži, kod službe Božje vojne naravi (ako je nositelj bio prisutan službeno), kod priredaba državnih, poludržavnih i samoupravnih oblasti i ustanova nevojničke naravi, te u službi.

U određenim slučajevima moglo se birati hoće li se nositi sablja ili bod i to kod priredaba nevojničke naravi posebničkih (privatnih) ustanova i priznatih vjera, izvan službe, te kod službe Božje vojne naravi (ako je nositelj bio nazočan dobrovoljno).

U ratnoj službi, na svim stražama (osim počasnih), prilikom ophodnje u posadama, te u službi nadzornog časnika ili dočasnika nosio se obavezno pripasni remen sa samokresom, bez sablje ili boda.

Časnici Domobranstva iz vrsta oružja i struka koje nismo gore naveli, svi časnici određeni za uredsku službu i vojni činovnici nosili su i dalje samo bod i to u prigodama koje smo naveli za nošenje sablji.

Uz sablju se nosio svečani pojas u svim vojnim svečanim prigodama, te na počasnoj straži, a obični pripasni remen bez samokresa u svim vojničkim prigodama koje nisu bile svečane naravi, kod službe Božje vojne naravi i kod priredaba državnih, poludržavnih i samoupravnih oblasti i ustanova nevojničke naravi.

Sablja se nosila na lijevoj strani, a visila je o nosni remen koji je bio pričvršćen za uski pripasni remen, koji se opet nosio ispod haljinca ili kabanice. Nosni remen bio je za generale zlatan, za časnike srebrn, a za dočasnike od bijele svilene ili vunene tkanine.

Na sablji se nosila resica za sablju koja je za generale bila zlatna, za časnike srebrna, a dočasnike od bijele svilene ili vunene tkanine.

Kad se nosila kabanica ili kišna kabanica sablja je visila o nosnom remenu koji je virio kroz prorez kabanice iznad džepa.

Ako je časnik ili dočasnik bio oboružan sabljom, a zapovijedao je postrojbom u zboru oboružanom vatrenim oružjem, tada je sablju morao imati izvučenu iz korica, a ako postrojba nije nosila vatreno oružje, tada ju je držao u koricama.

Slika 36
Razvodnik i domobran u potpunim domobranskim odorama s njemačkim čizmama. Domobran ima kacigu francuskoga uzorka "Adrian".
(S. Pogačić)

U vrijeme donošenja te okružnice Hrvatska nije imala svoju proizvodnju sablji, tako da su časnici i dočasnici smjeli nositi sablje bivšega Kraljevskog ugarsko-hrvatskog domobranstva koje su se nosile do 1918. Ako časnici i dočasnici nisu imali tih sablji čije su korice prema propisima morale biti pocrnjene, nosili su pripasni remen sa samokresom ili pak bod.

Dodatni dijelovi

Smeđi pripasni remen: bio je širine 5 cm s običnom kopčom iz kovine. Isprve se tok s pištoljem nosio na desnoj strani, a od 12. veljače 1944. određeno je da se mora nositi s lijeve strane.

Svečani pojas: bio je širine 5 cm, a postojala je inačica za časnike – vezen srebrom, s pleterom u narodnim bojama, s okruglom srebrnom kopčom u obliku vrhovničkog znaka (*p. 2/15*), te za generale, koji je bio jednak časničkoj inačici, ali vezen zlatom i s okruglom kopčom zlatne boje. Postojala je još jedna inačica svečanog pojasa za generale, na kojoj se duž pojasa nalazi širi pleterni ornament vezen zlatom, a kopča je zlatne boje i ovalnog oblika duž čijeg ruba se nalazio vijenac od lipova lišća. (*sl. 16*). Nosio se u svečanim prilikama, na mimohodima, primanjima i slično.

Rukavice su bile sive boje, ljetne su bile končane, a zimske kožnate.

Kacige

Korišten je veliki broj raznih vrsta kaciga. U prvim danima rata najviše se koristila kaciga francuske proizvodnje M-15 "Adrian" (*sl. 36*). Postoji veliki broj inačica te kacige, a njena posebnost je izdignuta metalna "kresta" po vrhu kacige.

Slika 37
Pješački podpukovnik Kopnene vojske u zimskoj odori s kacigom češkoga uzorka.
(nacrtao D. Pavlović)

Koristile su se i kacige njemačke i austro-ugarske vojske iz prvog svjetskog rata M-16, M-17 i M-18 (konjanička inačica), a proizvodile su se i u kraljevini pod službenom oznakom M-20. Posebnost ove skupine kaciga su dva izdignuta vrška smještena na prednjim bočnim krajevima kacige. Ove kacige bile su najrasprostranjenije i u uporabi su zadržane do kraja rata (*sl. 35*).

M-34 bila je kaciga čehoslovačke proizvodnje, a koristila se i proizvodila u kraljevini Jugoslaviji pod nazivom "Model Čačak". Bila je posebnog jajolikog oblika (*sl. 54 i 37*).

Koristile su se, dakako, i novije kacige njemačke proizvodnje – M-35, M-42 i M-43. Posebno su postale česte od 1942. godine nakon povratka prvih legionara s istočnog bojišta.

Oznake na kacigama

Treba naglasiti da je kod znakovlja na kacigama uočljiva neobična raznolikost, te da te oznake nikada nisu bile službeno propisane. Kacige su uglavnom bile zagastio maslinastozelene boje, a manji dio ih je bio čelično-modre, odnosno crne boje.

U prvim danima NDH na veliki broj kaciga ucrtane su bojom na čelo kaciga neke od sljedećih oznaka:

- slovo "U" sa i bez goruće bombe, veličine 10-15 cm,
- hrvatska trobojnica,
- hrvatski grb (bez slova U iznad grba).

Tijekom 1942. godine, vjerojatno po uzoru na njemačku vojsku, znakovlje je premješteno na bočne strane kaciga. S jedne strane (najčešće desne) nalazio se državni grb (hrvatski grb s U u tropletu iznad ili samo hrvatski grb), a na lijevoj strani hrvatska trobojka u obliku štita s poljima položenim u koso. Hrvatski državni grb prikazan je na kacigama u obliku španjolskog, poljskog i francuskog štita, a postoje i inačice gdje nisu bojana crvena polja već je lik grba rađen preko šablone tako da su iscrtana samo bijela polja. Treba napomenuti da je veliki broj kaciga bio bez ikakvih oznaka.

Nošenje odore za časnike Domobranstva

10. studenoga 1944. objavljena je okružnica Upravnog ureda MINORS-a koja je propisala vrstu i način nošenja odora za časnike Domobranstva. Okružnicom je određeno da postoje tri vrste časničkih odora: obična, službena i svečana.

Običnu odoru činili su:

a) časnička kapa (tvrda kapa ili taborska kapa, odnosno fes)
b) surka
c) hlače (dugačke ili jahaće) poljske boje (misli se na maslinastosivu boju)
d) cipele ili čizme
e) pripasni remen sa samokresom
f) sive rukavice

Obična odora nosila se u službi izvan četne postrojbe i izvan službe u običnim prilikama. Uz običnu odoru bilo je obavezno nošenje jednoga hrvatskoga odlikovanja. U nedostatku samokresa bilo je dozvoljeno nositi bod.

Službena odora sastojala se od ovih dijelova:

a) kaciga ili taborska kapa, odnosno fes
b) surka
c) hlače (dugačke ili jahaće) poljske boje
d) čizme ili cipele
e) pripasni remen sa samokresom
f) sive rukavice

Uz dugačke hlače obavezno su se nosili gležnjaci. Kaciga se nosila onda kada ju je nosila dotična postrojba. Časnici su morali nositi punu ratnu opremu, ako je s njome bila opremljena čitava postrojba. Ova se odora nosila i u postrojenoj četi (u zboru), u nadzornoj službi, na prijavku i pri službenim nastupima kad nije predviđena svečana odora. U svečanim prilikama časnici su morali uz službenu odoru nositi sva odlikovanja.

Svečanu odoru činili su:

a) tvrda kapa
b) surka
c) dugačke hlače s cipelama ili jahaće hlače s čizmama, poljske boje
d) bod
e) svečani pojas
f) sive rukavice
g) sva odlikovanja hrvatska i inozemna

Svečana odora nosila se kod svih svetkovina u kojima su sudjelovale postrojbe, a časnici su izvan postrojbe, na svečanim službama Božjim, na različitim svečanostima i svečanim primanjima, i kad se to izričito zapovijedi. Okružnica kao dio svečane odore navodi hlače poljske boje, no poznato je da su za svečane prilike postojale i hlače crne boje, koje su se zbog štednje već prestale proizvoditi.

Kabanica se ubrajala u dijelove svih triju vrsta odora i pripasni remen, odnosno svečani pojas, obavezno su se morali nositi preko nje, a ne ispod nje.

Kišna kabanica ili plašt (pelerina) mogli su se nositi kod svih triju vrsta odora, ali su se kod svečane odore morali skinuti za vrijeme trajanja svečanosti.

Kožni kaput se nosio umjesto kabanice, osim kod svečane odore kad se morala nositi kabanica.

Ogrtač ili kratki kaput mogli su se nositi samo uz običnu odoru.

Umjesto čizama mogli su se nositi kožni gležnjaci s cipelama, osim kod svečane odore.

Hrvatski zaštitni lovci

Hrvatska seljačka stranka bila je najjača stranka u Banovini Hrvatskoj. Već prije uspo-

Slika 38
Pripadnici Hrvatske građanske zaštite u Zagrebu u starojugoslavenskim šinjelima, travanj 1941.
(K. Mikulan)

Slika 39
Pripadnici Hrvatske seljačke zaštite u kombinezonima i kaputima, travanj 1941.
(S. Pogačić)

stave banovine HSS je utemeljio svoju polu-vojnu organizaciju Hrvatsku seljačku zaštitu (HSZ), koja se u gradovima nazivala Hrvatska građanska zaštita (HGZ). 1940. godine HSZ/HGZ je postala nekom vrstom pomoćnoga redarstva, a njeni pripadnici su obavljali službu straže gdje god je to bilo potrebno. Čak oko 140,000 ljudi bilo je pripadnicima zaštite.

Po proglašenju NDH pripadnici zaštite razoružali su veliki broj starojugoslavenskih vojnika, te sačuvali nedirnuta vojna skladišta. Bataljun zaštite upućen je 20. travnja 1941. u sklopu Bosansko-hercegovačkog odjela u Sarajevo gdje je sudjelovao u preuzimanju vlasti.

Vojskovođa Kvaternik je zbog velikih zasluga Hrvatske građanske zaštite u Zagrebu, ovu organizaciju 19. travnja 1941. (okružnica je objavljena 23. svibnja 1941.) uključio u sklop Hrvatskog domobranstva pod posebnim imenom – **Hrvatski zaštitni lovci**. To se odnosilo samo na HGZ u Zagrebu, a ne na ostale dijelove zaštite. Međutim, već dva mjeseca kasnije Hrvatski zaštitni lovci su ukinuti, a njihovi pripadnici raspoređeni u razne dijelove Kopnene vojske.

Slika 40
Desetnik (prvi s desna) i vodnik (treći s desna, s kacigom češkoga uzorka) Domobranskoga oružništva u ljetnim odorama. Na donjem dijelu lijevoga rukava imaju natpis DOM. ORUŽNIŠTVO. Značenje pletera s dva žira koji nosi vodnik nije poznato. Između njih je redarstveni stražar u tamno-plavoj odori.
(S. Pogačić)

Iako je poznato da je dio pripadnika HGZ u Zagrebu već prije rata nosio posebne odore smeđe boje i posebne oznake činova, nije bilo moguće utvrditi kako su te odore i ti činovi izgledali. Fotografije iz travnja 1941. pokazuju nam pripadnike HGZ u starojugoslavenskim kabanicama i njihovim karakterističnim šeširima (*sl. 38*), ili u kombinezonima nepoznate boje i civilnim kaputima (*sl. 39*).

Domobransko oružništvo

Domobransko oružništvo je vršilo službu vojnoga redarstva i to prema zapovjedima mjesnih i posadnih zapovjedništava.[13] Te su se postrojbe do kraja listopada 1941. službeno nazivale "vojno-oružnički vodovi", a 1. studenog 1941. naziv im je promijenjen u "domobranski oružnički vodovi". Sredinom

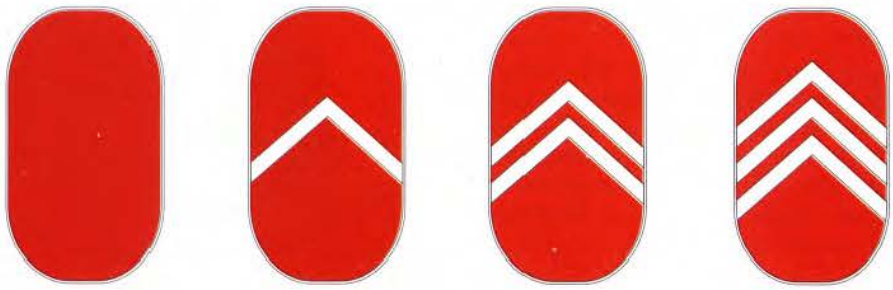

Slika 41
Oznake za majstore oružare
(Nacrtao K. Mikulan)

majstor oružar X. položajne grupe

majstor oružar IX. položajne grupe

majstor oružar VIII. položajne grupe

majstor oružar VII. položajne grupe

[13] U Zagrebu je 1941. postrojen Domobranski oružnički vod Zagreb. U Petrinji, Sisku, Sl. Brodu, Banja Luci, Travniku i Sarajevu ustrojeni su domobranski oružnički vodovi I. razreda, a u Varaždinu, Bjelovaru, Karlovcu, Bihaću, Osijeku, Vinkovcima, Petrovaradinu, Zemunu, Doboju, Tuzli, Kninu, Sinju, Mostaru, Trebinju i Dubrovniku domobranski oružnički vodovi II. razreda. Vodovi I. razreda imali su po 40 ljudi, a stvoreni su u sjedištima zapovjedništava zborova i zbornih područja; vodovi II. razreda imali su po 26 ljudi, a utemeljeni su kod mjesnih zapovjedništava. Kasnije su domobranski oružnički vodovi postrojeni i kod pojedinih zdrugova i imali su ulogu vojnoga redarstva na pothvatnom području određenoga zdruga.

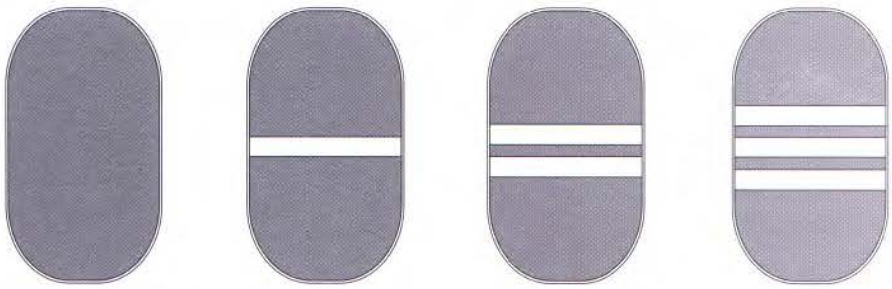

Slika 42
Oznake za majstore potkivače
(Nacrtao K. Mikulan)

1942. nazvani su "bojno-oružnički vodovi", a zadnjih mjeseci rata u službenim se spisima spominju kao "vojno-oružnički vodovi".

Okružnicom od 11. svibnja 1943. Domobransko oružništvo je postalo neka vrsta izvršnoga tijela novoutemeljenoga **Redarstva oružanih snaga** i to kad god je to od njih zahtijevano.

Okružnicom objavljenom 5. prosinca 1941. propisana je kao obilježje časnika, dočasnika i momčadi domobranskih oružničkih vodova vrpca svijetloplave boje, širine 8-10 cm s otisnutim crnim slovima DO (kratica za "domobranski oružnik"). Vrpca se nosila prišivena oko lijevoga rukava iznad lakta.

Kasnije je uvedena i posebna značka za Domobransko oružništvo. Bila je srebrnaste boje s natpisom DOM. ORUŽ. (*p. 1/5*), te vrpca za rukav svijetle boje i s tamnim slovima DOM. ORUŽNIČTVO (*sl. 40*).

Majstori oružari i podkivači

U pozadinskim postrojbama Domobranstva bile su zaposlene osobe građanskoga reda koje su svoj obrtnički posao obavljale u svome građanskom odijelu. To je, međutim, "štetno uticalo na red i stegu kod njih samih i kod domobrana koji su kao pomoćna radna sila zaposleni u podkivačnicama (ili oružarnicama) jer su domobrani vojničkom obukom i nastavom odgojeni i navikli smatrati predpostavljene samo osobe u vojničkoj odori s vidljivom oznakom", pa je za majstore oružare 1. kolovoza 1941, a za majstore potkivače 26. rujna 1941. propisano nošenje domobranske odore s posebnim oznakama koje su se nosile na gornjem dijelu lijevoga rukava. Majstorima su izdane momčadske odore, te im je strogo zabranjeno dolaziti u službu u građanskom odijelu.

Oznake majstora oružara (*sl. 41*) bile su od crvenoga sukna s obrubom od srebrne vitice i određenim brojem pravokutnih srebrnih vrpci, ovisno o položajnim grupama, koje su vrijedile za činovnike i dočinovnike:

Majstor VII položajne grupe	3 srebrne vrpce
Majstor VIII položajne grupe	2 srebrne vrpce
Majstor IX položajne grupe	1 srebrna vrpca
Majstor X položajne grupe	bez ikakove vrpce

Oznake majstora potkivača (*sl. 42*) bile su od golublje sivog sukna s obrubom od srebrne vitice i određenim brojem vodoravnih srebrnih vrpci, ovisno o položajnim grupama koje su bile iste kao za majstore oružare.

Budući da je postojalo još raznih vrsta obrtnika u Domobranstvu (sedlari, puškari, mehaničari itd.), moguće je da su i oni dobili odore i oznake kao što je naznačeno u Zakonu o radnom osoblju kod Hrvatskog domobranstva od 24. siječnja 1942. Izgled tih oznaka nije poznat.

Njemačke čete Hrvatskog domobranstva

U NDH je živjelo oko 180.000 Nijemaca, uglavnom u istočnoj Slavoniji, Srijemu, ali i drugdje po Hrvatskoj i Bosni. Kao državljani NDH bili su dužni služiti u Hrvatskom domobranstvu, ali im je odobreno stvaranje posebnih jednonacionalnih postrojbi u okviru Kopnene vojske. Te su se postrojbe službeno zvale **Njemačke čete Hrvatskog domobranstva**.

Prva takva postrojba u okviru Hrvatskog domobranstva bila je I. bojna 16. pješačke pukovnije, a počela se stvarati u studenom 1941. u Rumi. Za zapovjednika bojne određen

Slika 43
Domobran – pripadnik Njemačkih četa Hrvatskog domobranstva
(Nacionalna i sveučilišna knjižnica)

Slika 44
Oznaka za rukav Njemačkih četa Hrvatskog domobranstva
(S. Pogačić)

Slika 45
Domobranski zdravstvenik u starojugoslavenskoj odori
(S. Pogačić)

je bojnik Johann Strecher. U siječnju 1942. bojna je nazvana **I. lovačka bojna**. U tijeku 1942. formirane su i tri željezničko-stražarske bojne, koje su vršile osiguranje pruge Zagreb-Zemun. Većina tih postrojbi uključena je sredinom 1943. u SS diviziju "Prinz Eugen" i njemačku 714. pješačku diviziju, a ostaci su popunjeni ljudstvom starijih godišta.

Službeni i zapovjedni jezik bio je njemački, a jezik općenja s hrvatskim postrojbama hrvatski.

Odore i oznake njemačkih četa bile su iste kao i za redovnu Kopnenu vojsku Hrvatskog domobranstva, s tim što se na lijevom rukavu, s gornje strane, nosio "njemački znak" – crni kukasti križ na okruglom crvenom polju, sve obavijeno vijencem od hrastova lišća (*sl. 43 i 44*). Znak je službeno uveden okružnicom od 2. veljače 1942.

Domobranska veleobrtna zaštita

Za vršenje službe osiguranja u poduzećima od vanrednog značaja za oružane snage ili državu, stvorena je Zakonskom odredbom od 7. travnja 1942. **Domobranska veleobrtna zaštita (DVZ).** Zaštitnici su se dijelili na djelatne i pričuvne. Djelatni su stalno nosili domobransku odoru i oružje, a pričuvni su svoju službu obavljali u građanskome odijelu i to samo u slučaju potrebe, te su tada dobivali oružje koje su kasnije vraćali u skladišta. Zaštitnici i njihovi zapovjednici bili su postrojeni iz redova radnika i činovnika svakog dotičnog poduzeća i bili su podvrgnuti domobranskim popunidbenim zapovjedništvima.

Nadzor nad svim postrojbama DVZ-a povjeren je posebnom Zapovjedništvu Domobranske veleobrtne zaštite u Zagrebu.

Kao vanjsko obilježje zaštitnika određena je 16. svibnja 1942. žuta vrpca širine 10 cm s tamnomodrim slovima DVZ visine 6 cm. Vrpca se nosila na nadlaktici lijevoga rukava.

Zdravstveno-nadzorna služba

U Zagrebu, Sisku i Bosanskom Brodu oformljene su tzv. raskužne postaje koje su vršile kupanje i razušivanje vojnika iz "zaraženih predjela države" (južno od Save). Radi osiguranja provođenja tih djelatnosti stvorena je na kolodvorima Zagreb, Sisak i Brod **Zdravstveno-nadzorna služba**. Pripadnici službe pregledavali su putne isprave i potvrde o obavljenom kupanju i razušivanju, a nedisciplinirane su pod pratnjom upućivali na izvršenje zapovjedi.

Pripadnici službe nosili su na lijevoj nadlaktici domobranske odore bijelu povesku sa znakom crvenoga križa i natpisom NADZORNA ZDRAVSTVENA SLUŽBA.

Pripadnici redovnih zdravstvenih postrojbi nosili su kao posebnu oznaku bijelu vrpcu sa znakom crvenoga križa na lijevoj nadlaktici (*sl. 45*).

Slika 46
Znak za kapu IV. gorskog zdruga
(S. Pogačić)

Slika 47 (lijevo)
Domobran – pripadnik lovačkih zdrugova. Znak U na lijevom džepu označava ga kao pripadnika ustaškog pokreta. Na lijevom rukavu ima crni trokut sa srebrnim runolistom, a na lijevoj strani nepropisne taborske kape (bez suncobrana) ima metalni runolist.
(S. Pogačić)

Pripadnici lovačkih zdrugova nosili su na gornjem dijelu lijevog rukava posebnu oznaku u obliku crnog trokuta, obrubljenog srebrnom vrpcom, na kojem se nalazio srebrni runolist (*sl. 47, 48 i 49*). Slični metalni runolist nosili su i na lijevoj strani taborske kape (*sl. 50*).

Slika 48
Oznaka za rukav lovačkih zdrugova
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 49
Zastavnik lovačke postrojbe prima odlikovanje, 1943. Na lijevom rukavu je oznaka lovačkih zdrugova.
(S. Pogačić)

Gorski i lovački zdrugovi

Gorski i lovački zdrugovi predstavljali su elitne postrojbe Hrvatskog domobranstva, a sastavljali su ih mladi vojni obveznici, a ne pričuvnici kao što je to bio slučaj kod pješačkih pukovnija.

Gorski zdrugovi formirani su od novaka koji su pozvani u domobranstvo u jesen 1941. Izobrazbu su završili u travnju 1942., te je utemeljena 1. gorska divizija s četiri gorska zdruga koji su označeni rimskim brojevima od I do IV.

Pripadnici gorskih zdrugova nosili su posebne značke na lijevoj strani taborske kape. Značke su imale rimske brojeve od I do IV, ovisno o zdrugu (*sl. 46*).

U svibnju 1943. gorski se zdrugovi nakon preustrojstva označavaju arapskim brojevima od 1 do 4, a sastoje se od po 2 gorske pukovnije, 2 topnička sklopa i pomoćnih postrojbi. Oznake se nisu mijenjale.

U svibnju 1943. utemeljeni su i lovački zdrugovi istog sastava kao i gorski zdrugovi. Postrojena su 4 lovačka zdruga označena brojevima od 1 do 4.

Slika 50
Oznaka za taborske kape lovačkih zdrugova
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 51
Oznaka za rukav Istarske domobranske pukovnije
(S. Pogačić)

Slika 52
Domobranski narednik Istarske domobranske pukovnije u talijanskoj odori s hrvatskim oznakama, 1943/1944.
(S. Pogačić)

Istarska domobranska pukovnija

Nakon kapitulacije Italije NDH je polagala pravo na Dalmaciju, Istru, Rijeku i Boku Kotorsku, ali je dobila samo Dalmaciju, dok je ostatak stavljen pod njemačku upravu. Ipak, utemeljeno je još i **Upravno povjereništvo Sušak-Krk**, na čijem je području službeni jezik bio hrvatski, ali je i dalje bilo u sklopu njemačke **Operativne zone Jadransko primorje** (Adriatisches Küstenland). Na Sušaku je utemeljena **Istarska domobranska pukovnija**, koja je kasnije, kad Istra i Rijeka budu priključeni Hrvatskoj, trebala prerasti u diviziju.

Za pripadnike te pukovnije propisana je posebna oznaka koja se nosila na gornjem dijelu lijevoga rukava – štit od tamnoplavog sukna s istarskom kozom bijele boje koja stoji na zelenom polju; znak je bio obrubljen srebrnom vrpcom (*sl. 51*). Zbog ove oznake dobili su naziv "kozari". Osim toga većina pripadnika pukovnije nosila je talijanske zelenkaste odore otvorena kroja, pa i talijanske šešire s perom, na koje su stavili domobranske značke (*sl. 52*).

U okviru Hrvatskih oružanih snaga 1945. pukovnija je dobila naziv **Hrvatska istarska pukovnija.** U travnju 1945. u pukovniji je ostalo samo 14 časnika i 300 dočasnika i vojnika, a ubrzo se potpuno raspala.

Oklopne čete

Oklopne čete Hrvatskog domobranstva bile su podvrgnute Nadzorništvu brzih četa pri Glavnom stožeru, a bile su raspoređene u četiri samovozne bojne i neke manje samostalne postrojbe. Na proljeće 1944. od tih samovoznih bojni i većine konjaničkih postrojbi stvoren je **Brzi zdrug**.

Pripadnici oklopnih četa isprva su nosili uobičajenu domobransku odoru, a u borbi smeđe radne odore (*sl. 53*), s tim što su na ovratniku domobranske surke imali crne latice i metalni znak u obliku tenka, a na ovratniku radne odore samo metalni znak u obliku tenka i ponekad oznaku čina. Imali su uobičajene taborske kape ili kape bez suncobrana, na čiju su lijevu stranu neslužbeno također stavljali metalni znak u obliku tenka.

1. studenoga 1943. donijet je propis o posebnoj odori i oznakama oklopnih četa oružanih snaga. Oznake činova (*sl. 56*) slijedile su način označavanja činova u zrakoplovstvu, s tim da su se epolete mogle skinuti. Sve naramenice imale su obrub tamnocrvene boje, a naramenice časnika bile su još i podstavljene crnim baršunom. Dočasnici i momčad nosili su oznake činova bijele boje, časnici su imali srebrne naramenice sa zlatnim trolistima, a general zlatne naramenice sa srebrnim trolistima.

Odora je bila crne boje, krojem vrlo slična zrakoplovnoj (*sl. 54, 55, 57, 60*). Surka je bila otvorenoga kroja s našivenim džepovima i pucetima boje kovine s tropletom i trolistom.

Slika 53
Pripadnici Oklopnih četa Hrvatskog domobranstva negdje u Bosni, lipanj/srpanj 1942. Dva vojnika krajnje desno pripadnici su Ustaške vojnice
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 54
Poručnika Oklopnih četa; posebna crna odora nosila se od kraja 1943. do kraja 1944. godine, a uz izmjenjene oznake do kraja rata
(Nacrtao D. Pavlović)

Ovratnik časničke surke bio je opšiven srebrnom viticom širine 2 mm, a ovratnik dočasničke surke srebrnom vrpcom širine 8 mm. Sa svake strane ovratnika nalazio se znak bojnih kola (*sl. 59*) na baršunastoj podlozi opšivenoj srebrnom viticom od 2 mm (za časnike), odnosno na suknenoj podlozi opšivenoj tamnocrvenim dvopletom od 2 mm (za dočasnike i domobrane).

Slika 55
Časnik Oklopnih četa, 1945. Na kapi ima oznake uvedene 13. siječnja 1945. (vidi III. poglavlje)
(D. Samodol)

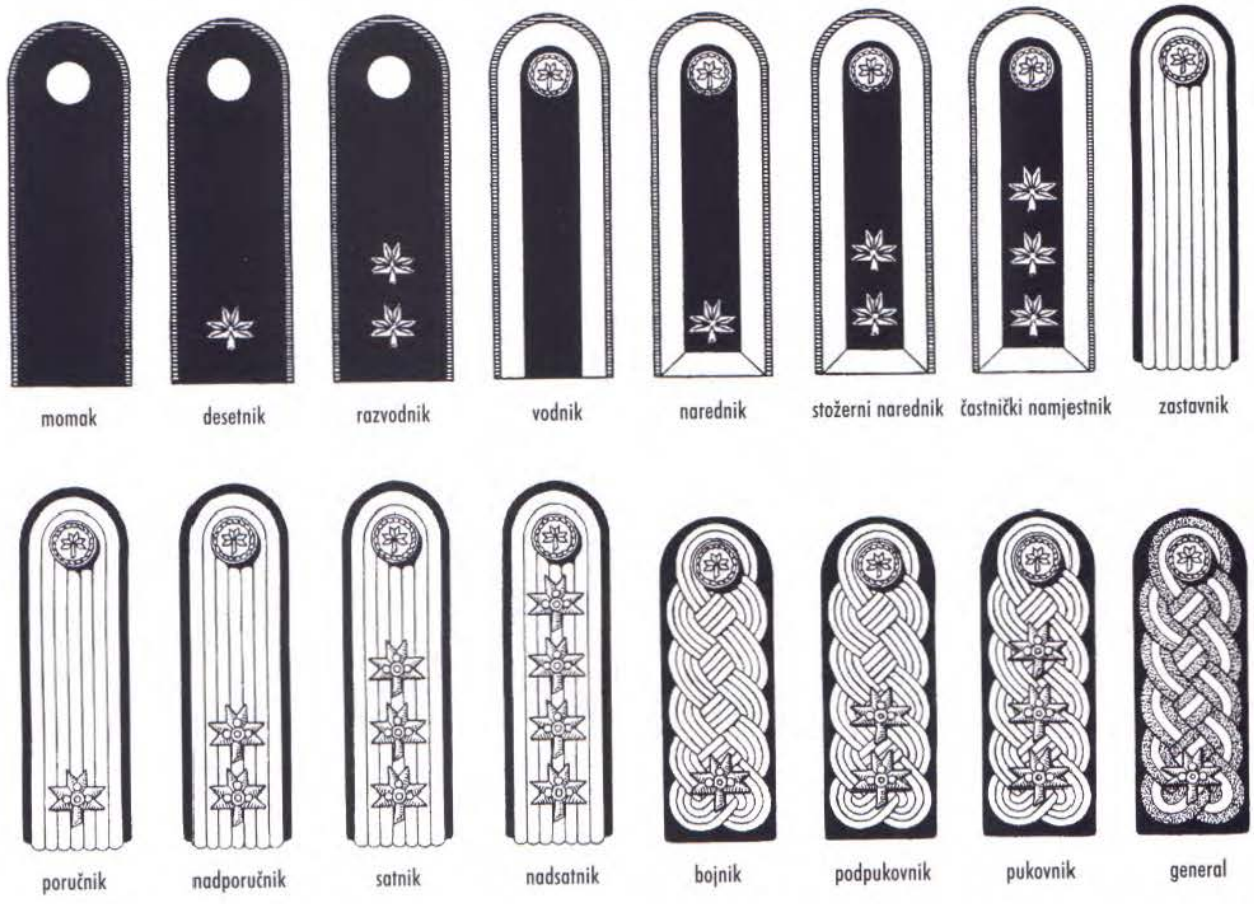

Slika 56
Oznake činova Oklopnih četa.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 57
Pripadnici Oklopnih četa u novim crnim odorama.
(S. Pogačić)

Slika 58 (lijevo)
Značka Brzoga zdruga
(S. Pogačić)

Ljetna surka je bila istoga kroja, ali od tanjeg platna i zagasitosive boje. Časnicima i višim dočasnicima bilo je dozvoljeno ljeti nositi i surke bijele boje. U posebno toplim danima mogla se nositi samo košulja zagasitosive boje, na kojoj su se nosile samo oznake činova. Uz surke se nosila zagasitosiva košulja, a časnici su mogli u svečanim prilikama nositi bijele košulje. Samovezi (kravate) su bili crne ili tamnomodre boje.

Hlače su bile skijaškog kroja ili duge, crne, odnosno ljeti zagasitosive boje. Nosile su se polučizme i cipele crne boje. Pripasni remen je također bio crn.

Kabanica je bila istoga kroja kao kod zrakoplovstva, crne boje. Oznake na ovratniku bile su iste kao na surci. Generali su imali podstavu skrletnocrvene boje.

Tvrde kape su bile uobičajenoga oblika i s istim znakovima kao kod ostalih postrojbi Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva. Obruč kape bio je presvučen crnim baršunom. Generali su imali obrube zlatne, časnici srebrne, a viši dočasnici tamnocrvene boje širine 2 mm. Podbradak za više dočasnike bio je od bijelog svilenog dvopleta.

Taborske kape su bile domobranskoga kroja, ali bez štitnika. Vrhovnički znak sa slovima NDH bio je za generale zlatne, a za sve ostale srebrne boje. Puceta na kapi generala bila su zlatne, a puceta na kapi časnika i dočasnika olovne boje, ukrašena trolistom u tropletu. Domobrani su imali neukrašena puceta crne boje. Gornji rub danca kape i preklopca bio je za generale obrubljen zlatnom, za časnike srebrnom, a za dočanike i momčad tamnocrvenom viticom debljine 2 mm.

Propis je predviđao i kišnu kabanicu tamne ili crne boje, pelerinu crne boje, kožnati prsluk i kožnati kaput za posade bojnih kola i motoriste, te dugi kožnati kaput za časnike, bez pobližeg opisa kroja i boje.

Bod za časnike i više dočasnike bio je isti kao i kod ostalih časnika domobranstva, samo što su viši dočasnici bod nosili na kožnom visku, a resica za bod im je bila tamno plave boje. Svečani pojas bio je isti kao za ostale domobranske časnike, no službeni pojas nije bio smeđe već crne boje.

Zbog stalnog nedostatka tvoriva (materijala) često se događalo da pripadnici oklopnih četa nose klasične maslinastosive odore ili pak je dolazilo do raznih kombinacija.

Brzi zdrug u koji je uključeno dosta oklopnih postrojbi, imao je i svoju posebnu prsnu oznaku – zlatni troplet sa slovima NDH, sa srebrnim krilatim kotačem i prekriženim mačevima, te hrvatskim grbom u boji na kojem se nalazilo plavo slovo U (sl. 58). Znak se nosio na sredini lijevoga džepa surke.

Slika 59 (desno)
Oznaka za ovratnik pripadnika Oklopnih četa.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 60
Oklopnički zatavnik Mato Obelić, zapovjednik Oklopnog voda 4. gorskog zdruga, 1944.
(D. Samodol)

Slika 61
Oznaka stegovnih dočasnika.
(Nacrtao D. Pavlović)

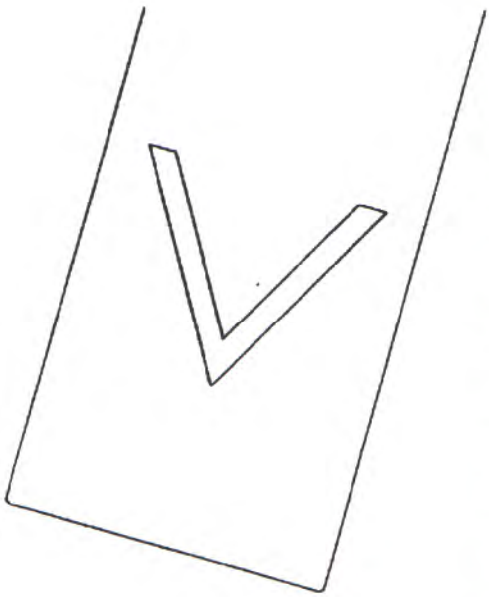

Uznička straža Oružanih snaga

Zakonskom odredbom od 18. kolovoza 1943. utemeljena je **Uznička straža Oružanih snaga**. Pobliže odredbe donosi tek naredba od 22. srpnja 1944. Dužnost osoblja Uzničke straže bila je čuvati osobe koje se nalaze u zatvorima oružanih snaga, propraćivati ih, vršiti sigurnosnu službu i održavati stegu u zatvorima oružanih snaga prema postojećim propisima.

Odora Uzničke straže bila je crne boje, jednakog kroja kao i kod redovnog Domobranstva, s istim oznakama, s tom razlikom što su se na ovratnicima nosile ljubičaste latice.

Stegovni dočasnici

Stegovni dočasnici vodili su brigu o redu i stezi, određivali su dežurstva u postrojbi i slično. 3. kolovoza 1944. propisano je da stegovni dočasnici Domobranstva i Narodne zaštite moraju na donjem dijelu oba rukava surke nositi srebrnu vrpcu u obliku slova V, dužine 10 cm i širine 1 cm (*sl. 61*).

Prometno-nadzorna služba Oružanih snaga

Prometno-nadzorna služba ustrojena je 31. srpnja 1944. Utvrđeno je, naime, da dotadašnji rad mjesnih zapovjedništava i zapovjedništava željezničkih postaja u pogledu vršenja službe nadzora nije bio dovoljan jer je bio ograničen na pojedina mjesta i željezničke pruge.

Ophodnje Prometno-nadzorne službe dobile su pravo uredovanja na cijelom državnom području. Dužnosti službe bile su da vrši nadzor nad svim pripadnicima i svim vozilima oružanih snaga koja se kreću izvan postrojbe, te da uspostavljaju stegu kod pripadnika oružanih snaga. Kod kršenja vojničkih propisa pripadnici službe imali su pravo uhićenja.

"Vojno prometno-nadzorni znak" uveden je 22. prosinca 1944., koji su časnici, dočasnici i momčad Prometno-nadzorne službe nosili za vrijeme vršenja službe. Znak je bio u obliku pletenice srebrnastosive boje koja se nosila od desne strane naramenice preko desne strane grudi, pričvršćena za trće puce surke. Točan izgled pletenice nije poznat. Odora i ostale oznake bile su iste kao za ostatak Domobranstva.

Slika 62
Skupina domobranskih, ustaških i talijanskih časnika s vojnim duhovnikom (stoji krajnje desno), negdje u Bosni 1942.
(Hrvatski povijesni muzej)

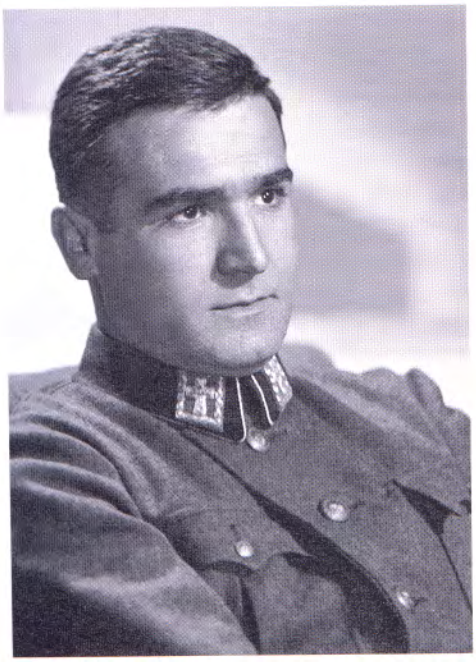

Prva hrvatska udarna divizija

Novim preustrojstvom oružanih snaga počelo je u jesen 1944. formiranje **hrvatskih divizija**, koje su bile sastavljene i od domobranskih i od ustaških postrojbi. Prva takva divizija utemeljena je 9. X 1944, a dobila je naziv **I. hrvatska udarna divizija (I. HUD).** Za zapovjednika je postavljen ustaški pukovnik Ante Moškov. Divizija se sastojala od **20, 21. i 22. udarne pukovnije, XX. i XXI. topničkog sklopa, Brzog sklopa, XX. dojavne bojne, XX. opkoparske bojne, 20. zdravstvene sati, 1. i 2. samovozne sati** i drugih pozadinskih postrojbi. Postupno je formirano 19 divizija (vidi poglavlje III), ali je samo I. HUD imala posebnu oznaku koja se nosila na grudima iznad desnog džepa surke (*p. 1/1*).

Budući je divizija bila sastavljena od pripadnika svih dijelova oružanih snaga, oni vojnici koji su dolazili iz npr. zrakoplovstva ili mornarice smjeli su nositi svoje zrakoplovne, odnosno mornarske taborske kape, ali uz maslinasto sivu odoru kopnene vojske.

Domobranski dušobrižnici

Okružnicom broj 1768 od 1941. godine u Hrvatsko domobranstvo primljena su 23 rimokatolička dušobrižnika, te 2 grkokatolička i 11 islamskih dušobrižnika.

Oni nisu imali činove u pravom smislu te riječi, već su se raspoređivali u činovne razrede kojih je bilo šest. Prikazujemo odnos njihovih činovnih razreda, uvedenih 1941. i činova u Kopnenoj vojsci:

Domobranski vikar ili muftija	(general)
Domobranski dušobrižnik I. razreda	(pukovnik)
Domobranski dušobrižnik II. razreda	(podpukovnik)
Domobranski dušobrižnik III. razreda	(bojnik)
Domobranski dušobrižnik IV. razreda	(nadsatnik)
Domobranski dušobrižnik V. razreda	(satnik)

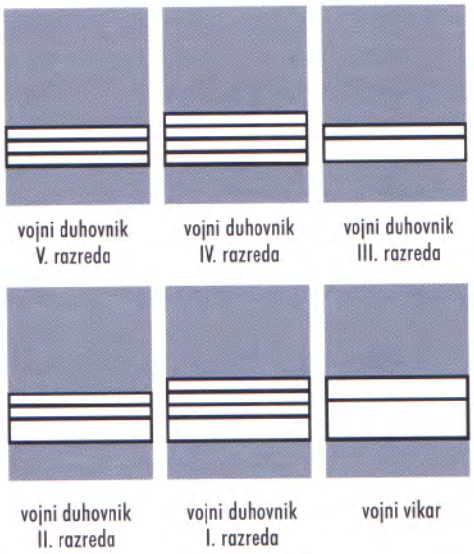

Njihovi su nazivi 1943. ili 1944. izmijenjeni:

Vojni vikar ili vojni muftija	(general)
Vojni duhovnik I. razreda	(pukovnik)
Vojni duhovnik II. razreda	(podpukovnik)
Vojni duhovnik III. razreda	(bojnik)
Vojni duhovnik IV. razreda	(nadsatnik)
Vojni duhovnik V. razreda	(satnik)

Iako je u raznim dokumentima nekoliko puta spomenuto da domobranski dušobrižnici, odnosno vojni duhovnici imaju odoru posebnoga kroja, fotografije nam pokazuju da su oni nosili odoru posve jednaku odori domobranskih časnika, s tom razlikom što su oznake činova nosili u obliku srebrnih vrpci (moguće je da su bile zlatne) na donjem dijelu obaju rukava (*sl. 62 i 64*). Na ovratniku su nosili svećeničke oznake za rimokatoličke svećenike to su bile baršunaste latice crvene boje, obrubljene srebrnim tropletom, sa srebrnim križem oblika križa s Trpimirove krstionice (*sl. 66*), a islamski su dušobrižnici imali latice zelene boje obrubljene srebrnim tropletom, sa srebrnim polumjesecom i šesterokrakom zvijezdom na njima. Nije poznato kakvu su oznaku imali dušobrižnici grkokatoličke i pravoslavne vjere.

Slika 63
Domobranski dušobrižnik Vlaho Margaretić. Oznaku dušobrižnika nosi prišivenu na časničkoj latici.
(S. Pogačić)

Slika 64
Oznake činova domobranskih dušobrižnika/vojnih duhovnika Kopnene vojske.
(Nacrtao K. Mikulan)

Slika 65
Islamski domobranski dušobrižnik V. razreda Omanović. Hrastovica, listopad 1942.
(S. Pogačić)

Slika 66
Oznaka za ovratnik rimokatoličkog dušobrižnika Kopnene vojske.
(S. Pogačić)

Slika 67
Oznaka za ovratnik islamskih dušebrižnika kopnene vojske
(S. Pogačić)

Svibanj 1941.	Kraj 1941.	Rujan 1944.	Odnosni činovi:
Viši vojni činovnik I. razreda	Viši domobranski činovnik I. razreda	Viši vojni činovnik I. razreda	General
Viši vojni činovnik II. razreda	Viši domobranski činovnik II. razreda	Viši vojni činovnik II. razreda	Pukovnik
Viši vojni činovnik III. razreda	Viši domobranski činovnik III. razreda	Viši vojni činovnik III. razreda	Podpukovnik
Viši vojni činovnik IV. razreda	Viši domobranski činovnik IV. razreda	Viši vojni činovnik IV. razreda	Bojnik
Niži vojni činovnik I. razreda	Niži domobranski činovnik I. razreda	Niži vojni činovnik I. razreda	Nadsatnik
Niži vojni činovnik II. razreda	Niži domobranski činovnik II. razreda	Niži vojni činovnik II. razreda	Satnik
Niži vojni činovnik III. razreda	Niži domobranski činovnik III. razreda	Niži vojni činovnik III. razreda	Nadporučnik
Niži vojni činovnik IV. razreda	Niži domobranski činovnik IV. razreda	Niži vojni činovnik IV. razreda	Poručnik
		Vojno-činovnički vježbenik	Zastavnik
		Vojni dočinovnik I. razreda	Stožerni narednik
		Vojni dočinovnik II. razreda	Narednik
		Vojni dočinovnik III. razreda	Vodnik

Tablica 5

Domobranski činovnici

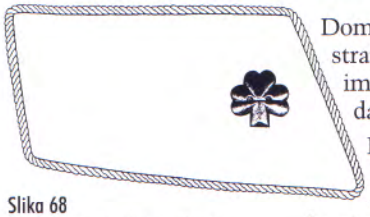

Slika 68
Pretpostavljeni izgled oznake čina domobranskih činovnika – ovdje: niži domobranski činovnik IV. razreda.

Domobranski činovnici obavljali su administrativne poslove u Kopnenoj vojsci. Oni su imali posebne nazive činova čiji pregled dajemo u *tablici 5*.

Prvi sustav činova zapravo je preuzet iz starojugoslavenske vojske[14], a umjesto srpske riječi "klase" stavljena je hrvatska riječ "razreda". Vojni dočinovnici uvedeni su tek u rujnu 1944. godine.

Ne postoji nikakvo službeno objavljeno pravilo o odorama domobranskih činovnika, no postoje neke naznake da su u početku nosili uobičajenu odoru i oznake Kopnene vojske, s time što su imali svijetloplave latice. Kasnije su navodno umjesto trolista za označavanje činova uvedene ružice (*sl. 68*) srebrne, odnosno zlatne boje (za više vojne činovnike od II. do IV. razreda).

Slika 69
Pitomac Domobranske akademije u zimskoj odori.
(S. Pogačić)

Izobrazbene ustanove

Domobranska akademija

Ubrzo po uspostavi NDH stvorena je **Domobranska akademija** kao središnja ustanova za izobrazbu mladih časnika. Veliki dio pitomaca bili su oni Hrvati koji su već počeli svoju naobrazbu u starojugoslavenskim vojnim školama.

U Zagrebu je ustrojena Domobranska akademija s tri tečaja, a u Sarajevu dvogodišnji pripremni tečaj.

Pitomci su nosili uobičajene domobranske momčadske odore s posebnim oznakama na ovratniku – pitomci koji su završili šest razreda gimnazije (te su uvršteni u I. tečaj) imali su na crvenim laticama jednu debelu srebrnu vrpcu, pitomci sa sedam razreda (II. tečaj) jednu zlatnu debelu vrpcu, a oznaka pitomaca s osam razreda (III. tečaj) nije poznata (*sl. 69-71*).

Pitomci I. i II. godine pripremnog tečaja u Sarajevu nosili su srebrne vrpce kao pitomci I. tečaja akademije.

Po završetku škole pitomci su promicani u čin poručnika (prvo redovno promaknuće je bilo u travnju 1942.). Zapovjednik akademije bio je pukovnik Viktor Pavičić.

Domobranska zastavnička škola

Zakonskom odredbom od 10. travnja 1942. utemeljena je u Zagrebu **Domobranska zastavnička škola** kao ustanova za izobrazbu mladih časnika. Školovanje je trebalo trajati četiri godine (škola je bila ranga gimnazije), nakon čega su pitomci promicani u čin zastavnika. Škola je počela s radom na jesen 1942. godine, a u nju su uključeni pitomci Domobranske akademije koja je prestala s radom.

Odora pitomaca Zastavničke škole bila je momčadska domobranska odora s crvenim laticama pješaštva. 17. veljače 1942. propisa-

[14] Starojugoslavenska vojska je pak taj sustav preuzela od austro-ugarske vojske.

ne su posebne oznake za Domobransku akademiju, koje su se međutim koristile tek na jesen 1942. i to za pitomce Domobranske zastavničke škole. Riječ je o "akademskom znaku", koji se sastojao od trake od bijele kovine, širine 7 mm, koja je u sredini imala 1 mm široki utkani plet od crvene svile. Znak se isprva nosio samo oko oba rukava surke, a od 26. veljače 1944. i oko oba rukava kabanice. Istodobno s akademskim znakom propisane su i oznake o polučenom uspjehu, koje su se nosile na laticama surke (*sl. 72*):

za dobar uspjeh	– jedan glatki plet od bijele žice, širine 1 cm
za vrlo dobar uspjeh	– dva glatka pleta širine 1 cm
za izvrstan uspjeh	– dva glatka pleta od 1 cm i iznad još jedan od 5 mm.

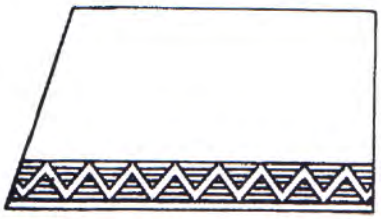

Slika 70
Oznaka pitomaca Domobranske akademije.
(Nacrtao D. Pavlović)

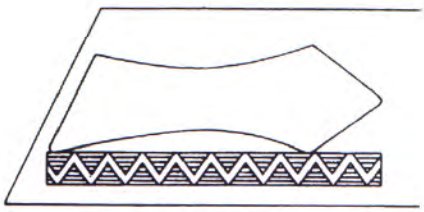

Slika 71
Oznaka pitomaca Domobranske akademije na kabanicama.
(Nacrtao D. Pavlović)

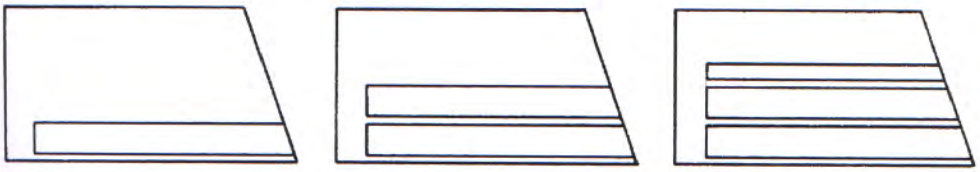

Slika 72
Oznake uspjeha Zastavničke škole.
(Nacrtao D. Pavlović)

Razmak između pletova bio je po 2 mm. Na kabanicama se te oznake nisu nosile. Boja latica pitomaca Zastavničke škole bila je crvena kao za pješaštvo.

Nošenje tvrdih kapa (tanjurača) odobreno je pitomcima 8. veljače 1944., a koje su izgledom bile jednake kapama dočasnika Domobranstva. Obrubi na kapi bili su crvene boje, kao kod pješaštva.

20. lipnja 1944. škola je promijenila naziv u "**Zastavnička škola oružanih snaga**". Otprilike u isto vrijeme, određeno je da svi pitomci na grudima moraju nositi ustaški časnički znak s kape.

U prosincu 1944. škola mijenja naziv u "**Ustaška časnička škola**" i ulazi u sklop Ustaške vojnice dana 15. prosinca 1944. Na temelju zapovijedi od 9. XII 1944. promijenjene su oznake na odorama, dok su same odore ostale uobičajene domobranske. Na ovratnike surke i kabanice stavljene su crvene latice Ustaške vojnice sa slovom U. Na taborske i tvrde kape stavljene su oznake kao na kape ustaških časnika (slovo U na ovalnom polju s lipovim lišćem, a iznad toga okrugli znak s AP). Kao oznaka škole ostavljene su srebrne trake na rukavima surke i kabanice, ali su uvedene nove oznake uspjeha. One su bile u obliku traka crvene boje širine 1 cm i međusobno razmaknute 5 mm, a stavljale su se na naramenice surke i kabanice (*sl. 74*):

Pitomac s nedovoljnim uspjehom	– bez oznake uspjeha
Pitomac s dovoljnim uspjehom	– jedna traka na naramenicama
Pitomac s dobrim uspjehom	– dvije trake
Pitomac s vrlo dobrim uspjehom	– tri trake
Pitomac s izvrsnim uspjehom	– četiri trake

Prije provođenja ove zapovijedi stavljene su na kape ustaške časničke oznake, dok je sve ostalo bilo po starom.

Oznake su promijenjene još jednom, no tada već u sklopu Hrvatskih oružanih snaga (*III. poglavlje*).

Slika 73
Oznaka domobranske Zatavničke škole.
(Nacrtao D. Pavlović)

Dočasničke škole

Za svaku vrstu oružja osnovana je posebna dočasnička škola. Izobrazba u njima trajala je u načelu dvije godine.

Odore pitomaca su bile uobičajene domobranske (*sl. 75*), a boja latica ovisila je o vrsti oružja.

24. veljače 1942. propisan je znak od žute pamučne trake, koji se nosio na stražnjem

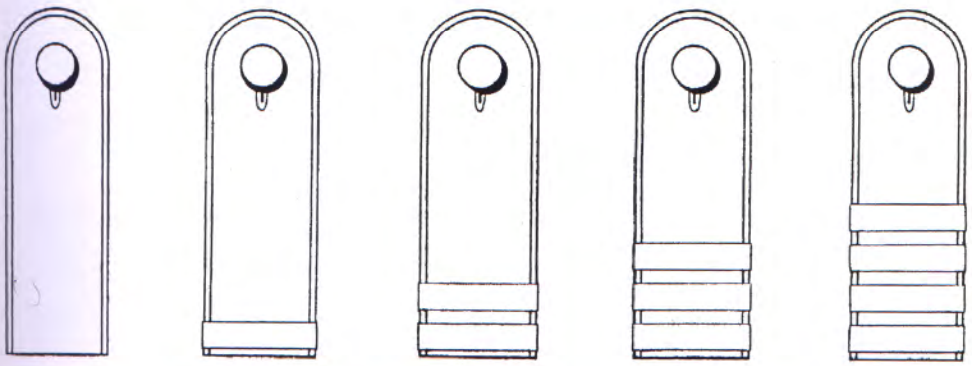

Slika 74
Oznake uspjeha Ustaške časničke škole.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 75
Pitomci neke dočasničke škole u ljetnim odorama s češkim kacigama, Maksimir, Zagreb, 12. lipnja 1944.
(Hrvatski povijesni muzej)

dijelu latica surke, a na kabanici se nije nosio nikakav znak.

Takav znak nosio se i prije objavljivanja te zapovjedi; na kabanicama se nosila zlatna vrpca iza kopljaste latice (*sl. 76*), a fotografije pokazuju da se na surkama vrpca nosila i ispred i iza latice (razlog za ovo nije poznat).

Pitomci su tijekom školovanja stjecali činove desetnika i razvodnika pa su nosili njihove oznake čina uz žutu traku (*sl. 77*). Po svršetku škole pitomci su bili promaknuti u čin djelatnog vodnika.

Glazbenička škola

Glazbenička škola utemeljena je 1942. godine, a vršila je izobrazbu pitomaca za glazbenike domobranskih glazbi. Školovanje je trajalo četiri godine. Tijekom prve godine pitomci su morali završiti i obuku na dojavničkom tečaju radi kasnije moguće ispomoći u dojavnim postrojbama. Po završetku škole pitomci su stjecali čin djelatnog vodnika.

Slika 76
Prvotna oznaka pitomaca dočasničkih škola na kabanicama.
(Nacrtao D. Pavlović)

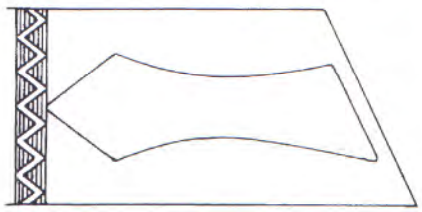

Slika 77
Oznake činova dočasničkih škola.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 78
Oznake uspjeha Glazbeničke škole.
(Nacrtao D. Pavlović)

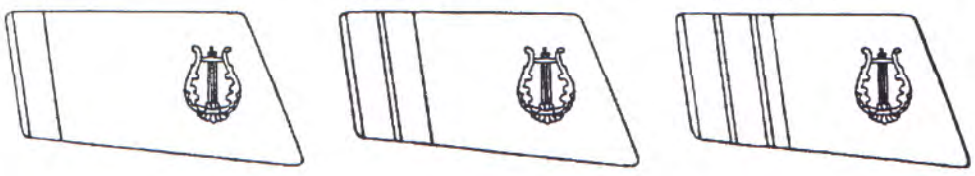

Slika 79
Oznake uspjeha Obrtničke škole GLATES-a.
(Nacrtao D. Pavlović)

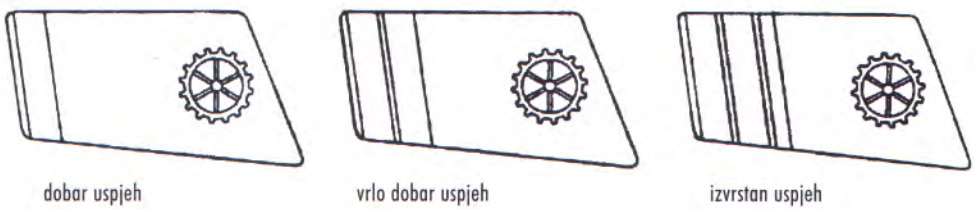

Odore su bile uobičajene domobranske s posebnim oznakama uspjeha na crvenim laticama (*sl. 78*):

za dobar uspjeh	– 1 cm širok uspravni glatki plet od bijele žice
za vrlo dobar uspjeh	– dva takva pleta
za izvrstan uspjeh	– dva takva pleta i jedan od 5 mm.

Razmak između pletova bio je 2 mm. Osim oznake uspjeha na laticama se s prednje strane nosila i oznaka glazbenika u obliku lire.

Obrtnička škola Glavnog tehničkog skladišta (GLATES-a)

Obrtnička škoja je utemeljena 1943. godine radi izobrazbe zanatnika (obrtnika) oružanih snaga. Školovanje naučnika trajalo je četiri godine, poslije čega su bili imenovani zanatskim pomoćnicima u rangu razvodnika te upućeni u tehničke postrojbe i skladišta u svojstvu mehaničara.

Odore i oznake uspjeha naučnika GLATES-a bile su iste kao za pitomce Glazbeničke škole, ali su latice bile čelično zelene boje (kao za tehničke čete), a umjesto lire su imali oznaku u obliku zupčanika (*sl. 79*).

Sve dosad navedene škole imale su teoretski čvrsto utvrđen rok trajanja školovanja, ali zbog ratnog stanja školovanje je često skraćivano.

Domobranski sveučilištarci

Domobranski sveučilištarci bili su stipendisti Hrvatskog domobranstva koji su se školovali na sveučilištu u Zagrebu (na Medicinskom,

Slika 80
Oznaka domobranskih sveučilištaraca.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 81
Legionar u domobranskoj odori s njemačkim oznakama na surci i spomen-znakom Hrvatske legije.
(S. Pogačić)

Slika 82
Hrvatski vojnici na izobrazbi u Stockerau, 1942/1943.
(J. Novak)

Farmaceutskom, Veterinarskom, Tehničkom i Pravnom fakultetu). Ustanova koja ih je okupljala i opskrbljivala nazivala se "**Zavod domobranskih sveučilištaraca**" (kasnije "**Zavod sveučilištaraca oružanih snaga**").

Odora im je bila uobičajena domobranska. Latice su bile u boji struke. Prema zapovjedi od 15. listopada 1941. nosilo se na stražnjem dijelu latice, kao znak akademskog dostojanstva, po jedno metalno žuto puce s trolistom u tropletu (*sl. 80*), a mogao se nositi i znak struke (npr. zmijica za studente-liječnike).

Okružnicom od 23. kolovoza 1943. određeno je da sveučilištarci na rukavima surke nose isti znak kao i pitomci Domobranske zastavničke škole – trake od bijele kovine s utkanim pletom od crvene svile u sredini.

Oni sveučilištarci koji su već imali časnički čin, nisu nosili taj akademski znak.

Od 26. veljače 1944. akademski znak se stavljao i na rukave kabanica.

Nošenje kapa tanjurača dozvoljeno je 8. veljače 1944., koje su bile jednake dočasničkim kapama Domobranstva. Obrubi kape bili su u boji struke.

Slika 83
Časnici 369. pukovnije, odore su domobranske s njemačkim oznakama i hrvatskim grbom na lijevom rukavu, 1941.
(S. Pogačić)

Tečajevi Četnog vježbališta Brod, 187. njemačke pričuvne divizije i Izobrazbene brigade Stockerau

U tim su se postrojbama na izobrazbi nalazili domobrani, dočasnici i časnici.

Za polaznike tečajeva u Brodu i kod 187. divizije 20. studenog 1943. propisan je znak od crveno-bijelo-plave vrpce širine 15 mm, koji se nosio preko lijeve naramenice surke i kabanice, kod ušitka naramenice. Od 8. veljače 1944. to je određeno i za polaznike tečaja kod Hrvatske izobrazbene brigade u gradu Stockerau (Austrija).

Domobranska niža srednja škola i Domobransko odgojilište

Zakonskom odredbom o osnutku domobranskih škola od 10. travnja 1942. utemeljene su osim Domobranske zastavničke škole još i Domobranska niža srednja škola "Vojskovođe Slavka viteza Kvaternika"[15] i Domobransko odgojilište "Poglavnika Ante Pavelića"[16].

[15] Domobranska niža srednja škola preimenovana je 20. lipnja 1944. u Nižu srednju školu Oružanih snaga, a 19. siječnja 1945. u Ustašku nižu srednju školu Oružanih snaga.

[16] Domobransko odgojilište promijenulo je 20. lipnja 1944. naziv u Odgojilište Oružanih snaga "Poglavnika Ante Pavelića", a 19. siječnja 1945. u Ustaško vojno odgojilište "Poglavnika Ante Pavelića".

Niža srednja škola je s radom počela u kolovozu 1942. Zadaća škole je bila da pripremi pitomce za stupanje u Domobransku zastavničku školu. Školovanje je trajalo četiri godine, a odgovarala je nižim razredima realne gimnazije. Primani su svršeni pitomci Domobranskog odgojilišta, a po potrebi i đaci sa svršenom pučkom školom iz građanstva. Škola je bila smještena u Hrvatskoj Kamenici, u zgradi bivše Žandarmerijske škole, a krajem 1943. preselila se u Karlovac.

Pretpostavlja se da su pitomci Domobranske niže srednje škole nosili iste odore i oznake uspjeha kao pitomci Domobranske zastavničke škole.

Domobransko odgojilište je počelo s radom također u kolovozu 1942. To je bila vojna osnovna škola, a imala je četiri razreda. Zadaća joj je bila da pripremi pitomce za Domobransku nižu srednju školu. Prvenstveno su primana djeca boraca, djeca bez roditelja, djeca siromašnih roditelja i ona djeca koja su u tijeku vojnih operacija ostala bez roditelja, starosti od 7 do 10 godina. Škola se nalazila u Sarajevu do početka 1945. kada se preselila u Zagreb.

Pitomci Domobranskog odgojilišta nosili su odorice koje su slijedile kroj mornarskih odora, uključujući i kapice mornarskog tipa. Slikopis iz travnja 1945. godine prikazuje nam da se na kapicama nalazio natpis USTAŠKO ODGOJILIŠTE. Vjerojatno je da se u ranijim razdobljima na kapicama nalazio natpis "domobransko odgojilište". Propisane su i oznake uspjeha koje su se trebale nositi na donjem dijelu obaju rukava. One su se sastojale od bijelih vrpci širine 1 cm, a duljine 7,5 cm. Pitomac s "dobrim" uspjehom nosio je jednu vrpcu, pitomac s "vrlo dobrim" uspjehom dvije vrpce, a s "izvrsnim" uspjehom tri vrpce. Nije poznato jesu li se te oznake uspjeha doista nosile.

Slika 84
Amblem za rukav s natpisom HRVATSKA.
(S. Pogačić)

Hrvatska legija

369. Pojačana pješačka pukovnija

Na Hitlerov zahtjev donijeta je odluka da se proglasom pozovu dobrovoljci za borbu protiv boljševizma. Proglas je izdan 2. srpnja 1941, te se između 3. i 15. srpnja javilo čak oko 5000 dobrovoljaca. Od njih 3865 stvorena je 16. srpnja **"Pojačana hrvatska 369. pješačka pukovnija" (369. Verstärktes Infanterie-Regiment /kroat/).** Prvu bojnu sačinjavali su Muslimani, a drugu i treću Hrvati. Topnički odjel, nazvan **"Laki hrvatski topnički odjel 369"**, činili su pripadnici obaju naroda. Za zapovjednika je postavljen pješački pukovnik Ivan Markulj.

Slika 85
Amblem za rukav s njemačkim natpisom KROATIEN.
(S. Pogačić)

Od 21. do 24. srpnja ljudstvo pukovnije prebačeno je u Döllersheim i kasnije u Stockerau na izobrazbu. Na istočno bojište pošli su 16. kolovoza, prvo vlakom do Moldavije, a onda pješke na put dug 755 kilometara do sela Budinskaja, gdje je vršena dopunska izobrazba. Napokon, 9. listopada 1941. pukovnija je u selu Nadeždovka ušla u sklop njemačke 100. lake lovačke divizije, 17. armije, Grupe armija "Jug". I. bojna je ušla u sklop 54. pješačke pukovnije, II. bojna u sklop 227. pješačke pukovnije, topnički odjel u sklop 83. topničke pukovnije, a stožer pukovnije s III. bojnom je tvorio divizijsku pričuvu.

Vatreno krštenje pukovnija je imala 13. listopada 1941. istočno od Dnjepra. Prvi legionar koji je na istočnom bojištu dobio poznato njemačko odlikovanje za hrabrost, željezni križ, bio je nadporučnik Edvard Bakarac, zapovjednik Koturaške satnije.

Pukovnija je ušla u sklop njemačke 79. divizije 23. listopada 1942., a od 29. prosinca iste godine ponovno je postala dijelom 100. divizije, no sada pod imenom "Borbena grupa 369. pješačke pukovnije", što je bila posljedica velikih gubitaka. Zapovjednikom je u lipnju 1942. postao ustaški pukovnik Viktor Pavičić (poslan iz Zagreba da pojača stegu), a zadnjih dana topnički podpukovnik Marko Mesić (inače zapovjednik Topničkog odjela 369).

U paklu staljingradske bitke 369. pukovnija prestala je postojati.

Slika 86
Fahnenjunker-Unteroffizier (časnički pripravnik) Bruno Kostelac na izobrazbi u Stockerau 1942/1943; 392. divizija.
(Hrvatski institut za povijest)

Slika 87
Legionarska surka
(iz zbirke Josepha Homenka).

Slika 88
Svečanost prigodom promaknuća novih zastavnika koji su se školovali u Njemačkoj; Maksimir, Zagreb, 12. lipnja 1944. godine.
(Joseph Homenko)

Zadnjih 70 ranjenika predalo se 2. veljače 1943. Nakon toga je odlučeno, da se vojnici NDH više neće upotrebljavati na drugim bojištima osim na hrvatskim.

U Varaždinu je 14. srpnja 1941. formirana "**Doknadna bojna Hrvatske legije**". Ona je prikupljala nove dobrovoljce koji su se slali na obuku u Stockerau. 4. srpnja 1942. bojna je nazvana "**Osnutak doknadne bojne Hrvatske legije, 369. i 370. pješačke pukovnije**" (u planu je bila još jedna pukovnija) i preseljena u Križevce, a u Stockerau je stvorena "**369. doknadna bojna**", koja je vršila izobrazbu ljudstva i slala ga na istočno bojište. Ta je bojna uskoro uvećana na "**369. doknadnu pukovniju**" ("Ersatzregiment 369") i napokon 25. svibnja 1943. postala "**Hrvatska nastavna (izobrazbena) brigada**" ("Kroatische Ausbildungsbrigade"). Tu su se nakon uništenja 369. pukovnije kod Staljingrada obučavali vojnici za popunjavanje 369, 373. i 392. divizije, a organizirani su i časnički i dočasnički tečajevi, po završetku kojih su pitomci vraćani u Hrvatsku, promicani u čin zastavnika i udijeljivani u Domobranstvo, Ustašku vojnicu i PTS.

Prvi dobrovoljci 1941. obučeni su u starojugoslavenske odore, doduše s domobranskim kapama. Dolaskom u Döllersheim dobili su njemačke oznake, a na lijevi rukav prišili su hrvatski grb s natpisom HRVATSKA (*sl. 84*). S desne strane njemačkih kaciga M-35 imali su hrvatski grb, a s lijeve strane njemačkog orla crne boje na bijeloj podlozi s kukastim križem u pandžama. Časnici su imali domobranske odore s njemačkim oznakama i hrvatskim grbom na lijevom rukavu (*sl. 83*).

Na istočnom bojištu je vladala zbrka u pogledu odora, pristigle su određene količine domobranskih odora koje su sad nosili i obični vojnici, a novodošle postrojbe 1942. godine bile su obučene u potpunu njemačku odoru, ali s hrvatskim grbom na *desnom* rukavu, što nije ujednačeno do kraja postojanja 369 pukovnije.

Slika 89
Spomenica 369. doknadne pukovnije.
(B. Perić)

Lako-prevozni zdrug

Talijani, vječno zavidni Nijemcima, zatražili su od vojskovođe Kvaternika da se osnuje jedna legionarska postrojba koja bi na istočnom bojištu djelovala u sklopu talijanske vojske. Zato je 26. srpnja 1941. zapovijeđeno stvaranje **Lako-prevoznog zdruga** (Legione croata autotransportabile). Ljudstvo je prikupljeno u Doknadnoj bojni u Varaždinu (47 časnika, 72 dočasnika, 1202 domobrana), ali zbog ratnih prilika zdrug je poslan u Bosnu, te je tamo sudjelovao u borbama sve do prosinca 1941.

Nakon popune i preustrojstva zdrug je svečano ispraćen na Markovom trgu u Zagrebu, 15. prosinca 1941. U sklopu zdruga konačno se nalazilo 45 časnika, 70 dočasnika i oko 1100 domobrana. 17. prosinca zdrug je stigao u Riva del Gardu, gdje je otpočela izobrazba, te je 26. ožujka 1942. krenuo na istočno bojište postavši dijelom 3. brze divizije "Principo Amadeo Duca d'Aosta", koja je opet bila dijelom Talijanskog ekspedicijskog zbora, ili Corpo spedizione italiano Russia – CSIR. Zapovjednikom je postao podpukovnik Egon Žitnik. Vatreno krštenje legionari su imali 7. svibnja 1942. kod sela Pervomajske. Nakon dugih borbi ostaci zdruga predali su se 20. XII 1942. sovjetskoj vojsci. Službeno je zdrug prestao postojati tek 16. ožujka 1943.

Fotografije snimljene u Zagrebu 15. prosinca 1941. (*sl. 91 i 94*) pokazuju nam da su svi pri-

Slika 90
Trojica vojnika legionarskih divizija u njemačkim odorama M43; Bosna 1944/1945.
(S. Pogačić)

padnici zdruga nosili uobičajene domobranske odore, s talijanskim oznakama i talijanskim kapama. Umjesto savojske zvijezde na ovratnicima su imali mali metalni fascio. Na lijevom rukavu, iznad mogućih dočasničkih činova, nosili su metalni znak s hrvatskim grbom i natpisom HRVATSKA (*sl. 93*). Kasnije su nosili i potpune talijanske odore. Pripadnici zdruga imali su i svoju posebnu značku, prema običaju talijanske vojske da svaka veća postrojba ima svoju značku. Na značci su bili natpisi LEGIONE CROATA – HRVATSKA LEGIJA i PER L'ITALIA ALALÀ – ZA DOM SPREMNI.[17] Rub značke, fascio, orao, konopac, slova i znak U bili su zlatne boje, a grbovi su bili crveno-bijele boje (*sl. 92*).

Talijani su 1943. godine prikupljali ljudstvo za formiranje II. hrvatske legije. Zbog kapitulacije Italije ta zamisao nije nikada do kraja provedena.

Znak "Hrvatska legija"

Okružnica kojom se utvrđuje izgled i nošenje posebnog znaka "Hrvatska legija" za sve one pripadnike legije (369. pukovnije i Lako-prevoznog zdruga), koji su već sudjelovali ili će tek sudjelovati u borbama na istočnom bojištu objavljena je 8. svibnja 1942. (*p. 1/8*). Kasnije je objavljena okružnica kojom je pravo odobravanja za nošenje znaka Hrvatske legije dano i zapovjedniku zrakoplovnih postrojbi na istočnom bojištu, te zapovjedniku mornaričkih snaga na istočnom bojištu. Time su pripadnici zrakoplovnih i mornaričkih postrojbi dobili pravo nošenja toga znaka najvjerojatnije u vremenu do izrade njihovih posebnih legionarskih znakova.

Znak je bio izrađen od aluminijske slitine u obliku lipovog lista. U sredini lista bio je utisnut hrvatski grb kod kojeg su bijeli kvadratići bili glatki, a crveni hrapavi i udubljeni za 0,75 mm. Oko grba je bio natpis HRVATSKA LEGIJA 1941. Propisano je da se znak nosi na lijevoj strani taborske kape, ali je uskoro određeno da se nosi na sredini lijevog džepa surke. 6. travnja 1944. određeno je da se znak ima nositi na desnom džepu surke.

Sudionikom u borbama smatran je svaki onaj pripadnik legije koji je u sklopu njenih postrojbi prešao na tlo Sovjetskog Saveza.

Legionarske divizije

369. "Vražja" divizija ustrojena je u studenom 1942., a sastavljali su je 369. (novoformirana) i 370. pješačka pukovnija, te 369. topnička pukovnija, i još neke pomoćne i pozadinske postrojbe. Nakon izobrazbe u Stockerau upućeni su u Hrvatsku. Ime "Vražja divizija" nadjenuli su si kao spomen na 42. domobransku diviziju iz I. svjetskog rata, koja se također nazivala "vražjom". Zapovjednik 369. divizije bio je general-poručnik Fritz Neidholt, Nijemac.

373. "Tigar" divizija stvorena je početkom 1943. u Döllersheimu, a u Hrvatsku je stigla u travnju 1943. Sastojala se od 383. i 384. pješačke i 373. topničke pukovnije i dodatnih postrojbi. Zapovjednik je bio general-poručnik Emil Zellner.

392. "Plava" divizija stvorena je u jesen 1943, također u Döllersheimu. U borbe u Hrvatskoj stupila je u siječnju 1944. Sastojala se od 846. i 847. pješačke i 392. topničke pukovnije, te pomoćnih postrojbi (izvidničke, protutenkovske, obkoparske i sanitetske bojne). Zapovjednik je bio general-poručnik Hans Mickl.

Sve tri divizije bile su pod zapovjedništvom njemačke vojske, ali su se ipak smatrale i dijelom hrvatskih oružanih snaga.

Svi pripadnici legionarskih divizija nosili su potpune njemačke odore i oznake s hrvatskim grbom s natpisom HRVATSKA na desnom rukavu. Postoje inačice na crnoj i na bijeloj podlozi, bez natpisa HRVATSKA, te s njemačkim natpisom KROATIEN (*sl. 85*). Ponekad se nosila i domobranska odora, ali s njemačkim oznakama. Na kacige se uvijek stavljao hrvatski grb (*sl. 86*).

[17] Natpis "Per L'Italia alala'" znači "Za Italiju hura" ili "naprijed".

Slika 91
Pripadnici Lako prevoznog zdruga sa zastavom. Odore su domobranske, s talijanskim oznakama.
(K. Mikulan)

Slika 92
Značka Lako prevoznog zdruga.
(S. Pogačić)

Slika 93
Metalna oznaka za rukav pripadnika Lako prevoznog zdruga.
(S. Pogačić)

Slika 94
Pripadnici Lako prevoznog zdruga sa zastavom (pogled s druge strane).
(S. Pogačić)

Slika 95
Oznaka za rukav pripadnika "Handžar" divizije.
(S. Pogačić)

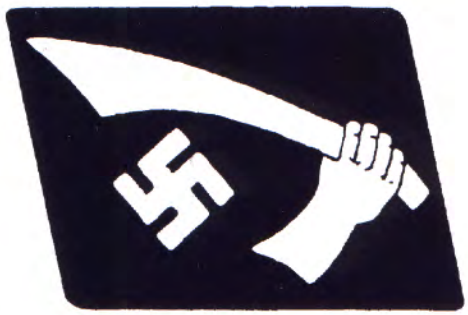

Slika 96
Oznaka za ovratnik "Handžar" divizije.
(Nacrtao D. Pavlović)

Donosimo usporedni pregled činova kopnenih vojski Hrvatskoga domobranstva i Njemačke oružane sile (Wehrmacht) kao što je objavljen 13. rujna 1942. (*tablica 6*).

Tablica 6

Njemačka vojska:	*Hrvatsko domobranstvo:*
Feldmarschall	Vojskovodja
Generaloberst	–
General der Infanterie ...	General pješaštva ...
Generalleutnant	General-poručnik
Generalmajor	General
Oberst	Pukovnik
Oberstleutnant	Podpukovnik
Major	Bojnik
–	Nadsatnik
Hauptmann	Satnik
Oberleutnant	Nadporučnik
Leutnant	Poručnik
Oberfähnrich[18]	Zastavnik
Stabsfeldwebel	Časnički namjesnik
Oberfeldwebel	Stoženi narednik
Feldwebel	Narednik
Unterfeldwebel	–
Unteroffizier	Vodnik
Stabsgefreiter	–
Obergefreiter	Razvodnik
Gefreiter	Desetnik
Oberschütze	–
Schütze	Domobran

Slika 97
Oznaka za ovratnik "Kama" divizije.
(Nacrtao D. Pavlović)

Do rujna 1942. domobranski razvodnik je bio raspoređen u rang njemačkog Unteroffiziera, što je bilo pogrešno jer razvodnik nije bio dočasnički čin.

SS divizije

13. SS divizija "Handžar"

U veljači 1943. Hitler je odobrio stvaranje jedne divizije od Muslimana iz Bosne i Hercegovine. Novačenje je počelo u svibnju iste godine, a obuka je izvedena u Njemačkoj i Francuskoj. "Handžar" divizija bila je jedina SS divizija koja se ikada pobunila – na izobrazbi u Francuskoj 13. opkoparska bojna "Handžar" divizije podigla je opću pobunu 16. rujna 1943. i to zbog prilično omalovažavajućih postupaka njemačkih SS časnika koji nisu skrivali podsmijeh, pa čak i prezir prema svojim podređenima. Pobuna, naravno, nije mogla uspjeti, vođe su strijeljani i obuka je nastavljena.

Osim Muslimana (60 %) u diviziji je bilo i dosta pripadnika njemačke narodne skupine (oko 40%) i manji broj Albanaca (koji su kasnije poslužili kao temelj za stvaranje 21. SS divizije "Skenderbeg"). Većina časnika i oko polovice dočasnika bili su Nijemci.

Isprva se divizija nazivala "**Hrvatska SS dobrovoljačka gorska divizija**", zatim, od listopada 1943. "**13. SS dobrovoljačka bosansko-hercegovačka gorska divizija /hrvatska/**" ("13. SS freiwilligen b-h Gebirgs-Division /kroat./"), a neslužbeni naziv je bio "Handžar divizija", što je i ozvaničeno 4. kolovoza 1944. kada je divizija nazvana "**13. SS gorska divizija 'Handžar'**" ("13. SS Gebirgs-Division 'Handschar'").

Diviziju su tvorili 27. i 28. gorska lovačka pukovnija (Gebirgsjäger-Regiment) i 13. topnička pukovnija, te manje pomoćne i pozadinske postrojbe. Zapovjedništvo nad divizijom dobio je u rujnu 1943. SS-Oberführer Sauberzweig.

[18] Budući da Nijemci nisu imali čin zastavnika, svim hrvatskim zastavnicima dodijeljen je, posve pogrešno, čin Oberfähnricha, što je u njemačkoj vojsci bio čin časničkog pripravnika na završnoj izobrazbi u rangu čina Oberfeldwebela (stožernog narednika).

Odora divizije bila je jednaka odori pripadnika Waffen SS-a, s nekim posebnostima: nosio se fes maslinasto zelene boje u službi ili kestenjasto-crvene boje u svečanim prilikama, na lijevom rukavu se nosio hrvatski grb (*sl. 95*), a na desnoj strani ovratnika crna latica s bosanskim grbom (riječ je, zapravo, o srednjevjekovnom grbu Rame) – ruka koja drži handžar (*sl. 96*).

23. SS divizija "Kama"

Službeno utemeljena u lipnju 1944. divizija "Kama" je trebala biti druga divizija sastavljena od Muslimana. Izobrazba je krajem 1944. otpočela u južnoj Mađarskoj, ali je divizija uskoro raspuštena, a da nije ni sudjelovala u borbama.

Odora je bila ista kao za pripadnike divizije "Handžar", s tim što su na desnoj strani ovratnika trebali nositi crnu laticu s cvijetom suncokreta, ali nema dokaza da je to provedeno.

Inače su u obje divizije isprva nosili crne latice s runskim slovima SS, ili prazne, sve dok nije donijeta odluka o posebnim znakovima.

Na uobičajenim njemačkim kacigama s lijeve strane se nalazio znak u obliku štita bijele boje s crnim runskim slovima SS, a na desnoj

Slika 98
Pripadnici 1. dobrovoljačkog sata III. dobrovoljačkog odjela narodnog ustanka Hadžiefendićeve legije iz Brčkog i Bijeljine. Potpune odore nosili su samo časnici, kao npr. poručnik na slici, a ostali su najčešće nosili civilna odijela ili neke dijelove vojne odore. Kacige su francuskoga uzorka "Adrian". (Hrvatski povijesni muzej)

Slika 99
Pripadnici III. dobrovoljačkog odjela narodnog ustanka Hadžiefendićeve legije iz Brčkog i Bijeljine. Dočasnici nose oznake činova Kopnene vojske prišivene na ovratnike civilnih odijela. (Hrvatski povijesni muzej)

Slika 100
Znak za kapu Huskine legije.
(Nacrtao K. Mikulan)

Slika 101
Pripadnici Huskine legije, Cazinska krajina 1944. godine. Budući da nose kape koje podsjećaju na partizanske, moguće je da je fotografija snimljena tek nakon njihova prelaska u redove Narodno-oslobodilačke vojske Hrvatske.
(Hrvatski povijesni muzej)

strani je za pripadnike 13. divizije stavljen njihov divizijski znak (ruka s handžarom), a za pripadnike 23. divizije znak suncokreta.

Lokalne legije

Ponajviše u Bosni i Hercegovini organizirale su se lokalne postrojbe koje su služile za ispomoć tijelima državne vlasti i vojnim postrojbama. Ponekad su te postrojbe organizirali časnici Domobranstva, ponekad Ustaške vojnice, Oružništva ili Ustaškog pokreta. Postrojbe su općenito nazivane "milicija", ali su isto tako često imale svoje posebne nazive, npr. prema zapovjedniku ili mjestu odakle su bile. Ovdje ćemo spomenuti samo neke od njih.

Hadžiefendića legija

Bojnik Muhamed Hadžiefendić 1941. godine predao je vojskovođi Kvaterniku plan o osnivanju dobrovoljačke muslimanske vojske u sjeveroistočnoj Bosni. Već krajem godine osnovan je **"Dobrovoljački zdrug narodnog ustanka bojnika Hadžiefendića".** Ta se postrojba neslužbeno nazivala "Hadžiefendića legija" i postojala je do kraja 1944. godine. Zdrug je sačinjavalo nekoliko "dobrovoljačkih odjela narodnog ustanka" (DONU), a svaki odjel je sačinjavalo nekoliko dobrovoljačkih satnija čiji je broj ovisio o broju ljudstva.

Domobranske odore nosili su samo časnici i ponekad dočasnici legije. Dobrovoljci su bili u civilu, a neke satnije su dobile starojugoslavenske kacige francuskog modela Adrian (*sl. 98*). Mnogi dočasnici su oznake činova jednostavno prišili na ovratnike civilnih odijela (*sl. 99*).

Njemački general Glaise zahtijevao je u prosincu 1942. da se ljudstvo legije uniformira i disciplinira. Nije poznato, je li to i provedeno.

Huskina legija

Husko Miljković postrojio je još jednu sličnu formaciju u Cazinskoj krajini. Njegova legija,

Slika 102
Druga inačica znaka za kapu Huskine legije.
(Nacrtao K. Mikulan)

Slika 103
Pripadnici Huskine legije, Cazinska krajina, početkom 1944. Ova slika snimljena je neposredno nakon prelaska Huskine legije u redove Narodno-oslobodilačke vojske Hrvatske – vojnik s desne strane nosi na lijevom rukavu partizansku položajnu oznaku komandanta bataljona i drugu inačicu značke za kapu Huskine legije, a vojnik s lijeve strane nosi na lijevom rukavu posebnu položajnu oznaku Huskine legije, a na ovratniku slične oznake manje veličine.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 104
Pripadnici Dobrovoljne protukomunističke milicije.
(Nacionalna i sveučilišna knjižnica)

zamjenik zapovjednika

zapovjednik

Slika 105
Oznake činova Dobrovoljne protukomunističke milicije.
(Nacrtao K. Mikulan)

u službenim dokumentima poznata kao **"Muslimanska milicija"**, sastojala se od 11 bojni. U veljači 1944. Huskina legija je prešla na stranu partizana i bila temeljem I. muslimanske brigade u sastavu Unske operativne grupe 4. hrvatskog korpusa NOVH.

Pripadnici Huskine legije nosili su na kapama i fesovima metalni znak polumjeseca i zvijezde (*sl. 100 i 101*). Znakovi su bili raznih veličina, dakle nisu bili standardizirani. Nisu imali neke posebne odore – nosilo se ono do čega se moglo doći. Uvedene su i posebne oznake činova koje su se nosile na rukavima (*sl. 103*), no na žalost nismo pronašli nikakav propis s njihovim opisom.

Dobrovoljna protukomunistička milicija

Talijani su sredinom 1942. na anektiranom području Dalmacije utemeljili **Dobrovoljnu protukomunističku miliciju** (Milizia volontaria anti-comunista – MVAC). 16. srpnja 1942. objavljena je okružnica MINDOM-a da se sve protukomunističke jedinice imaju uključiti u MVAC. 29. kolovoza 1942. novom se okružnicom utemeljuje Dobrovoljna protukomunistička milicija iz redova bivših pomoćnih oružnika.

Talijani su najprije utemeljili MVAC "Zara" (Zadar) koja se sastojala od šest satnija Hrvata (1, 2, 3, 6, 7. i 8.) i dvije satnije Srba (4. i 5.), a postojala je i 9. satnija koju su sačinjavali Srbi i Talijani iz Šibenika koje je utemeljila talijanska mornarica. MVAC "Zara" imala je ukupno oko 1500 vojnika i djelovala je isključivo na anektiranom području. Kasnije su hrvatske satnije združene u XX. jurišnu bojnu (XX battaglione d'assalto "Cattolico"), a srpske satnije u XXII. jurišnu bojnu (XXII battaglione d'assalto "Greco-ortodosso").[19]

Pripadnici postrojbe dobili su talijanske odore obojene u smeđe, nosili su tradicionalne kape s crvenim vrhom za hrvatske satnije, odnosno narančastim za srpske satnije, ili beretke; na kapi su imali kokardu u talijanskim bojama (zeleno-bijelo-crveno, brojeći iznutra prema van), a na kokardi mrtvačku glavu s nožem u čeljustima (*sl. 106*).

Slika 106
Znak za kapu Dobrovoljne protukomunističke milicije.
(G. Tarlao)

Oznaka čina (*sl. 105*) nosila se na lijevoj strani kape i na plavoj povesci na lijevom rukavu. Zapovjednik postrojbe nosio je trokut u boji i jednu srebrnu zvjezdicu, a dozapovjednik samo trokut u boji. Položaj zapovjednika i njihovih zamjenika ovisio je o boji trokuta. Zapovjednik i dozapovjednik bojne nosili su trokute zlatne boje, zapovjednik i dozapovjednik satnije trokute srebrne boje, zapovjednik i dozapovjednik voda trokute žute boje, te zapovjednik i dozapovjednik roja trokute crvene boje.

Dajemo i pregled izvornih talijanskih naziva i hrvatski prijevod:

[19] Talijani su kasnije legalizirali četnike iz tzv. Dinarske divizije i formalno od njih utemeljili MVAC "Dinara". Njih je bilo oko 5000.

Slika 107
Vrh drška zastave 369. divizije.
(S. Pogačić)

Capo battaglione	*Zapovjednik bojne*
Vice capo battaglione	*Dozapovjednik bojne*
Capo compagnia	*Zapovjednik satnije*
Vice capo compagnia	*Dozapovjednik satnije*
Capo plotone	*Zapovjednik voda*
Vice capo plotone	*Dozapovjednik voda*
Caposquadra	*Zapovjednik roja*
Vice caposquadra	*Dozapovjednik roja*

Na plavoj povesci s oznakom čina ponekad se nalazio natpis koji je označavao mjesto gdje se postrojba nalazila (lijevo od oznake čina) i ime njenog zapovjednika (desno od oznake čina). Poveska je trebala biti označena pečatom talijanskog divizijskog zapovjedništva.

Do 25. srpnja 1943. pripadnici MVAC-a nosili su na ovratnicima mali srebrni fascio, a nakon tog datuma fascio je uklonjen.

Zastave i stjegovi

Zastava i stijeg Oružanih snaga

Zakonska odredba o zastavi Oružanih snaga NDH donijeta je 4. svibnja 1943. godine. Za osobite zasluge i vojnička djela pred neprijateljem podjeljivala se pješačkim postrojbama Domobranstva i Ustaške vojnice zastava, a konjaničkim postrojbama stijeg. Zastava, odnosno stijeg, smatrani su najvećom svetinjom neke postrojbe, te je napuštanje zastave i stijega kažnjavano smrću.

Veličina zastave bila je 120 x 84 cm, a stijega 60 x 60 cm. Za sve postrojbe izrađivali su se u načelu jednako, s tim da je geslo na zastavi i stijegu, te broj ili naziv postrojbe izvezen na njima bio drukčiji za svaku postrojbu. Na vršku drška zastave i stijega nalazio se simbol koji je za svaku postrojbu bio drukčiji, a drukčije su bile i boje vrpci koje su se vezale za vršak. Na toj su vrpci, širine 10 cm, zlatom bili izvezeni mjesto i nadnevak borbe u kojoj se određena postrojba, najmanje ranga bojne, istaknula.

Uz zakonsku odredbu objavljene su i ilustracije koje prikazuju zastavu i vršak drška zastave 369. "Vražje" divizije (*sl. 107, 108 i 109*).

Zastave su razne postrojbe imale i ranije, ali njihov izgled nije bio zakonski utvrđen.

Vojskovođina zastava

Vojskovođina zastava vijorila se uvijek na njegovom uredu kad se on tamo nalazio. Zastava je bila kvadratnog oblika, podijeljena na tri jednaka polja (crveno-bijelo-plavo), s hrvatskim grbom na ukrštenim srebrnim mačevima. Iznad grba nalazio se srebrni orao u letu, te iznad njega znak NDH u pleteru (*sl. 110*).

Slika 108 i 109
Zastava 369. "Vražje" divizije.
(Hrvatski povijesni muzej)

Streljački znaci i znaci stručne izobrazbe

Strijelni naputci za pušku i strojopušku iz 1942. i 1944. godine navode da se nakon završetka vježbovnih gađanja vrši ocjenjivanje strijelaca, pri čemu se ovisno o uspjehu dodijeljuju određeni naslovi i odlikovanja, tzv. "streljački znaci".

Postojali su znaci za strijelca I. i za strijelca II. razreda. Znaci su bili od crvenoga sukna, oblika jednakostraničnog trokuta, stranica dužine 5 cm, u njima je bio izvezen lik od bijele svile, a nosili su se na nadlaktici surke i kabanice na podlozi maslinastozelene boje (*sl. 111*).

Za naslov "strijelac I. razreda" trebalo je u drugoj godini službe izvršiti 7 gađanja s 23 naboja i postići ocjenu "dobar".

Za naslov "strijelac II. razreda" trebalo je u drugoj ili prvoj godini službe izvršiti 8 gađanja s 27 naboja i postići ocjenu "dobar".

Oni koji te uvjete nisu ispunili ili su tek kao novaci uvršteni u postrojbe imali su naslov "strijelac III. razreda", bez ikakvoga posebnog znaka.

Navodno su postojali i znaci stručne izobrazbe i to za zirničare, poslužioce strojnica, protuoklopnih topova i bacača, koturaše, dojavnike, oklopnike i "ostale". Na žalost, nismo pronašli ni jednu fotografiju koja bi dokazivala postojanje tih stručnih ili streljačkih znakova. Strijelni naputci ilustriraju samo znak

zirničara[20] (*sl. 112*). U jednom dokumentu se kaže da je zbog ratnih prilika otežano provođenje izobrazbe, pa je moguće da su ti znaci rijetko kad uopće mogli biti podijeljeni.

Zirničari su svoje znakove nosili na sljedeći način:

"Poslužilac strojopuške" je nosio trokutasti stručni znak bez obruba,

"Zirničar II. razreda" je nosio oko stručnog znaka srebrni obrub,

"Zirničar I. razreda" je nosio oko stručnog znaka zlatni obrub.

(Poslužilac strojopuške najniži je zirničarski naslov i odgovara strijelcu III. razreda.)

Na isti način svoje su znakove trebali nositi i ostali nosioci stručnih znakova.

Zirničari (i drugi) mogli su stjecati i streljačke znakove i u tom slučaju su se nosili na sljedeći način:

"Zirničar II. razreda" koji je stekao naslov "strijelca II. razreda" nosi uz stručni znak dva srebrna obruba;

"Zirničar II. razreda" koji je stekao naslov "strijelca I. razreda" nosi jedan srebrni i jedan zlatni (vanjski) obrub;

"Zirničar I. razreda" koji je stekao naslov "strijelca II. razreda" nosi uz stručni znak jedan zlatni i jedan srebrni (vanjski) obrub;

"Zirničar I. razreda" koji je stekao naslov "strijelca I. razreda" nosi uz stručni znak dva zlatna obruba.

Slika 110
Vojskovođina zastava.
(crtež)

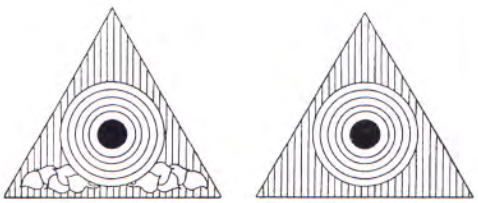

Slika 111
Streljački znaci. Strijelac I. razreda nosio je znak s lipovim listićima, a strijelac II. razreda bez listića.
(Nacrtao D. Pavlović)

Spomen znaci i ostali znaci

"Branitelji Višegrada"

U rujnu 1941. Višegrad su napale četničke jedinice iz Srbije i Crne Gore, no grad je uspješno obranjen. Zbog toga su **III. bojna Vojne krajine** i **I. bojna 4. pješačke pukovnije** dana 22. XI 1941. u znak priznanja dobile počasni naziv **"Bojna branitelja Višegrada".**

Povodom toga utemeljen je 3. listopada 1942. i posebni spomen znak (*sl. 113*) kojeg su osim pripadnika gore navedenih bojni imale pravo nositi i ostale osobe koje su branile grad – oružnici, ustaše, milicionari, gradski redarstvenici, rizrnički stražari, vatrogasci, željezničari, činovnici i radnici tvornice "Vistad", te građani koji su izravno sudjelovali u obrani.[21]

Uz svaki znak dodijeljivala se i pismena povelja, koju je izdavao i potpisivao zapovjednik III. domobranskog zbora, na prijedlog zapovjednika obrane Višegrada (*sl. 114*).

Znak se nosio na lijevom džepu surke. Bio je izrađen vrlo nekvalitetno, lijevanjem od mjedi.

b) Ratni spomen-znak

Ratni spomen-znak ustanovljen je kao uspomena na rat 29. prosinca 1943. Postojale su dvije inačice ratnog spomen-znaka – kao vrpca i kao vrpca s državnim grbom (*sl. 115*).

Vrpca je bila bijele boje, širine 26 mm, s obje strane obrubljena crvenim rubom širokim 3 mm. U sredini je imala plave okomite pruge dužine 12 mm i širine 1 mm. Državni grb s tropletnom viticom i slovom "U" bio je 22 mm dug i 11 mm širok, bio je izrađen od kovine i obojen, a pričvršćivao se na sredini vrpce.

Znak se na haljincu zatvorenoga kroja nosio u zapučku drugog puceta prema rubu haljinca trećeg puceta, a na haljincu otvorenoga kroja u zapučku prvog puceta prema rubu haljinca drugog puceta.

Pravo na nošenje ratnog spomen-znaka u obliku vrpce imali su pripadnici Oružanih snaga (Domobranstva, Bojnog zrakoplovstva, Mornarice i Ustaške vojnice) koji su barem godinu dana vršili vojničku službu na području NDH, odnosno koji su u sastavu savezničke vojske bili barem godinu dana na ratištu izvan područja NDH.

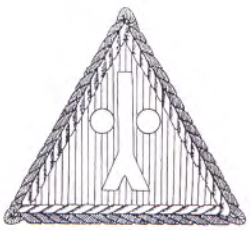

Slika 112
Stručni znak za zirničare, s dva obruba.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 113
Spomen-znak "Branitelji Višegrada".
(S. Pogačić)

[20] Zirničar u NDH isto je što ciljničar danas

[21] Nije točno poznato koliko je znakova podijeljeno. Zna se da su na svečanoj podjeli znakova u II. zrakoplovnoj luci 22. kolovoza 1943. dodijeljena 63 znaka (57 znakova dodijeljno je zrakoplovnim časnicima i dočasnicima, od toga četvorici časnika posmrtno, a 6 znakova dodijeljeno je oružnicima).

POVELJA

Za *vice poručnika* gosp. [redacted]

koji temeljem Pravilnika za nošenje spomen-znaka „Branitelja Višegrada" Vjestnik Ministarstva Hrvatskog Domobranstva broj 41/42. – Glavni stožer obći broj 17884/42. ima pravo nošenja toga spomen-znaka kao sudionik u obrani Višegrada.

Dano u Sarajevu 10. kolovoza 1943.

Povjerenstvo:
1.) Oružnički pukovnik:
2.)

Zapovjednik Obrane Višegrada
Oružnički pukovnik:
(Stjepan Jekerlenić)

Slika 114
Povelja kojom se daje pravo nošenja znaka "Branitelja Višegrada".
(S. Pogačić)

MINISTARSTVO ORUŽANIH SNAGA
GLAVNOSTOŽERNI URED
POZADINSKI ODJEL

broj 295.

IZKAZNICA

služi kao dokaz za dozvolu nošenja znaka broj 295. za slobodno kretanje za vrieme zračne uzbune.

Slika 115
Iskaznica – dozvola za nošenje osobnog znaka za slobodno kretanje.
(S. Pogačić)

Pravo na nošenje ratnog spomen-znaka u obliku vrpce s državnim grbom imali su pripadnici Oružanih snaga koji su, osim što su bili godinu dana u hrvatskim ili savezničkim postrojbama, proveli barem šest mjeseci u borbenim postrojbama, barem šest mjeseci zapovijedali pothvatnim postrojbama, ili su bili u neposrednoj borbi s neprijateljem bez obzira na duljinu borbe.

Zakonska odredba o ratnom spomen-znaku je 24. travnja 1944. nadopunjena tako da su ratni spomen-znak u obliku vrpce s državnim grbom mogli dobiti i pripadnici Oružništva, Državne redarstvene straže, Rizničke straže i Državne radne službe ako su bili u neposrednoj borbi s neprijateljem ili su proveli najmanje šest mjeseci u suradnji s borbenim postrojbama Oružanih snaga na području ugroženom od "pobunjenika". Znak u obliku vrpce s državnim grbom mogle su steći i građanske osobe koje su se borile u sklopu borbenih postrojbi Oružanih snaga.

Male oznake za ratni spomen-znak uvedene su 3. veljače 1945. Postojale su male oznake u obliku pravokutnika širine 26, a visine 15 mm, ili širine 15, a visine 19 mm. Male oznake nosile su se iznad lijevoga džepa surke u visini između prvog i drugog puceta.

Ratni spomen-znak mogao se dodijeliti i pripadnicima savezničkih oružanih snaga.

Slika 116
Ratni spomen-znak i ratni spomen znak s državnim grbom.
(S. Pogačić)

Osobni znak za kretanje

Znak za slobodno kretanje za vrijeme zračne uzbune propisan je 24. prosinca 1943. Znak je bio izrađen od lima bijele boje s vanjskim crvenim obrubom i unutarnjim žutim krugom. U sredini je bio ispupčeni obris sirene obojen u crno (*sl. 117*). Svaki znak je sa stražnje strane imao svoj broj.

Slika 117
Osobni znak za kretanje.
(Nacrtao K. Mikulan)

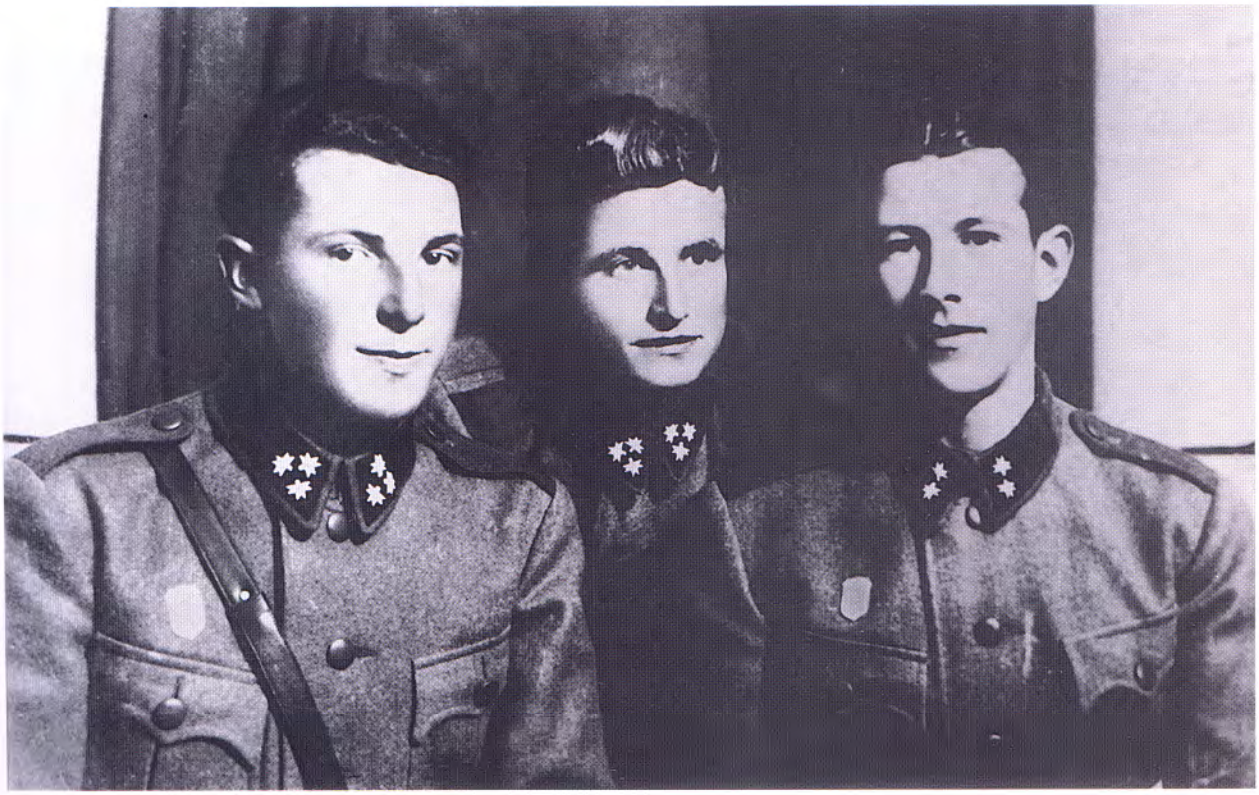

Slika 118
Domobranski vodnici i razvodnik s ukrajinskim znakom iznad desnoga džepa.
(S. Pogačić)

Pravo na nošenje znaka imali su pripadnici oružanih snaga s unaprijed propisanom službom za vrijeme zračne uzbune, djelatnici državnog vrhovništva kojima je bilo potrebno slobodno kretanje u svako doba radi neodgodivih državno-upravnih poslova, te djelatnici drugih državnih i samoupravnih tijela koji su se zbog prirode svoje službe morali slobodno kretati za vrijeme zračne uzbune. Znakove je izdavao Pozadinski odjel Oružanih snaga na temelju obrazloženog pismenog zahtjeva. Uz znak se izdavala i posebna iskaznica (*sl. 115*).

Ukrajinski znak

Ukrajinski znak nosili su pripadnici **1. sati Ukrajinaca legionara**, postrojbe koja se sastojala od pripadnika ukrajinske nacionalne manjine. Ustrojena je 1942. godine. Nije poznato da li su pripadnici te postrojbe kasnije otišli na Istočno bojište ili su do kraja ostali u Hrvatskoj.

Znak je bio oblika štita s ukrajinskim grbom, a nosio se iznad desnog džepa surke (*sl. 118 i 119*).

Slika 119
Ukrajinski spomen-znak.
(Nacrtao D. Pavlović)

Prikaz 1: OZNAKE KOPNENE VOJSKE

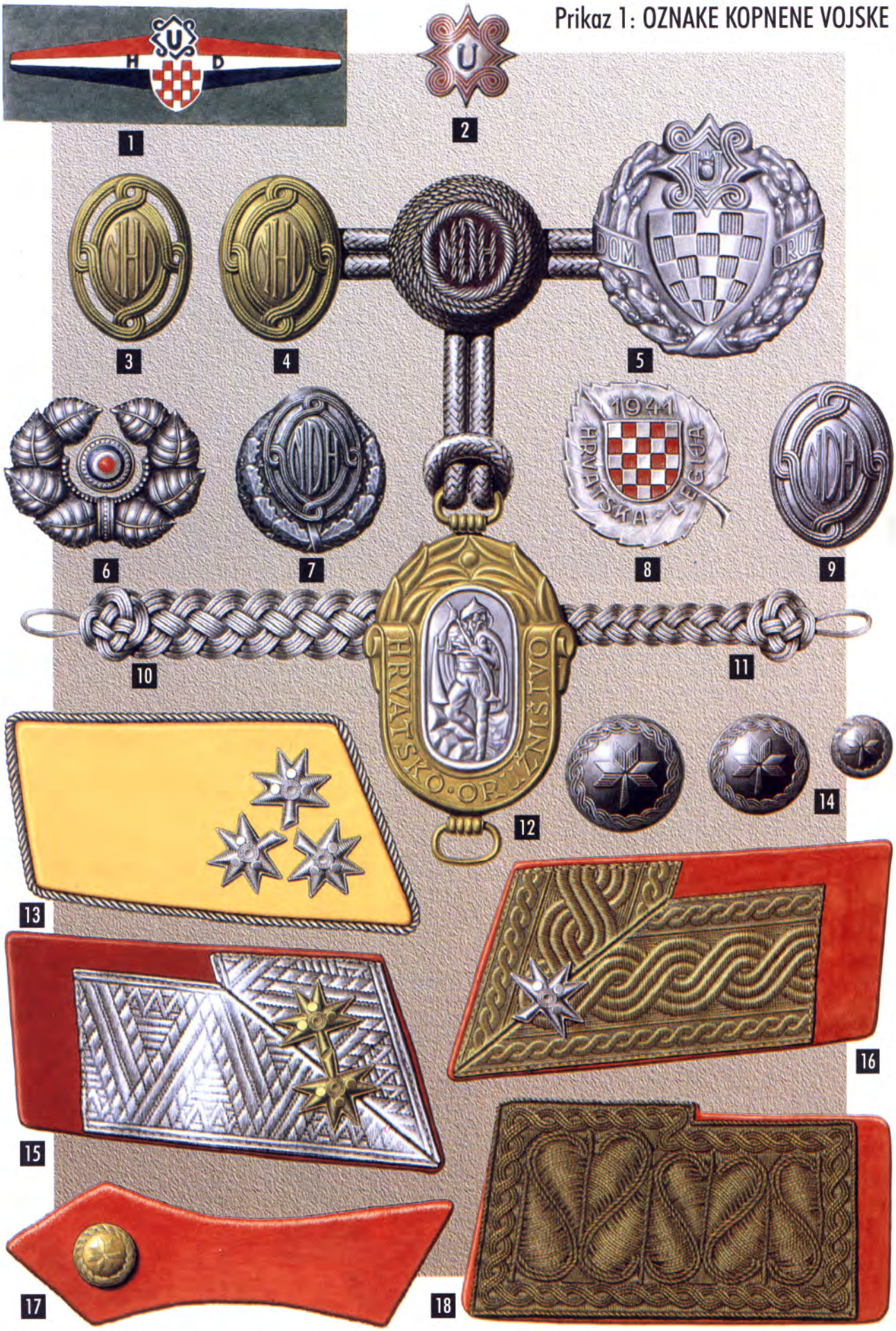

Prikaz 1: Oznake Kopnene vojske (Domobranstva) i Oružništva

1.) Oznaka 1. hrvatske udarne divizije; **2.)** Vrhovnički znak za gornji dio tvrdih kapa; uveden 28. studenoga 1942.; **3.)** Vrhovnički znak za taborske i tvrde kape; u službenoj uporabi od svibnja 1941. do studenoga 1942.; **4.)** Isto kao pod 3.) puna inačica; **5.)** Značka Domobranskog oružništva; **6.)** Časnički znak za tvrdu kapu, u službenoj uporabi od svibnja 1941. do studenoga 1942; metalna inačica; **7.)** Časnički znak za tvrdu kapu, uveden 28. studenoga 1942.; **8.)** Znak Hrvatske legije; **9.)** Novi znak za taborske kape za časnike, dočasnike i momčad, te za tvrde kape za dočasnike, uveden 28. studenoga 1942.; **10.)** Podbradak za tvrde kape za stožerne časnike, u uporabi od svibnja 1941. do studenoga 1942.; **11.)** Podbradak za tvrde kape za sve časnike, od studenoga 1942.; **12.)** Oznaka za časnike Hrvatskog oružništva; **13.)** Oznaka čina konjaničkog satnika; **14.)** Puceta za časničke odore; **15.)** Oznaka čina pješačkog podpukovnika; uzorak vrpce bio je u službenoj uporabi do ožujka 1942.; **16.)** Oznaka čina generala; uzorak vrpce bio je u službenoj uporabi od ožujka 1942.; **17.)** Latica za kabanice generala; **18.)** Oznaka čina vojskovođe.

Zrakoplovstvo

Odmah po proglašenju NDH počelo je prikupljanje ljudstva, tvoriva i zrakoplova, te ustrojavanje zrakoplovstva kao posebne grane Hrvatskog domobranstva, iako je "Zakon o osnutku vojske i mornarice Države Hrvatske" od 10. travnja 1941. ostavio zrakoplovstvo po strani, jer se oslanjao na starojugoslavenske zakone, po kojima ono nije samostalna grana oružanih snaga.

Zrakoplovstvo NDH često je mijenjalo ustrojstvo i službene nazive svojih dijelova. U načelu se uvijek radilo o podjeli na tri dijela:

Travanj 1941:

ZRAČNE SNAGE
- ZRAKOPLOVSTVO
- PROTUAEROPLANSKO TOPNIŠTVO (ubrzo: PROTUZRAKOPLOVNA OBRANA)
- ZRAKOPLOVNA DOJAVNA ČETA

Siječanj 1943:

BOJNO ZRAKOPLOVSTVO
- LETAČTVO
- PROTUZRAKOPLOVNA OBRANA
- DOJAVNA SLUŽBA

Lipanj 1944:

ZRAKOPLOVSTVO
- LETAČTVO
- PROTUZRAKOPLOVNA OBRANA
- DOJAVNA ČETA

Početkom kolovoza 1944:

ZRAKOPLOVSTVO
- BOJNO LETAČTVO
- PROTUZRAKOPLOVNO TOPNIČTVO
- ZRAKOPLOVNO DOJAVNIČTVO

17. kolovoza 1944:

VOJNO ZRAKOPLOVSTVO
- VOJNO LETAČTVO
- PROTUZRAKOPLOVNO TOPNIČTVO
- ZRAKOPLOVNO DOJAVNIČTVO

Radi pojednostavljenja, u daljnjem tekstu će se koristiti naziv *zrakoplovstvo* jer je on i danas u uporabi, osim u slučajevima navođenja punog naziva nekog položaja ili postrojbe.

Zrakoplovno-letačke postrojbe dijelile su se na jata i skupine, a bile su grupirane u zračnim lukama i uzletištima u Zagrebu, Sarajevu, Mostaru, Banja Luci, Petrinji, Borovu... Postrojbe PZ topništva dijelile su se na protuzrakoplovne skupine, a skupine na protuzrakoplovne bitnice. Dojavna služba dijelila se na promatračke postaje i dojavna središta. Njihova zadaća bila je opaziti nalet svakog zrakoplova, prepoznati ga i odmah javiti protuzrakoplovnom topništvu, uzletištima i Narodnoj zaštiti, radi uzbunjivanja stanovništva. Postojalo je i dosta pozadinskih jedinica – raznih skladišta i tehničkih radiona.

Prva samostalna akcija zrakoplovstva bio je jedan izvidnički let, obavljen 26. lipnja 1941. sa zračne luke Rajlovac (Sarajevo). Prve oružane akcije uslijedile su tijekom srpnja.

U rukovodstvu zrakoplovstva bilo je dosta izmjena. Vojskovođa Kvaternik promaknuo je 12. travnja 1941. kapetana Vladu Krena u čin pukovnika i postavio ga za zapovjednika svih zračnih snaga. 10. travnja 1942. promaknut je u čin generala, no 14. rujna 1943. morao je otići u mirovinu zbog nekih razračunavanja u vrhu ustaškog pokreta. Njegovo mjesto zauzeo je pukovnik Adalbert Rogulja, dotadašnji zapovjednik II. zračne luke Sarajevo. 4. lipnja 1944. general Kren ponovno postaje zapovjednikom i ostaje na tom položaju do kraja rata. Još jedan časnik zrakoplovstva postigao je visoki položaj – pukovnik Miroslav Navratil postao je ministrom oružanih snaga u kolovozu 1943., pošto je prethodno promaknut u čin generala. Prvotno je Navratil bio glavar Stožera Zračnih snaga, a od listopada 1941. do imenovanja za ministra, bio je vojni izaslanik u Rumunjskoj. Na dužnosti ministra zamijenio ga je u veljači 1944. godine ustaški pukovnik Ante Vokić. Treći i posljednji časnik koji je postao generalom bio je Dragutin vitez Rubčić, u rujnu 1944., dotadašnji zapovjednik Vojnog letališta.

Postrojbeni pregled zrakoplovnih postrojbi NDH:[22]

Letaštvo:

I. zrakoplovna luka, Zagreb

1. zrakoplovna skupina
   1. jato
   2. jato
   3. jato
   19. promičbeno jato
5. zrakoplovna bombaška skupina (od prosinca 1942.)
11. zrakoplovna lovačka skupina (od 1943.)
   21. jato
   22. jato
   23. jato

[22] Postrojbeni pregled zrakoplovnih i protuzrakoplovnih postrojbi pripremio je Josip Novak u svibnju 1996.

1. zrakoplovna lovačka legionarska skupina
   1. lovačko legionarsko jato
   2. lovačko legionarsko jato
   3. lovačko legionarsko jato
2. zrakoplovna bombaška legionarska skupina (ranija 5. legionarska skupina; i 1. i 2. legionarska skupina bile su pod neposrednim njemačkim zapovjedništvom)

1. dočasničko popunidbeno jato

I. lučka bojna

II. zrakoplovna luka, Sarajevo

2. zrakoplovna izvidnička skupina
   4. jato
   5. jato
   6. jato
3. zrakoplovna bombaška skupina
   7. jato
   8. jato
   9. jato

1. kurirsko-transportno jato

II. lučka bojna

III. zrakoplovna luka, Mostar

2. dočasničko popunidbeno jato (1941/1942.)
3. zrakoplovna bombaška skupina (nakon kapitulacije Italije; ranije u Sarajevu)

III. lučka bojna

IV. zrakoplovna luka, Zemun

(nije imala stalno smještene zrako plovne postrojbe)

IV. lučka bojna

V. zrakoplovna luka, Banja Luka

6. zrakoplovna skupina
   13. jato
   16. jato
   17. jato
   18. jato
   (1944/1945: 13, 14. i 15. jato)

V. lučka bojna

I. padobranska lovačka sat (od kolovoza 1944. **I. padobranska lovačka bojna)**

1. pilotska škola, Rajlovac/Sarajevo (od 1943. u Borovu)

Zrakoplovna školska pukovnija, Petrovaradin

Protuzrakoplovno topništvo:

I. zračno područje, Zagreb

I. protuzrakoplovna skupina, Zagreb
II. protuzrakoplovna skupina, Zagreb
IV. protuzrakoplovna skupina, Zagreb

III. zračno područje, Sarajevo

III. protuzrakoplovna skupina, Brod
V. protuzrakoplovna skupina, Sarajevo
VII. protuzrakoplovna skupina, Sarajevo

Slika 120
Kapetan I. klase Vjekoslav Vičević s hrvatskom trobojkom iznad lijevog džepa starojugoslavenske zrakoplovne odore, Sarajevo, travanj 1941.
(S. Pogačić)

Odore i oznake Zrakoplovstva

Početna odora u prvim danima bila je starojugoslavenska zrakoplovna odora s hrvatskom trobojkom na kapama, bez simbola kraljevstva. Ponekad su se na džepovima nosile male hrvatske trobojke (*sl. 120*), a na činove su se obično stavljale trake u hrvatskim bojama, kao i kod Kopnene vojske. Nove zrakoplovne odore pojavile su se zajedno s novim odorama Kopnene vojske, tijekom svibnja 1941, a njihovo prvo javno predstavljanje uslijedilo je na svečanosti 13. lipnja 1941. kada su novopromaknuti poručnici, polaznici bivše starojugoslavenske akademije, dali svečanu prisegu.

Odore po uredbi iz svibnja 1941.

Činovi i oznake službi

Oznake činova nosile su se na laticama u boji službe smještenima na ovratnicima odore (*sl. 122*). Časničke latice bile su obrubljene srebrnom vrpcom, a na njima su se nalazili srebrno-metalni lipovi listići i orlići. Dočasnici od narednika do časničkog namjesnika imali su latice obrubljene s gornje i vanjske strane, a iznad orlića srebrnasto metalno puce.

Slika 121
Poglavnik pozdravlja novopromaknute zrakoplovne poručnike, Zagreb 13. VI 1941.
(S. Pogačić)

Slika 122
Oznake činova zrakoplovstva (svibanj-studeni 1941.)
(Nacrtao D. Pavlović)

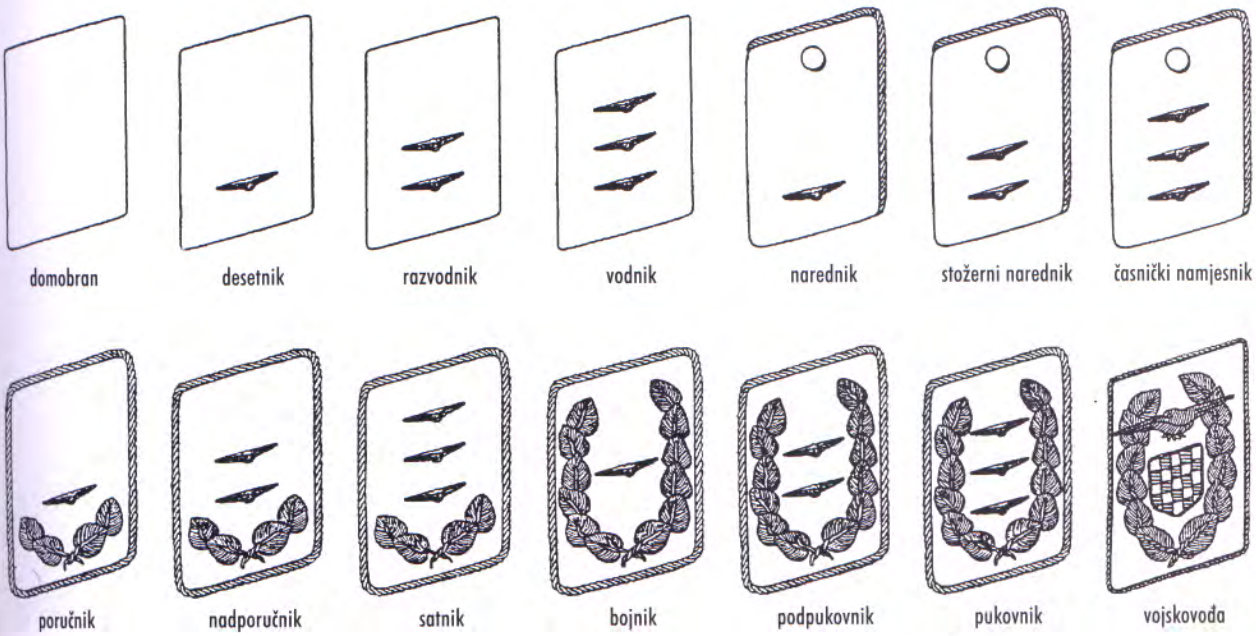

Slika 123
Prva inačica oznake čina zrakoplovnog narednika, u uporabi od svibnja do studenoga 1941.
(S. Pogačić)

Domobrani i vodnici nosili su neobrubljene latice s orlićima. Boje latica predstavljale su pojedine službe u zrakoplovstvu. U početku su bile samo četiri boje, a postoje dva ponešto različita dokumenta o njihovoj boji.

Časopis Hrvatski domobran u svom prvom broju od 1. kolovoza navodi slijedeće boje:

zatvoreno plava	- letilačka služba
crvena	- tehnička služba
višnjeva	- protuaeroplansko topništvo
siva	- pomoćne službe

Drugi i konačni raspored boja navodi časopis Hrvatska krila u svom drugom broju od 15. kolovoza 1941:

zatvoreno plava	- letilačka služba
zatvoreno crvena-višnjeva	- tehnička služba
otvoreno crvena	- protuzrakoplovno topništvo
otvoreno siva	- pomoćne službe

Među osoblje letilačke službe ubrajali su se piloti, strijelci, izvidnici, bombarderi, krugovalničari-letači; osoblje tehničke službe činili su mehaničari, inžinjeri i tehničari; u pomoćnu službu ubrajali su se meteorolozi, filmski i fotografski stručnjaci i sl.

Surka

Boja surke, hlača, kabanice i kape bila je čeličnoplava. Časnička surka bila je otvorenoga kroja s četiri našivena džepa (donja dva torbastoga oblika) i četiri metalna puceta s trolistom i tropletom, kao kod Kopnene vojske (*sl. 121*). Časnici su, dakako, često nosili odoru od boljega materijala. Surka za dočasnike i momčad bila je krojem ista kao časnička, s tim da je imala naramenice i nije imala ornamentirana puceta (*sl. 124*). Časnici i dočasnici su uz surku nosili bijele ili plave košulje s tamnoplavim kravatama, a momčad i ponekad dočasnici, majice iste boje kao i surka. Iznad desnog gornjeg džepa nosio se srebrnometalni "vrhovnički znak zrakoplovstva", koji je predstavljao raskriljenoga orla (*p. 2/10*). Ljetne surke su bile istoga kroja, ali su bile napravljene od tanjeg i lakšeg materijala. Puceta su mogla biti koštana s rupicama za prišivanje, ali i metalna, kao na zimskoj surci.

Slika 124
Zrakoplovni narednik Franjo Kurtanjek s oznakama čina prvoga uzorka, 1941. godine.
(S. Pogačić)

Slika 125
Zrakoplovni dočasnici u mimohodu, 13. lipnja 1941.
(J. Novak)

Kabanica

Časnička kabanica bila je otvorena kroja, bez naramenica, s dva usječena džepa s kosim preklopcima i s dva reda po četiri srebrno metalna puceta s trolistom i tropletom, pri čemu se gornja puceta nisu zakapčala. Kabanica je imala narukavlje visine oko 15 cm, no to je variralo. Kabanica za dočasnike i momčad bila je krojem ista, ali s naramenicama i bez ornamentiranih puceta.

Kape

Tvrde kape nosili su samo časnici. Bile su njemačkoga kroja, s crnim suncobranom i srebrnastim podbratkom koji se kod viših časnika sastojao od pletenice od tropleta debljine oko 1,5 cm, a kod nižih časnika od dvije okrugle pletenice, međusobno upletene desetak puta (*sl. 127 i 128*). Na sredini gornjeg dijela kape nosio se metalni zlatni vrhovnički znak sa slovima NHD (visine 40, a širine 30

Slika 126
Stožerni narednik Ivan Sremec, 1941. godine. Iznad desnoga džepa nosi snop munja – starojugoslavensku oznaku krugovalničara.
(S. Pogačić)

Slika 127
Poručnik Kazimir Schneeman s tvrdom kapom za niže časnike prvoga uzorka, Zagreb, 1941. godine.
(S. Pogačić)

Slika 128
Zrakoplovni bojnik s tvrdom kapom za više časnike, satnik s tvrdom kapom za niže časnike i satnik s njemačkom kapom (u sredini), Zagreb, 27. VI 1941.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 129
Oznaka čina zrakoplovnog pukovnika.
(S. Pogačić)

Slika 130
Bod za časnike Zrakoplovstva.
(S. Pogačić)

mm) (*p. 1/3 i 4*), a ispod njega, na sredini vijenca, srebrni vezeni ili metalni znak, koji je imao oblik poluvijenca od lipovog lišća s raskriljenim orlom u sredini (*p. 2/3*).

Taborske kape za časnike, dočasnike i momčad bile su jednakoga kroja kao kape kopnenih snaga, ali bez suncobrana. Časnici i dočasnici nosili su metalne znakove kao na časničkim tvrdim kapama, a iznad njih vrhovnički znak (*sl. 126*). Momčad je nosila samo vrhovnički znak, ali pun, a ne isječen kao što je bio kod časnika.

Vrlo brzo pojavila se inačica taborske kape koja je imala šav s gornje strane, što ju je činilo sličnijom njemačkoj kapi.

Bod

Zrakoplovni časnici nosili su zrakoplovni bod koji je bio jedanak izgledu boda Kopnene vojske, a jedina razlika bila je u izgledu rukobrana (*sl. 130*). Resica i visak, ukrasi i način nošenja bili su isti kao kod Kopnene vojske.

Rukobran je bio izrađen od matiranog posrebrenog bakrenog lima, pljosnatoga oblika i jednakih ukrasa na obje strane. Prikazivao je orla raširenih i blago povinutih krila, glave okrenute u lijevu stranu, ispod čijih je pandži smješten sitni tropletni ornament.

Od kraja 1941. godine bod su smjeli nositi i zrakoplovni dočasnici – od čina narednika na više.

Dodatni dijelovi

Uz odoru se nosio kožnati smeđi pripasni remen na iglu, bez prekoramnika, baš kao i kod Kopnene vojske. Za svečane prilike nosio se svečani pojas jednak pojasu Kopnene vojske (*p. 2/15*).

Pobočnici zapovjednika nosili su pobočnički znak od upredenog srebrnog pletiva. On se jednim krajem zakapčao za prvo puce na surci, a drugi se zakapčao oko desnog ramena (*sl. 139*).

Cipele i čizme bile su crne boje, a nosile su se i duboke cipele s gležnjacima. Nošenje čizama u zrakoplovstvu službeno je ukinuto 15. srpnja 1943. zbog štednje, a uvedeno je obavezno nošenje cipela s gležnjacima, čega se najviši časnici nisu pridržavali.

Nosile su se sve vrste kaciga kao i u Kopnenoj vojsci. Tijekom listopada 1941. godine uvedene su prve kacige tamnomodre, odnosno čeličnomodre boje. Kacige uzorka "Adrian" najčešće su nosili pripadnici protuzrakoplovnog topništva. Velik broj kaciga nije imao nikakvih oznaka, a ako ih je bilo onda su to u početku bile raznolike oznake baš kao kod Kopnene vojske (slovo U, šahovnica ili trobojka s prednje strane), a kad su 1942. počeli uvoditi njemačke kacige uzorka M-35 onda su obično na desnu stranu kacige stavljali hrvatski grb, a na lijevu orla u letu s malom šahovnicom u pandžama.

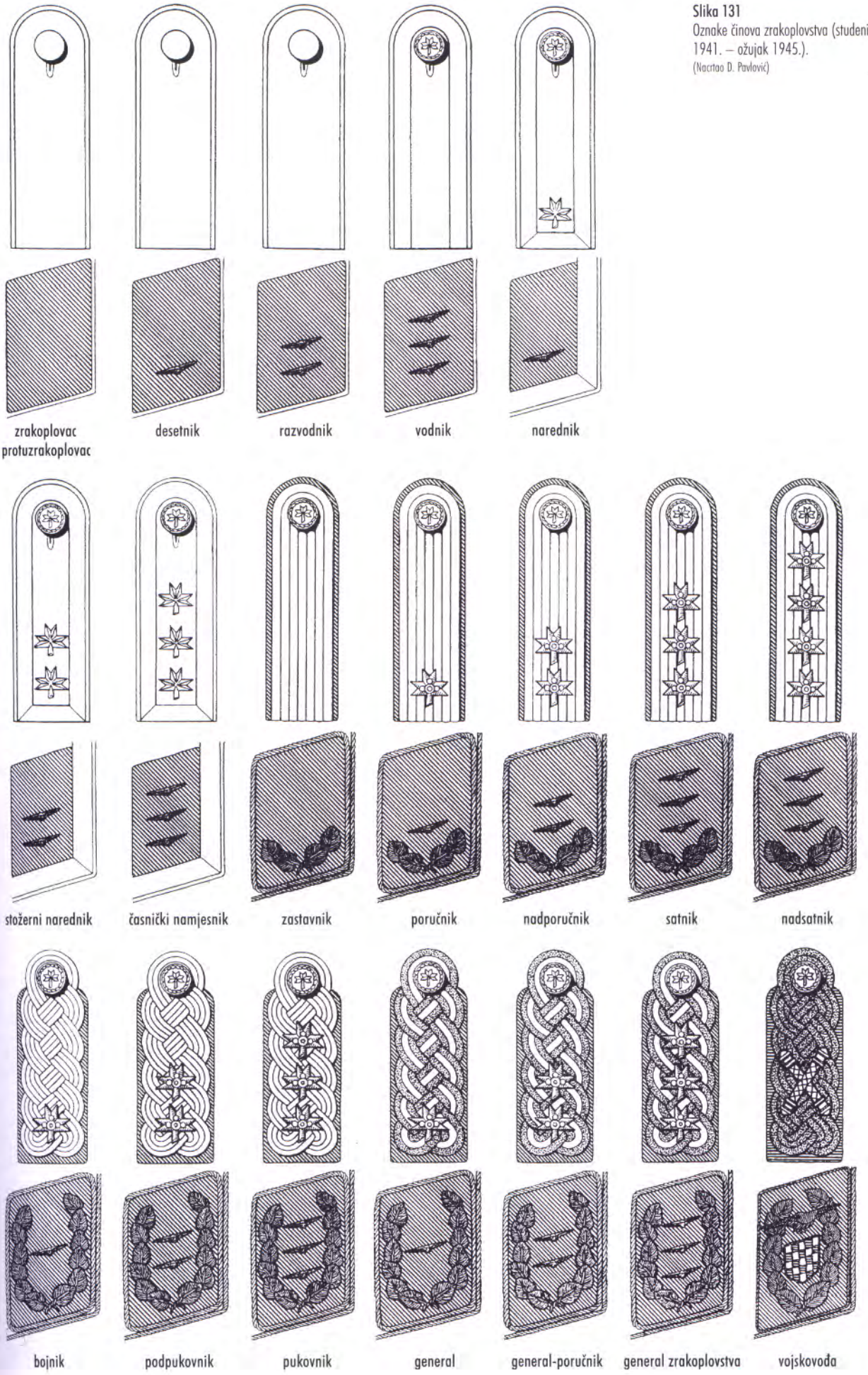

Slika 131
Oznake činova zrakoplovstva (studeni 1941. – ožujak 1945.).
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 132
Skupina zrakoplovnih časnika i dočasnika u Schönbrunu, Beč, 25. XII 1942; časnik u podnožju nosi njemački, a časnik u trećem redu starojugoslavenski kožnati mantil. Ostali nose suknene kabanice.
(S. Pogačić)

Slika 133
Protuzrakoplovni natporučnik; kapa s dvostrukim podbratkom njemačkog uzorka bila je u službenoj uporabi od studenoga 1941. do studenoga 1942. godine, a oznake na kapi od svibnja 1941. do studenoga 1942.
(Nacrtao D. Pavlović)

Ogrtači

1. Kožnati ogrtač – imao je dva reda od po tri puceta, s pojasom od istoga materijala kao i ogrtač, s okruglom metalnom spojkom. Džepovi su bili koso usječeni, bez preklopaca. Na donjem dijelu rukava bile su trake za pritezanje s okruglim metalnim spojkama. Ponekad su se na reveru toga ogrtača nosili činovi, a ponekad nisu. Boja ogrtača bila je smeđa (*sl. 132* – časnik na sredini stepeništa).

2. Postojao je ogrtač u svemu jednak onome gore navedenom, s tim što je s lijeve prsne strane imao jedan džepić. Riječ je o starojugoslavenskim ogrtačima koji su se nastavili upotrebljavati.

3. Kišni ogrtač – bio je tamnoplave boje, na jednoredno zakopčavanje s prikrivenim pucetima, osim gornjeg, koje je bilo vidljivo. Nosio se prikopčan do vrata. Džepovi su bili koso usječeni, činovi su se nosili na ovratniku (*sl. 33*).

Slika 134
Zrakoplovni časnici u kabanicama, Sarajevo, 1943/44.
(S. Pogačić)

Izmjene u odorama i oznakama od studenoga 1941.

Karajem studenoga došlo je do znatnih izmjena u oznakama i odorama zrakoplovstva. Kroj je ostao isti, ali su pridodane novine koje su odoru učinile još sličnijom njemačkoj odori.

Činovi i oznake činova

Uvedeni su činovi zastavnika, nadsatnika i generala. Oznake činova stavljene su i na naramenice i skoro su potpuno slijedile njemački uzorak (*sl. 131*). Sastojale su se od ravnih srebrnih gajtana za niže časnike, ispletenih srebrnih za više časnike i ispletenih zlatnih gajtana sa srebrnim u sredini za generale. Naramenice su bile obrubljene u boji struke, a generalske naramenice imale su svijetloplavu podlogu. Sve naramenice su u načelu bile ušivene za rukav, ali je bilo iznimaka.

Dočasnici su nosili srebrno bijelu traku širine 1 cm na rubovima naramenica i određeni broj bijelih trolista. Oznake činova za dočasnike na ovratniku ponešto su izmijenjene – svi su oko ovratnika imali traku srebrnobijele boje širine 1 cm, no to samo na surci (*sl. 135*), dok se na kabanici traka nalazila samo na laticama (*sl. 140*). Ukinuta su metalna puceta na laticama. Nadsatnički čin na laticama bio je jednak satničkom, ali je imao zlatne listiće, orliće i obrub. Generalski činovi na ovratnicima bili su zlatni na latici u boji službe. Latice za generala zrakoplovstva bile su svijetloplave boje.

Uvedene su i nove boje latica za struke u zrakoplovstvu:

letači	– svijetloplavo
zrakoplovno-tehnička struka	– crveno
intendantska struka	– tamnosmeđe
protuzrakoplovno topništvo	– svijetlocrveno
zdravstvena struka	– smeđe
gospodarska struka	– zeleno
pravosudna struka	– ljubičasto
zrakoplovna pomoćna struka	– svijetlosivo

Slika 135 (dolje lijevo)
Zrakoplovni narednik-pilot. Značka na lijevom džepu označava pilota, a ispod džepa ima jedriličarski znak položenog ispita C; Butmir, 1942.
(J. Novak)

Slika 136
Zrakoplovni nadporučnik-pilot Stjepan Pažameta s tvrdom kapom drugoga uzorka (njemački uzorak).
(S. Pogačić)

Surke

Na ovratnike časničkih surki stavljen je srebrni obrub širine dva milimetra, a na ovratnike dočasničkih surki srebrni (bijeli) obrub širine 1 cm.

Kape

Na gornje rubove taborskih kapa časnika te na gornji rub i spojeve vijenca tvrdih kapa časnika stavljen je srebrni obrub od 1 mm. Istodobno je za sve časnike uveden podbradak od srebrnih okruglih pletova, postavljenih usporedno, baš kao kod njemačke vojske (*sl. 136*). Obrubi i pletovi za generale bili su isti, ali zlatne boje. Još su se neko vrijeme nosili isti znakovi kao i ranije, ali se sada pojavila inačica ovalnog znaka s NHD koja je bila vezena, a ne metalna.

Dočasnicima je dozvoljeno nošenje tvrdih kapa, ali bez obruba i samo s jednim srebrnim okruglim pletom. Na njima su nosili iste znakove kao i časnici, ali uvijek metalne, nipošto vezene (*sl. 135*).

Ljetne košulje

Za toplih ljetnih dana bilo je dozvoljeno nositi košulje bez surke. Košulje su bile dugih rukava, sa ili bez džepova na prsima, sivkastoplave boje. Uz njih su se nosile samo oznake činova na naramenicama, a na ovratniku ih nije bilo (*sl. 138*).

Slika 137
Zrakoplovni poručnik-izvidnik Kazimir Schneeman, Banja Luka 1943.
(S. Pogačić)

Slika 138
Zrakoplovci u košuljama dvaju uzoraka.
(S. Pogačić)

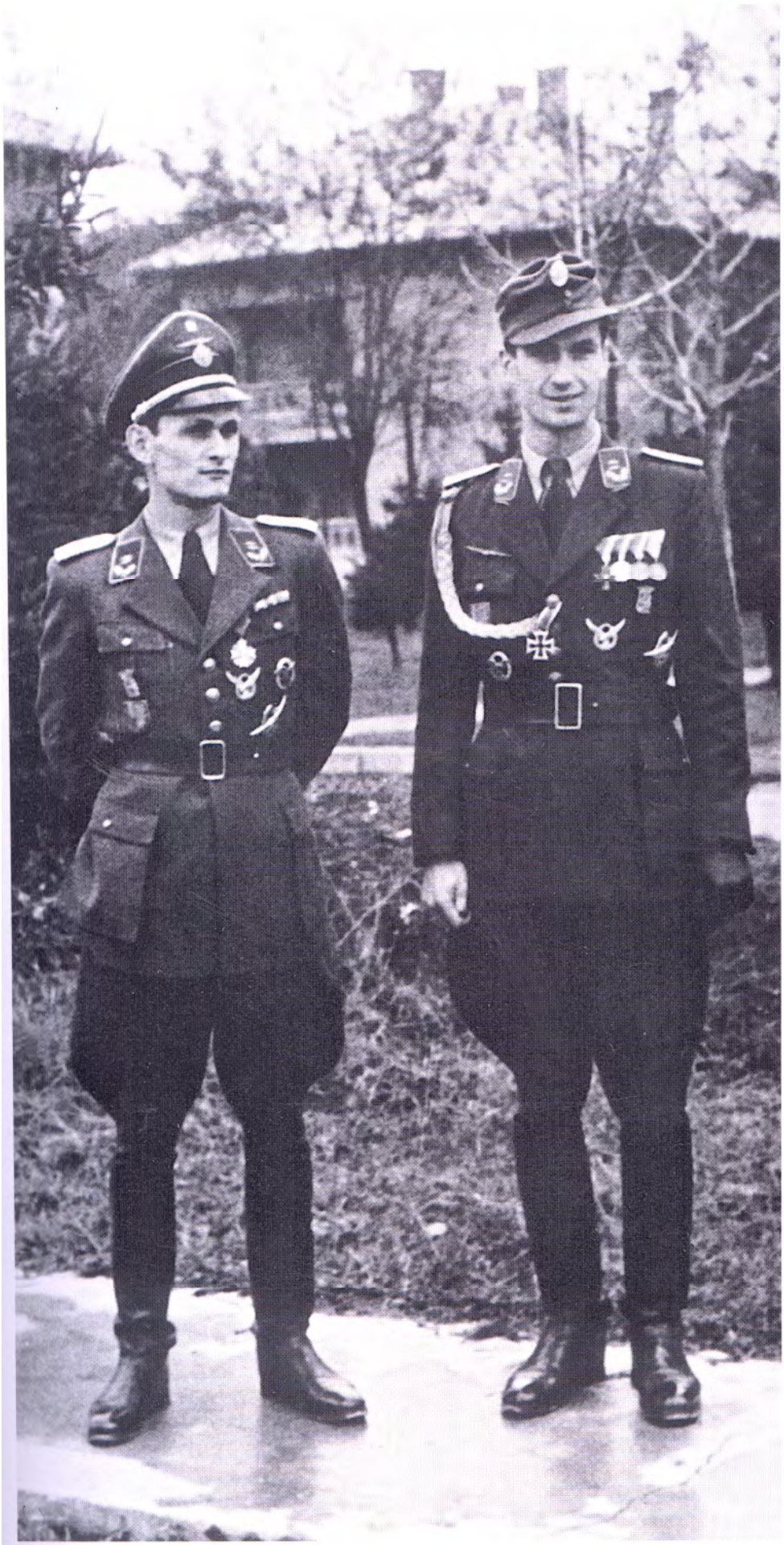

Slika 139
Nadporučnik Valter Kojc i nadporučnik-pobočnik; Sarajevo, 1943.
(S. Pogačić)

Slika 140
Časnički namjesnik Ivan Sremec s tvrdom kapom za dočasnike 3. uzorka (znakovi za kapu uvedeni u studenome 1942. godine). Obratite pažnju na oznake činova na kabanici – bijela traka prišivena je na latici, a ne oko čitavoga ovratnika.
(S. Pogačić)

Slika 141
Zrakoplovni bojnik-pilot s prvom inačicom pilotskog znaka na lijevom džepu.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 142
Poručnik Kazimir Schneeman u Zagrebu 1943. godine. Taborska kapa obrubljena je srebrnom vrpcom.
(S. Pogačić)

Kasnije izmjene u odorama i oznakama

Kape

Vjesnik naredaba 9. lipnja 1942. donosi naredbu da svi dijelovi Hrvatskog domobranstva moraju nositi podbradak u obliku pletenica, ali su to u zrakoplovstvu ignorirali. No, uredba od 28. studenoga iste godine zahvatila je i njih. Uvedeni su novi znaci za kape – na tvrde kape je umjesto dotadašnjeg ovalnog vrhovničkog znaka stavljen novi vrhovnički znak – slovo U u tropletu (*p. 1/2*). Umjesto znaka u obliku poluvijenca od lipova lišća stavljen je znak koji se sastojao od poluvijenca od hrastova lišća s državnim znakom NDH unutar poluvijenca, a iznad se nalazio orao u letu (*p. 4/1*). Taj je znak za generale bio od metala zlatne boje (mogao je biti i vezen), a za časnike od srebrnastog metala. Znak je bio 45 mm visok i 75 mm širok. Za sve časnike propisan je podbradak u obliku pletenice od aluminija sive boje, u tropletu, širine 1 cm, a za generale isto takav, ali zlatne boje. (Bili su to podbratci jednaki onima propisanima za Kopnenu vojsku – *p. 1/11*)

Za taborske kape uveden je znak sličan ranijem, s tim što su slova u njemu bila NDH, a ne NHD kao ranije. Po toj uredbi samo se taj znak trebao nositi na taborskim kapama, no zrakoplovni časnici su nastavili ispod njega nositi raniji znak – metalni poluvijenac od lipova lišća s orlom u sredini. Taborske kape za časnike bile su obrubljene srebrnom vrpcom debljine 1-2 mm (*sl. 142*).

Znakovi na kapama ponovno su promijenjeni 8. prosinca 1944. (*sl. 144*). Za časnike i dočasnike uveden je na tvrdim kapama znak državnog grba s krilima (*p. 2/2*). Iznad njega nosio se okrugli znak hrvatske trobojnice s početnim slovima A.P. (Ante Pavelić). Za generale su znakovi bili od metala zlatne boje, a za ostale srebrnaste boje. Na taborskim kapama nosio se samo okrugli znak hrvatske trobojnice sa slovima A.P. (*p. 2/8*).

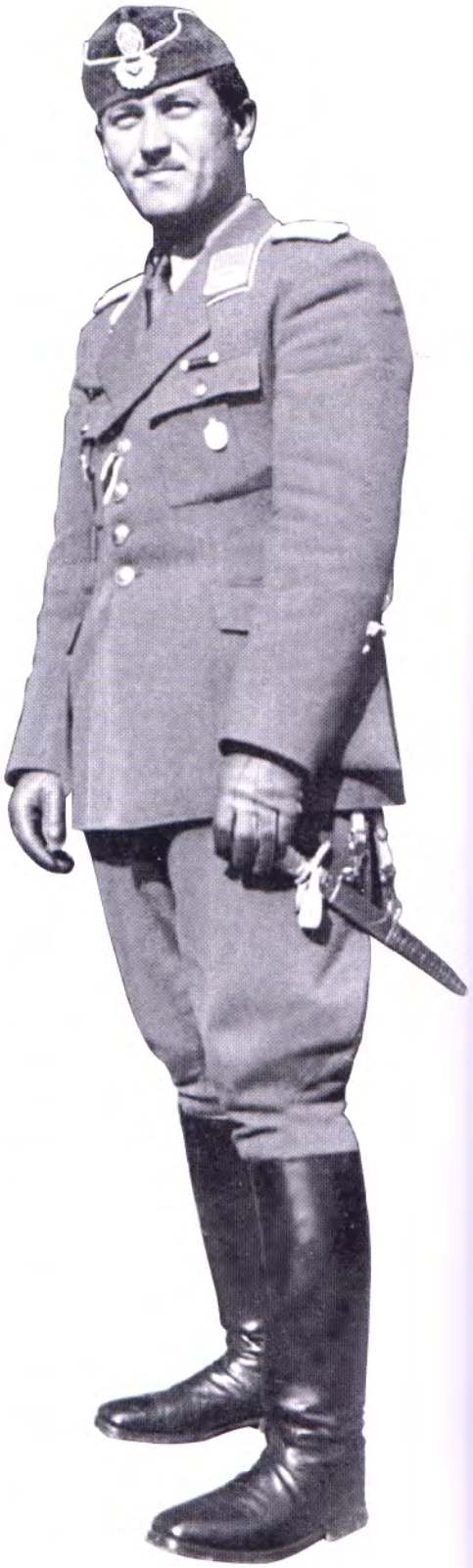

Slika 143
Skupina padobranaca u zrakoplovnim odoramа; Maksimir, Zagreb, 1944. godine. Nose taborske kape sa suncobranom, uvedene tijekom iste godine.
(J. Novak)

U tijeku 1944. pojavile su se dvije nove inačice taborskih kapa. Prva je bila kopija njemačke kape, ali na njoj su puceta imala tek ukrasnu funkciju jer se stranice kape nisu mogle razdvojiti. Druga inačica bila je krojem jednaka prvoj inačici iz 1941., ali je imala suncobran. Ova druga inačica počela je ulaziti u širu uporabu i vjerojatno bi potpuno istisnula ostale inačice da je rat potrajao dulje (*sl. 143*).

Kabanica

Tijekom 1944. pojavio se novi tip kabanice koji je imao dva reda od šest glatkih metalnih puceta od kojih su se dva gornja puceta nosila nezakopčana. Naramenice su se mogle skinuti. Tu se najvjerojatnije radi o njemačkim kabanicama koje su kupljene i podijeljene u zrakoplovstvu.

Ogrtači

Tijekom 1943. počeli su se upotrebljavati kožnati ogrtači vjerojatno rađeni prema njemačkom uzorku ili kupljeni u Njemačkoj. Činovi su se nosili samo na naramenicama (*sl. 132* – časnik sprijeda na dnu stepeništa).

Slika 144
Zrakoplovni vodnik – padobranac Vuk Rudolf s tvrdom kapom 4. uzorka (znakovi za kapu uvedeni u prosincu 1944.)
(S. Pogačić)

Slika 145
Hrvatski zrakoplovni pitomci u talijanskoj pilotskoj školi u Mostaru, 1942. godine. Svaki od 40 upisanih pitomaca nosio je na lijevom rukavu na bijeloj kvadratnoj podlozi svoj broj (od 1 do 40).
(J. Novak)

Slika 146
Pilot u starojugoslavenskoj zimskoj letačkoj bundi, 2. zračna luka, Rajlovac-Sarajevo, 1942. godine.
(J. Novak)

Ostale vrste odora

Letačke odore

Koristile su se letačke odore (kombinezoni, jakne, bunde i sl.) starojugoslavenske (*sl. 146*), talijanske (*sl. 145*) i njemačke proizvodnje (*sl. 147 i 148*). Nije poznato jesu li su postojale letačke odore hrvatske proizvodnje. Letačke odore bile su smeđe boje.

Vojskovođina odora

Vojskovođa Slavko Kvaternik najradije se u javnosti pokazivao u zrakoplovnoj odori. Njegova je odora po svemu bila kao generalska, no nosio je posebne oznake čina vojskovođe. Na ovratniku je imao latice svijetloplave boje (kao pripadnici letačke službe), koje su bile obrubljene zlatom. Vijenac od lipova lišća bio je vezen od zlatnog prediva, baš kao i raskriljeni orao u vijencu, a ispod njega je bio hrvatski grb izvezen od zlatne i crvene svile. Na naramenicama je imao zlatnu pletenicu sa srebrnim ukrštenim maršalskim štapovima (*sl. 131*).

Vojskovođa se ljeti 1941. godine pojavio i u zrakoplovnoj surci bijele boje. Ona je krojem bila ista kao i zimska, a oznake čina na ovratniku bile su jednake kao i na zimskoj surci.

Vojskovođine hlače imale su široke svijetloplave lampase, kao i kod generala. Između lampasa bila je i uska svijetloplava vrpca.

Kao posebno odličje maršalske časti uvijek je nosio sjekiricu koji je izradio Ivo Kerdić. Kasnije je u Slovačkoj dobio još jednu sjekiricu, a pretpostavlja se da možda postoji još poneka inačica.[23]

Letački znaci

Letački znaci počeli su se uvoditi krajem 1941. Označavali su da je njihov nositelj stekao određenu kvalifikaciju. Postoji pet vrsta letačkih znakova:

Pilotski znak – dobivali su ga svi izučeni piloti, piloti-lovci i piloti-bombaši (*p. 2/4*).

Pilotski znak s U na grbu – to je inačica gore navedenog znaka uvedena sredinom 1942. Bio je nešto manji, s nešto drugačijim položajem krila i sa slovom U na crveno emajliranom grbu (izgledom je bio jednak zlatnom pilotskom znaku – *p. 2/9*).

Izvidnički znak – dodjeljivao se izučenim izvidnicima čija je dužnost, osim izviđanja, obuhvaćala navigaciju i posluživanje strojnice (*p. 2/6*).

[23] Kao posebnu počast slične su sjekirice u Slovačkoj dobili i neki hrvatski zrakoplovni časnici.

Slika 147
Piloti u ljetnim letačkim kombinezonima, u njemačkoj pilotskoj školi A/B 123; Zagreb 1942.
(J. Novak)

Poslužilački znak – dodjeljivao se ostalim članovima posade zrakoplova – krugovalniča-ru-strijelcu, mehaničaru-strijelcu i bombaša-strijelcu. Čini se da se taj znak pojavio tek 1943. Svi ovi znaci bili su od posrebrenoga metala (*p. 2/5*).

Zlatni pilotski znak – dodjeljivao se za posebne zasluge na polju zrakoplovstva. Izgledom je bio jednak gore navedenoj drugoj inačici pilotskoga znaka, ali je bio pozlaćen (*p. 2/9*). Prvi put je dodjeljivan na sastanku ratnih zrakoplovaca iz I. svjetskog rata, održanog 22.

Slika 148
Piloti u ljetnim jaknama, Borovo 1943.
(J. Novak)

Slika 149
Diploma stečenog zvanja zrakoplovstva.
(K. Novak)

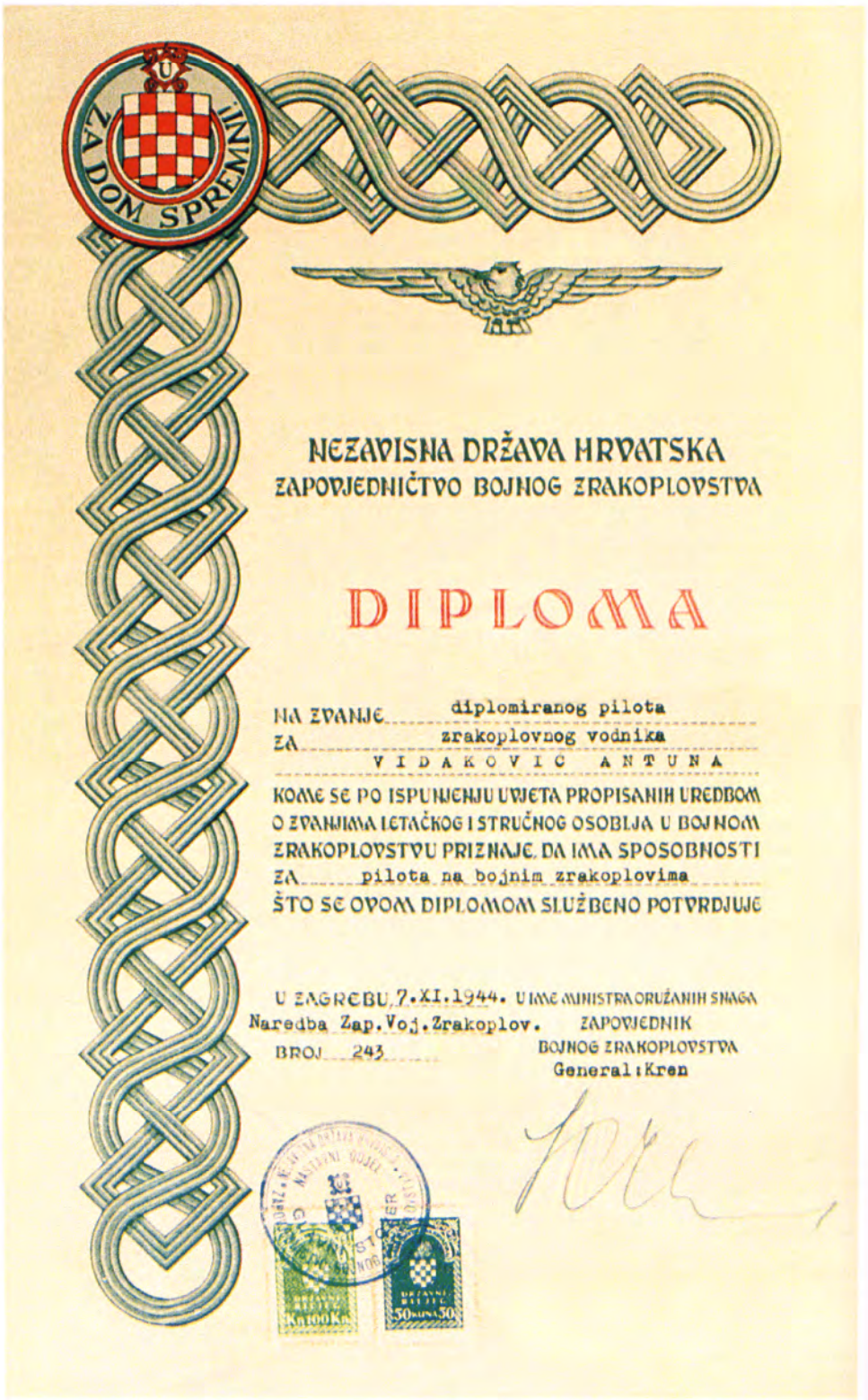

kolovoza 1942. u Zagrebu prigodom proslave 75-godišnjice života i 30-godišnjice pilotskog zvanja generala zrakoplovstva u miru Milana Uzelca, koji je u I. svjetskom ratu bio zapovjednik zrakoplovstva Austro-Ugarske Monarhije. Smatran je začetnikom ratnog zrakoplovstva u Hrvatskoj.[24]

Svi letački znaci nosili su se na lijevom džepu. Postoje neke fotografije na kojima neki časnici

[24] Zlatni pilotski znak dobili su: general zrakoplovstva u miru Milan Uzelac, pukovnici Navratil, Švarc, Dorčić, Obuljen i Machiedo, kapetan bojnog broda Steinfl, potpukovnici Ciczek i Čalogović, bojnici Ciola, Peraković, Kos i Donegani, satnici Trabochia, Tasch, Krpan, Gut, Milčić, Turko i Hauptmann, nadporučnik Vučetić, a na posebnu molbu generala Uzelca i general Kren.
Isti znak dobili su i neki njemački i mađarski časnici: njemački – general zrakoplovstva Hänelt, pukovnici Diakow, Wagner, Heischmann, Laumann, podpukovnici von Kaiserfeld, Heller, Bernat, Creydt, Peschke i Gross, bojnici dr. Köderle, Janke i Päpke, satnici Häffner, Klement, Hübner, Huppner, von Josipovich, Fiala i von Fabrice. Mađarski časnici – pukovnik Laslo i bojnik Pal.

znakove nose na desnom džepu ili iznad njega, no nije moguće zaključiti zašto; neku službenu uredbu o tome nismo pronašli. Mogao se nositi samo jedan znak, pa ako je netko stekao dvije kvalifikacije, mogao je nositi samo znak koji označava njegovu trenutnu dužnost. Pripadnici legije mogli su nositi dva znaka – jedan hrvatski i jedan njemački.

Svi letački znaci bili su izrađeni iz metala. Pronađena je jedna jedina iznimka – prva inačica pilotskoga znaka postojala je i vezena (sl. 150)

Stručni znaci

Prvih mjeseci u uporabi su bili neki starojugoslavenski stručni znaci – poznato je da su protuzrakoplovci nosili raskriljenog orla (*sl. 151*), a krugovalničari snop munja (*sl. 126*).

U početku, do prosinca 1941, svi pripadnici zrakoplovstva nosili su iznad desnoga džepa jedinstveni "vrhovnički znak zrakoplovstva" (*p. 2/10*). Od prosinca 1941. uvedeni su i dodatni znakovi koji su se uvijek sastojali od oznake struke s raskriljenim krilima, dok je raniji vrhovnički znak postao znakom letačke struke.

1. Protuzrakoplovno topništvo – uvelo je znak s dvije ukrštene topovske cijevi (*sl. 152*).
2. Meteorološka struka – nosio se znak u obliku barometra na oblaku (*sl. 153*),
3. Inžinjersko-tehnička struka – nosio se šestar i trokut na pleteru s krilima (*sl. 154*),
4. Krugovalničari – nosili su dvije ukrštene munje na štitu (*sl. 155*),
5. Glazbenici zrakoplovstva – nosili su liru s krilima (*sl. 156*),
6. Časnici liječnici – pretpostavlja se da su nosili eskulapov štap sa zmijicom.

Postojao je i znak s kotačem na krilima, no nije sigurno kome je bio namijenjen. Moguće je da postoje još neki znaci koji se još ne mogu dokumentirati.

Za mehaničare je uveden posebni prsni znak u obliku zupčanika s raskriljenim orlom srebrne boje i crvenosrebrnim grbom (*sl. 161*). Znak je bio nekvalitetno izrađen, te nije jasno da li je izrađen službeno, u kovnici, ili su ga izradili sami zrakoplovni mehaničari sa Zračne luke Borongaj.

Protuzrakoplovno topništvo i Dojavna služba

Prvih mjeseci su pripadnici protuzrakoplovnog topništva nosili prepravljene ili neprepravljene starojugoslavenske odore sa starojugoslavenskim kacigama francuskoga modela "Adrian" na kojima je s prednje strane bio ucrtan hrvatski grb. Nosile su se i kacige njemačkoga uzorka M-16 iz prvog svjetskog rata. Samo su časnici nosili uobičajene odore zrakoplovstva.

Slika 150
Vezeni pilotski znak (prva inačica, uvedena 1941.)
(S. Pogačić)

Slika 151.
Razvodnik protuzrakoplovnog topništva 1941. godine u starojugoslavenskoj surci, s novim oznakama činova Kopnene vojske, novom kapom Kopnene vojske, te sa starojugoslavenskom oznakom protuzrakoplovnih pukova iznad lijevoga džepa.
(J. Novak)

Slika 152
Stručni znak za protuzrakoplovne topnike (metalni i vezeni).
(S. Pogačić)

Slika 153
Stručni znak za meteorologe.
(S. Pogačić)

Slika 154
Stručni znak za inžinjersko-tehničku struku.
(S. Pogačić)

Slika 155
Stručni znak za kriptovulničare.
(S. Pogačić)

Slika 156
Stručni znak za glazbenike.
(S. Pogačić)

Slika 157
Protuzrakoplovni vodnik Vezjak s novim stručnim znakom iznad lijevog džepa (prema propisima treba biti iznad desnog džepa) hrvatske zrakoplovne odore.
(J. Novak)

Tijekom 1942. sve postrojbe protuzrakoplovnoga topništva opremljene su plavim odorama zrakoplovstva i njemačkim kacigama M-35, no u uporabi su ostale i stare kacige. S desne strane novih kaciga stavljen je hrvatski grb, a s lijeve strane bijeli orao u letu koji u kandžama drži mali hrvatski grb. Uveden je i posebni znak protuzrakoplovnog topništva koji se nosio iznad desnoga džepa (*sl. 152 i 157*). Prvi zapovjednik protuzrakoplovnog topništva bio je podpukovnik Eugen pl. Kurelec.

Poneki pripadnici dojavne službe nosili su odore Kopnene vojske sa zrakoplovnim oznakama činova na ovratniku; inače su nosili uobičajene plave odore. Prvi zapovjednik dojavništva bio je pukovnik Pavle Cenčić.

Stegovni dočasnici

Stegovni dočasnici brinuli su o stezi u postrojbi, određivali dežurstva itd. Od prosinca 1941. stegovni dočasnici nosili su na oba rukava surke po dvije srebrnobijele trake širine 1 cm, međusobno razmaknute 0,5 cm (*sl. 162*).

3. kolovoza 1944. propisano je da stegovni dočasnici zrakoplovstva samo na lijevom rukavu surke nose dvije vrpce od aluminijskih niti, široke 0,5 cm, prišivene oko cijeloga rukava, s razmakom od 0,5 cm.

Stegovni dočasnik se u zrakoplovstvu pri kraju rata zvao dočasnik službovođa.

Padobranski lovci

U siječnju 1942. raspisan je natječaj za prijem u **I. padobransku lovačku satniju**. Primljeno je 120 novaka dobrovoljaca kojima se služenje u padobrancima računalo kao odsluženo djelatno razdoblje. Nakon završetka

Slika 158 *(lijevo)*
Protuzrakoplovni desetnik s vrpcom (vjerojatno streljačkim znakom).
(S. Pogačić)

Slika 159 *(dolje lijevo)*
Vodnik meteorološke službe; Žepče, 10. prosinca 1944.
(S. Pogačić)

Slika 160
Dočasnik 1. padobranske lovačke bojne u maskirnoj odori uvedenoj 1943. godine.
(Nacrtao D. Pavlović)

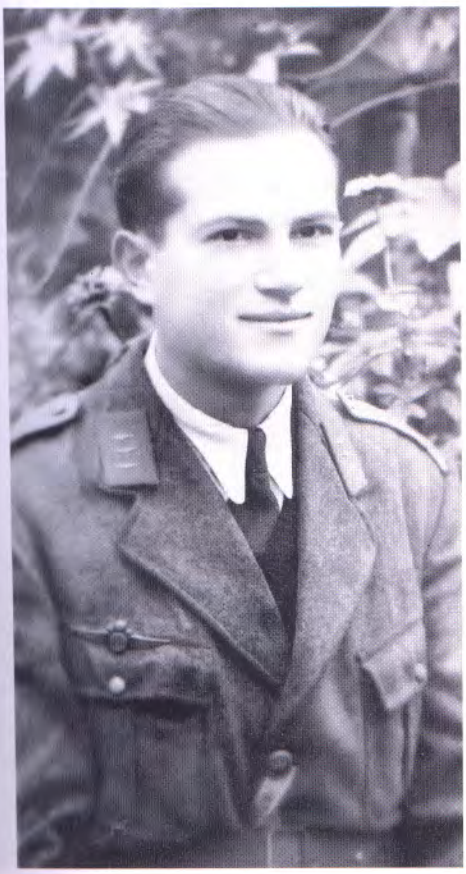

općе novačke obuke, novaci-dobrovoljci stekli su zvanje "učenika padobranskog lovca", a nakon završetka padobranske lovačke izobrazbe stekli su zvanje svršenog "padobranskog lovca". Nakon dvije godine djelatnog razdoblja, padobranci su mogli stjecati i dočasničke i časničke činove, prema važećim propisima. Sjedište I. padobranske lovačke sati bilo je u Koprivnici. 15. srpnja 1944. raspisan je novi natječaj za padobrance i to iz redova već služećih zrakoplovaca, desetnika i razvodnika. 1. kolovoza 1944. satnija je prerasla u **I. padobransku lovačku bojnu.**

Padobranski lovci nosili su istu službenu i svečanu odoru kao i zrakoplovci, s tim da su na gornjem dijelu lijevog rukava imali metalni padobranski znak (*p. 2/7*). (Moguće je da je postojala i vezena verzija.) Ratna odora sastojala se od prepravljene starojugoslavenske uniforme s kacigama istog modela, kakav su koristili tenkisti. Na desnoj strani kacige nalazio se

Slika 161
Prsni znak za mehaničare zrakoplovstva.
(S. Pogačić)

bojom nacrtani hrvatski grb. Iznad desnog džepa nosili su zrakoplovni vrhovnički znak, padobranski znak na lijevom rukavu, a činovi su bili izgledom isti kao u Kopnenoj vojsci.

U tijeku 1943. opremljeni su maskirnim kombinezonima (*sl. 160, 162 i 166*). Na njima su dva džepa bila na grudima, dva na lijevom rukavu, jedan na desnom rukavu na donjem dijelu, a svi su se zatvarali patent-zatvaračem. Na donjem dijelu kombinezona bila su četiri džepa na patent-zatvarač i četiri na nogavicama, s preklopcima, a zakapčali su se koštanim pucetima.

Skakanje iz zrakoplova obavljalo se s kacigama tenkovskoga modela, a teretnim padobranima stizalo je oružje, oprema i njemačke kacige M-35 koje su na desnoj strani imale hrvatski grb. Padobrani su bili modela Irvin, a izrađivala ih je tvornica Knebl i Ditrich u Inđiji koja je tada bila u sastavu NDH. Padobranski lovci imali su i posebni tip kožnoga pojasa s prekoramnikom koji je s donje strane prelazio sam pojas pa je tok pištolja visio ispod njega.

Nije poznato jesu li padobranci izveli neku borbenu akciju iz zraka. Zna se da su ponekad sudjelovali u pješačkim borbama, a 1945. istakli su se u obrani bojišta južno od Zagreba, te su stekli nadimak "plavi đavoli".

Prvi zapovjednik padobranaca bio je bojnik Dragutin Dolansky, a kasnije je zapovjedništvo preuzeo nadsatnik Ivan Šimek.

Padobranski znak

U lipnju 1943. uveden je padobranski znak po uzoru na letačke znake zrakoplovstva (*p. 2/11*

Slika 162
Stožerni narednik – krugovalničar-mehaničar Ivan Sremec, Zagreb 28. I 1943. Srebrne vrpce oko obaju rukava pokazuju da se radi o stegovnom dočasniku.
(S. Pogačić)

i sl. 163). Znak su neslužbeno nazivali "kokoška". Prvi znak stekao je dr. Dušan Dragojlović iz Zagreba. Znak je mogao steći svaki onaj koji je imao zvanje padobranskog lovca, tj. koji je obavio najmanje šest skokova padobranom.

Zrakoplovne postrojbe u ulozi kopnene vojske

Mrakov zdrug

U kolovozu 1941. zrakoplovni pukovnik Ivan Mrak postavljen je na čelo "Povjerenstva za uspostavu reda u Bosni" s pokretnim prijekim sudom. Sa sobom je poveo i jednu zrakoplovnu satniju nazvanu **1. pohodna satnija**, pod zapovjedništvom satnika Ivana Šimeka, kasnijega zapovjednika I. padobranske bojne.

Početkom 1942. službeno je osnovan **"Sdrug Mrak"**, a 1. pohodna satnija je u njega uključena kao 3. satnija. Polovicom siječnja za sjedište zdruga određena je Petrinja. Zdrug je uglavnom djelovao na području Korduna, a njegovi pripadnici su dobili nadimak "Mrakovci". Sredinom 1942. zdrug je preustrojen kao **"Petrinjski sdrug"**. Zapovjednik je i dalje

Slika 163
Prsni padobranski znak.
(S. Pogačić)

Slika 164 *(dolje sredina)*
Dva padobranca u maskirkama, s kacigama tenkističkoga uzorka, Zagreb – Borongaj 1943. godine.
(J. Novak)

Slika 165
Padobranski časnik-pobočnik i časnički namjesnik-stegovni dočasnik u ljetnim odorama; Koprivnica, 1943. godine. Budući da kod pobočničkog znaka nedostaju dvije pređice koje su se spuštale s ramena i pričvršćivale za pletenicu, moguće je da se radi o načinu označavanja nadzornog časnika, odnosno nadzornog dočasnika, o čemu nismo pronašli nikakav propis.
(J. Novak)

bio pukovnik Mrak, a satnik Šimek preuzeo je zapovjedništvo nad III. bojnom u kojoj su 2. i 3. satnija bile sastavljene od zrakoplovaca, pod zapovjedništvom nadporučnikâ Jurkovića i Gabelice.

U okviru zdruga osnovan je početkom lipnja 1942. **Zrakoplovni odjel** s uzletištem u okolici Petrinje, pod zapovjedništvom poručnika-

Slika 166
Dvojica pripadnika Padobranske bojne; vojna vježba na Danici, Koprivnica, 1943.
(M. Saraga)

Slika 167
Kopča za pojas za koju se pretpostavlja da je za Padobransku bojnu.
(S. Pogačić)

Slika 168
Inačica kopče za pojas za koju se pretpostavlja da je za Padobransku bojnu.
(S. Pogačić)

-izvidnika Hasanbegovića, a zatim satnika-pilota-lovca Popova.

Pripadnici zdruga koji su došli iz zrakoplovstva uglavnom su nosili maslinasto-sive odore kopnene vojske, s oznakama činova kao u kopnenoj vojsci, no časnici i dočasnici se najčešće nisu htjeli odreći svoje plave odore. Kacige su bile njemačke M-16 i M-35, s desne strane je bio hrvatski grb, a s lijeve bijeli raskriljeni orao s grbom ili hrvatska trobojka u obliku štita.

U veljači 1943. Petrinjski zdrug je preustrojen kao V. gorski zdrug, a u svibnju 1943. kao 5. gorska pukovnija 1. gorskog zdruga.

Pripadnici "Sdruga Mrak" dobili su posebne spomen znakove. Nismo mogli pronaći originalni znak pa navodimo samo opis: "Slični su pilotskim i izvidničkim znakovima, samo nešto manji, a prikazuju orla, koji, kao simbol zrakoplovstva, u pandžama nosi lik Korduna, a na lovorovom vijencu, koji je stavljen oko njega, nad glavom, nalazi se natpis 'Mrak'."

Ostale postrojbe

Ljeti 1942. u sjeverozapadnoj Bosni vodio je operacije **III. gorski zdrug** pod zapovjedništvom zrakoplovnog pukovnika Dragutina Rubčića. III. bojna III. zdruga, pod zapovjedništvom zrakoplovnog satnika Ivana Višnića isključivo je bila sastavljena od novaka Zrakoplovne školske pukovnije iz Petrovaradina. Nakon izobrazbe na Fruškoj gori i kratkog usavršavanja u Banja Luci, bojna je nastupala prema Prijedoru gdje se uspješno sukobila s partizanskim brigadama.

Na Fruškoj gori također se borila i sama **Zrakoplovna školska pukovnija**. U proljeće 1942. jedno kraće vrijeme djelovala je II. bojna Zrakoplovne školske pukovnije pod zapovjedništvom podpukovnika Vladimira Perakovića.

Ljeti 1942. podignuta je i III. bojna pod zapovjedništvom bojnika Ericha Kosa, dok je zapovjednik pukovnije, podpukovnik Kamilo Lukanović, zapovijedao sjedinjenom postrojbom te III. bojne i topništva, a sve to u sklopu **IV. gorskog zdruga**. Potkraj kolovoza te godine u velikoj ofanzivi sudjelovale su sve bojne Zrakoplovne školske pukovnije, a posebno I. (bojnik Erich Schweibach) i II. (podpukovnik Peraković).

Sve te postrojbe nosile su odore i oznake kopnene vojske.

Lučke bojne – radi zaštite zračnih luka pri svakoj je postrojena jedna lučka bojna. Svi pripadnici lučkih bojni nosili su potpune zrakoplovne plave odore.

Izobrazbene ustanove

Zrakoplovna školska pukovnija bila je temeljna izobrazbena ustanova zrakoplovstva. Bila je utemeljena 20. rujna 1941., a njen prvi zapovjednik bio je pukovnik Obuljen.

Novaci-zrakoplovci bili su nakon novačenja slani u Petrovaradin na temeljnu obuku koja je trajala dva do tri mjeseca. Za to vrijeme nosili su maslinastosive odore Kopnene vojske (dosta je bilo i prepravljenih i neprepravljenih starojugoslavenskih odora); neki su iznad desnog džepa nosili raskriljenog orla, dakle vrhovnički znak zrakoplovstva. Temeljna obuka bila je jednaka za sve, a zatim je dio novaka upućivan u pojedine službe zrakoplovstva, već prema svojoj struci (kovači, mehaničari, strojari...), a dio je ostao na dodatnom školovanju za fotografe, električare, meteorologe, radiotelegrafiste, telefoniste, pionire i upravljače automobila. Ti dodatni tečajevi trajali su još nekoliko mjeseci, pa su novaci zatim dodjeljivani pojedinim postrojbama.

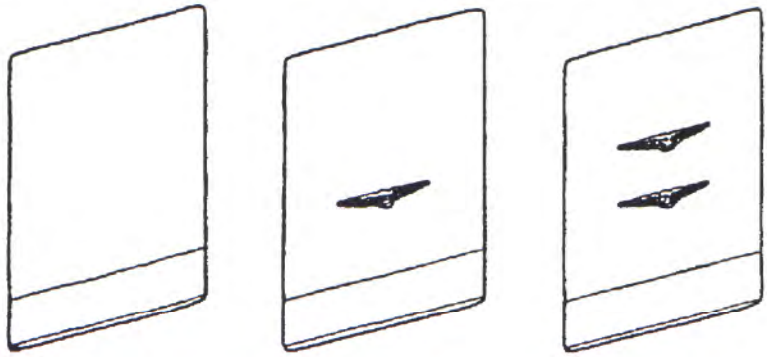

Slika 169
Oznake činova zrakoplovnih pitomaca.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 170
Zrakoplovni pitomac-desetnik, II. dočasničko popunidbeno jato; Zagreb, 1942. godine.
(S. Pogačić)

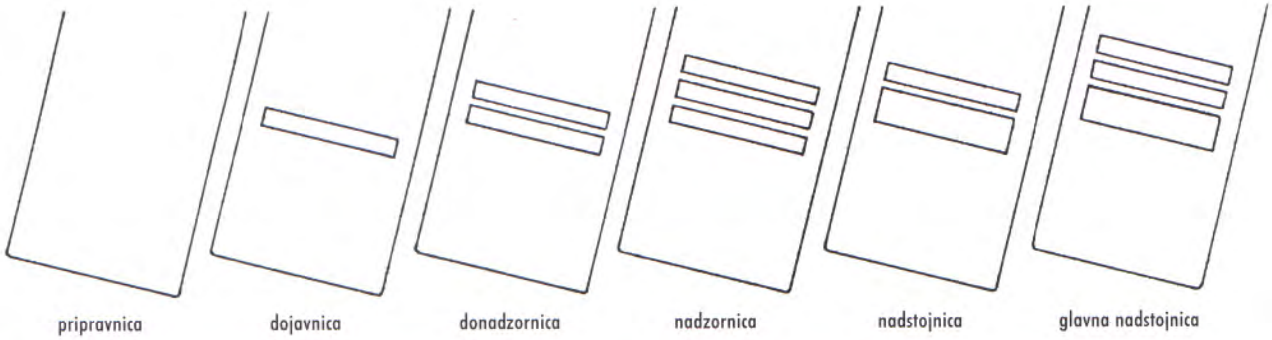

Slika 171
Oznake činova zrakoplovnih dojavničarki.
(Nacrtao D. Pavlović)

U okviru pukovnije nalazila se i **Đačka satnija.** U nju su upućivani svršeni gimnazijalci koji su nakon temeljne obuke postupno stjecali činove do čina vodnika, a zatim su upućivani na izobrazbu u pilotiranju koja se od 1943. godine obavljala u **I. pilotskoj školi** u Borovu. Nakon isteka svog djelatnog razdoblja mogli su biti promaknuti u čin pričuvnog zastavnika. Ako se nisu iskazali, ostali su u činu narednika. Nakon svršetka pilotskoga tečaja mogli su biti upućeni na usavršavanje u Njemačku, poslije čega bi postajali časnicima (u NDH nije postojala časnička pilotska škola). Odoru kopnene vojske nosili su za trajanja temeljne obuke, a plavu zrakoplovnu u ostalom razdoblju. Đačka satnija je imala i svoj amblem, ali se on nikad nije pojavio u obliku oznake na odori.

Slika 172
Zrakoplovni pitomci-desetnici u Zagrebu.
(J. Novak)

Dočasnička škola također se nalazila u okviru pukovnije u Petrovaradinu. Teoretski je trebala trajati dvije godine, ali se to obično skraćivalo. Po završetku škole i pilotskog tečaja pitomci su stjecali čin vodnika. Mogli su i oni biti upućeni na usavršavanje, poslije čega bi stekli časnički čin. Odora pitomaca bila je zrakoplovna plava s posebnom oznakom na latici – 1 cm širokom zlatnom trakom. Iznad trake stavljali su se srebrni orlići, već prema činu koji bi postizali tijekom školovanja. (Nakon šest mjeseci postigli bi čin desetnika, a nakon godine dana čin razvodnika.) (*sl. 169 i 170.*)

Tečajevi za pilote održavali su se i u Zagrebu, Mostaru, te u Italiji i Njemačkoj. Prvi natječaj za primitak pitomaca na izučavanje pilotaže u **Dočasničko popunidbeno jato** objavljen je polovicom kolovoza 1941. Primljeno je 100 pitomaca, koji su po školovanju postali vodnicima, a trebali su služiti 12 godina u zrakoplovstvu. Postojali su i tečajevi za dočasnike krugovalničare-letače i drugi stručni tečajevi. Uskoro je u Mostaru postrojeno **2. dočasničko popunidbeno jato** s 40 pitomaca. Pitomci toga jata nosili su talijanske letačke odore s brojevima od 1 do 40 na gornjem dijelu lijevoga rukava. Brojevi su bili crne boje na bijeloj kvadratnoj podlozi (*sl. 145*).

U Zagrebu je od 1943. djelovala i **Izvidnička škola Bojnog zrakoplovstva.** U tu školu primani su samo mladi časnici i dočasnici iz svih vrsti oružja, koji su se obučavali za zvanje izvidnika. Nikakav posebni znak za njih nije propisan, ali je možda postojao.

Zrakoplovne dojavničarke

Krajem 1943. završile su izobrazbu djevojke koje su se prijavile za vršenje dojavničarskih poslova u zrakoplovstvu. Njihov status zakonski je određen Propisnikom o **ženskom osoblju Dojavne službe Bojnog zrakoplovstva**, koji je stupio na snagu 1. rujna 1943. Određeno je da se upošljava žensko osoblje u svojstvu namještenica Dojavne službe, kao nadopuna osoblja Dojavne službe Bojnog zrakoplovstva. Žene su činile "skup dojavnica" i nisu smatrane pravim pripadnicama oružanih snaga, iako su za vrijeme vršenja službe i za njih vrijedili svi zakonski propisi, koji su vri-

jedili za muškarce. Nisu smjele imati manje od 18 (iznimno 16) godina niti više od 45.

Nakon primitka na temelju natječaja, pripravnice su bile upućene na jedan od stručnih dojavnih tečajeva – dojavno-promatrački, brzojavno-brzoglasni, dalekopisni i krugovalni. Tečajevi su trajali 2-6 mjeseci, ovisno o struci. Nakon tečaja, pripravnice su bile promaknute u čin *dojavnice*, a više činove mogle su stjecati ovisno o starosti i sposobnostima.

Zakonska odredba od 9. kolovoza 1944. određuje da je službeni naziv njihove postrojbe **"Pomoćni ženski skup Dojavne službe Bojnog zrakoplovstva".** Po toj odredbi dojavnice su smatrane pripadnicama oružanih snaga na izvanrednoj djelatnoj službi. Određen je i odnos zvanja (činova) dojavnica i činova Domobranstva:

Pripravnica	- status pripravnice određen je na razdoblje od 6 mjeseci
Dojavnica	- Vodnik
Donadzornica	- Narednik
Nadzornica	- Stožerni narednik
Nadstojnica	- Častnički namjestnik
Glavna nadstojnica	- Poručnik

Promicanje je vršeno po propisima o promaknućima pripadnika Oružanih snaga.

Oznake zvanja propisane su još 1. rujna 1943., a nosile su se na donjem dijelu obaju rukava, 10 cm od ruba, u vidu srebrnih vrpci. Dužina vrpci bila je 8 cm, a širina 2, odnosno 1 cm. Vrpce su se našivale u razmaku od 0,5 cm jedna od druge (*sl. 171*).

Boja i kroj odore bili su isti kao i za ostale pripadnike zrakoplovstva (naravno da su se surke, kabanice i kišne kabanice zakopčavale na "žensku stranu"), s time što su se umjesto hlača obavezno nosile suknje. Iznad gornjeg desnog džepa surke nosio se metalni zrakoplovno-dojavničarski znak, kao i kod ostalih pripadnika Dojavne službe. Dojavnice su nosile samo taborske kape na kojima je gornji šav bio obrubljen svjetlosmeđom vrpcom debljine 2 do 3 mm. Na kapi su nosile samo uobičajeni ovalni vrhovnički znak sa slovima NDH.

Slika 173
Značka Hrvatskih krila.
(S. Pogačić)

Slika 174
Nepoznati nastavnik modelarstva u odori prvoga uzorka, 1941. godine.
(J. Novak)

Slika 175
Nastavnik modelarstva Josip Mohar u odori drugoga uzorka, 1942. godine.
(S. Pogačić)

Slika 176
Jedriličari u ljetnim letačkim odorama; na lijevoj strani taborskih kapa nose jedriličarske znakove, a treći s lijeva nosi znak B i na lijevoj strani grudi, na okrugloj suknenoj podlozi.
(J. Novak)

Zrakoplovna mladež

Hrvatska krila

Ubrzo nakon stvaranja NDH, počelo je Zapovjedništvo Zračnih snaga s organiziranjem zrakoplovne mladeži. Stvoreno je društvo "Hrvatska krila" u koje su se mogli učlaniti svi državljani (ne samo omladina), koji žele surađivati na promicanju zrakoplovstva. Glavnim povjerenikom društva imenovan je zrakoplovni nadporučnik Pavao Brenner. Društvo je najprije likvidiralo rad bivšeg Aerokluba, a zatim je počelo s organizacijom raznih predavanja, prikazivalo je filmove o zrakoplovstvu te izdavalo časopis Hrvatska krila (u suradnji sa Zapovjedništvom Zračnih snaga). Osnovani su župski odbori društva u svakoj velikoj župi. Kroz to društvo počela je organizacija modelarskih škola. Društvo je imalo svoju značku koja se nosila na lijevom reveru civilnoga odijela (*sl. 173*).

Modelarske škole

U modelarske škole mogli su se upisati mladići i djevojke između 12 i 16 godina starosti. Do kraja 1941. osnovano je devet modelarskih škola u sjedištima velikih župa i tri u Zagrebu. Tečajevi su trajali od tri do osam mjeseci, a držali su ih nastavnici modelarstva, koji su bili službenici zrakoplovstva. Oni su i sami u Zagrebu, tijekom ljeta 1941. godine, najprije završili tečaj za nastavnike modelarstva, a potom su u listopadu poslani u sjedišta velikih župa na službu u modelarske škole. Nastavnici su istovremeno obavljali dužnost zapovjednika modelarskih škola.

Modelari su bili organizirani u skupine (u velikim župama) i jata (u pojedinim mjestima s dovoljnim brojem zainteresiranih). Svaki onaj koji se kasnije želio baviti jedriličarstvom morao je steći diplomu modelarske škole.

Odora nastavnika modelarstva u početku je krojem bila jednaka odori časnika zrakoplov-

Slika 177
Jedriličarski znaci A, B i C za vojne osobe.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 178
Jedriličarski znaci A, B i C za građanske osobe.
(Nacrtao D. Pavlović)

stva, no bez oznaka činova. Na tvrdoj kapi nosili su posebni znak, također i na desnome džepu surke (*sl. 174*). Krajem 1941. ili početkom 1942. uvedena je nova oznaka za kape te dodatne oznake činova na naramenicama i ovratnicima, no njihov sustav i točan izgled nisu poznati (*sl. 175*). I za polaznike modelarskih škola predviđena je odora, čak su napravljeni i nacrti odora i oznaka, ali nije poznato, da li se takva odora doista pojavila. Fotografije prikazuju modelare samo u građanskom odijelu.

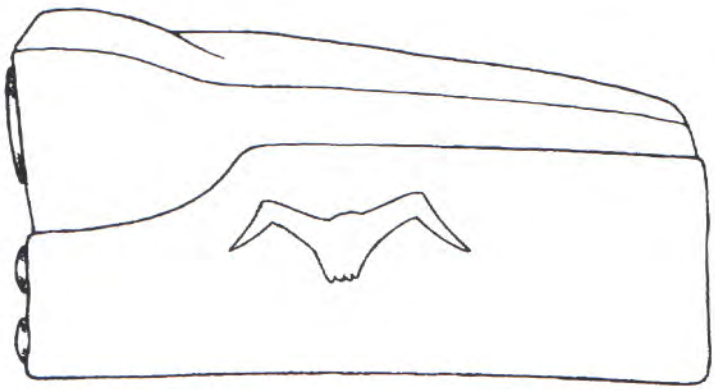

Slika 179
Jedriličarski znak A na taborskoj kapi.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 180
Jedriličarski znak B na okrugloj suknenoj podlozi na grudima.
(Nacrtao D. Pavlović)

Jedriličarske škole

Jedriličarstvo kao sportska grana i kao zrakoplovna prednaobrazba bilo je potpuno u rukama Zapovjedništva Zračnih snaga, tako da društvo Hrvatska krila nije imalo neposrednog utjecaja na rad jedriličarskih škola. Ipak, da bi netko bio primljen na tečaj, morao je biti član društva.

Bilo je predviđeno da se izobrazba provodi tijekom tri godine za vrijeme ljetnih praznika od 6. do 8. razreda gimnazije. Jedriličarska diploma bila je uvjet za primitak u bilo koju službu zrakoplovstva. Iako su načelno primani samo mladići, ponekad je primljena i poneka djevojka.

Kao i kod modelara, tijekom ljeta 1941. godine proveden je tečaj za nastavnike jedrenja na jedriličarskom središtu u Fužinama u Gorskom kotaru. Nastavnici su bili časnici i dočasnici zrakoplovstva i nekoliko građanskih nastavnika letenja. Postojale su **Vojna jedriličarska škola** u Zagrebu (Sv. Nedjelja), u početku zvana Škola za visoko jedrenje, te škola u Sarajevu (Butmir). Bilo je i nekoliko jedriličarskih središta, kao ono u Fužinama.

Natječaj za primitak u školu raspisan je 18. travnja 1942. za učenike od 15-19 godina. Zapovjednik škole u Zagrebu bio je satnik Šviglin. Tečajeve u Sv. Nedjelji i Butmiru završilo je ukupno 106 pitomaca. Drugi natječaj raspisan je u ožujku 1943., ali su školu u Sv. Nedjelji ubrzo napali i spalili partizani. Tako je izgorjelo oko stotinu jedrilica, pa se od tada

Slika 181
Pripadnici V. bombaške skupine, Schülerkompanie A/B 123, Preßlau, 5. listopada 1941.
(J. Novak)

Slika 182
Skupina časnika i dočasnika V. bombaške skupine Hrvatske zrakoplovne legije s metalnim znakom legije na grudima i vezenim na desnom rukavu.
(J. Novak)

tečajevi više nisu održavali u NDH, već su pojedini zainteresirani bili upućivani na tečaj u Njemačku.

Pitomci su nosili radne odore kakve su koristili i piloti zrakoplovstva (*sl. 176*).

Jedriličarski znaci

Jedriličarski znaci uvedeni su u svibnju 1942., a označavali su postignuti ispit. Postojali su ispiti A, B i C. Diplomu A ispita dobio je onaj pitomac koji je letio "klizačem" 30 sekundi, diploma B stjecala se za let od 60 sekundi, a diploma C za let jedrilicom u trajanju od 5 minuta. Postignuti A ispit označavo se s jednim galebom, ispit B s dva, a ispit C s tri galeba.

Za vojne osobe u odori znak je bio izrađen iz plavosivog sukna promjera 4 cm, koji je bio obrubljen srebrnom vrpcom. Unutar toga bili su utkani srebrni galebovi, već prema postignutom ispitu. Znak se nosio na donjoj trećini gornjeg lijevog džepa surke (*sl. 177*).

Za građanske osobe i za vojne osobe u građanskom odijelu znak je bio iz pocakljene kovine, plave boje, s galebovima prema postignutom ispitu, promjera 2 cm, sa slovima HR iznad galebova. (HR = Hrvatska) Ovaj se znak nosio u lijevom zapučku.

Kod radnih odora pitomaca, oznake ispita stavljale su se na lijevu stranu kape (*sl. 179*), a ponekad na lijevu stranu grudi i to na okruglu suknenu podlogu promjera desetak centimetara (*sl. 180*).

Prijedlog novih znakova za jedriličare odobren je 15. ožujka 1943. To su bili dotadašnji galebovi u letu, s tim da se povrh njih stavljao hrvatski grb i iznad njega slovo U u tropletu.

Razvijanje utjecaja zrakoplovstva na omladinu nije se svidjelo nekim krugovima u vodstvu Ustaške mladeži, pa je došlo do sukoba. Organizacija Ustaške mladeži imala je neku vrstu monopola nad svim vidovima organiziranja omladine u NDH. Sporazumom od 1. srpnja 1943. Zapovjedništvo Bojnog zrakoplovstva predalo je svu djelatnost modelarstva na području NDH Zapovjedništvu Ustaške mladeži. Dotadašnji zapovjednici škola i nastavnici modelarstva postali su službenicima Ustaške mladeži.

Slika 183
Znak Zrakoplovne legije – metalni.
(S. Pogačić)

Jedriličarstvo je ipak zadržano u okviru zrakoplovstva, kao i društvo Hrvatska krila, no bez svoje najvažnije djelatnosti – modelsrstva.

Slika 184
Znak Zrakoplovne legije – vezeni.
(S. Pogačić)

Slika 185 *(sredina)*
Poručnik Zrakoplovne legije (IV. lovačka skupina) Slavko Boškić.
(J. Novak)

Hrvatska zrakoplovna legija

U srpnju 1941. stvorena je u Zagrebu **Hrvatska zrakoplovna legija** u koju je primljeno 360 zrakoplovaca. Naredbama od 12. i 14. srpnja postrojena je **4. zrakoplovna pukovnija** pod zapovjedništvom pukovnika Ivana Mraka. Pukovnija se sastojala od **4. lovačke zrakoplovne skupine** (10. i 11. jato) i **5. bombarderske zrakoplovne skupine** (12. i 13. jato)[25]. Svečana smotra održana je 7. srpnja na Maksimirskom stadionu, a 15. srpnja legija je vlakom otputovala u Njemačku. Lovačka skupina je na izobrazbu otišla u Fürth, a bombarderska u Greifswalden.

Izobrazba lovaca uglavnom je završila do rujna, te je 10. jato u listopadu upućeno na istočno bojište. 11. jato je stiglo tek krajem godine. Lovačka skupina pod zapovjedništvom bojnika Franje Džala djelovala je u okviru treće skupine njemačke 52. lovačke pukovnije (III/JG52 – Jagdgeschwader 52), u sklopu 4. zračne flote Grupe armija "Jug". Skupina se neslužbeno nazivala "**Lovačka skupina Džal**".

Zbog nedostatka zrakoplova skupina od siječnja 1942. djeluje samo kao **Ojačano 10. lovačko jato**, a od travnja 1942. kao "**Jagdgruppe Džal**" (Lovačka skupina Džal, što je bio i službeni naziv) pod oznakom 15/JG 52.

Pripadnici Džalove skupine postigli su značajne uspjehe. Najbolji pilot bio je poručnik Mato Dukovac koji je postigao 40 priznatih i 5 nepriznatih zračnih pobjeda[26].

Bombarderi su na bojištu bili od listopada 1941. do veljače 1942. i ponovno od lipnja 1942. do listopada 1942. Po povratku u Hrvatsku ostali su pod njemačkim zapovjedništvom na Zračnoj luci Zagreb kao II. legionarska bombaška skupina.

Bombarderska skupina izvela je 1332 borbena leta, ali se nije toliko iskazala kao lovačka skupina.

Slika 186
Stožerni narednik u njemačkoj dočasničkoj odori sa znakom Hrvatske zrakoplovne legije.
(J. Novak)

[25] Naredbom od 14. srpnja 1941. određeno je u legiju sljedeće ljudstvo:
a) u 4. lovačku zrakoplovnu skupinu: bojnik Franjo Džal za zapovjednika, 5 satnika, 7 nadporučnika, 2 poručnika, 5 časničkih namjesnika, 19 stožernih naredника, 43 naredника, 26 vodnika, 43 razvodnika, 7 desetnika i 45 domobrana.
b) u 5. bombardersku zrakoplovnu skupinu: bojnik Vjekoslav Vičević za zapovjednika, 11 satnika, 6 nadporučnika, 19 poručnika, 4 časnička namjesnika, 21 stožerni narednik, 58 naredника, 32 vodnika, 2 razvodnika, 1 desetnik i 2 domobrana.
Ukupno je određeno 360 ljudi (52 časnika, 208 dočasnika i 100 domobrana).

[26] Čak 14 pilota-lovaca postiglo je status asa, što znači da su srušili deset ili više neprijateljskih zrakoplova. Lovačka je skupina postigla ukupno 236 zračnih pobjeda.

Slika 187
Postrojeni legionarski dočasnici V. bombaške skupine ispred zrakoplova.
(J. Novak)

Naredbom od 21. srpnja 1944. Hrvatska zrakoplovna legija je rasformirana, a stvorena je **Hrvatska zrakoplovna izobrazbena skupina**. Skupina se sastojala od dva jata, a u kolovozu 1944. upućena je u Istočnu Prusku i ušla u sklop **Prve zrakoplovne divizije 6. zračne flote**. Ovog puta zrakoplovci nisu sudjelovali u zračnim bitkama – zbog prebjega glavnog asa Mate Dukovca. Umjesto toga poslani su na pješačku izobrazbu, no većina ih se uspjela do ožujka 1945. vratiti u Zagreb.

Na istočno bojište otišla je 1942. i jedna satnija zrakoplovaca pješaka. Službeno se nazivala **17. sat**, a bila je u sklopu njemačke **5. zrakoplovne pukovnije** na sjevernom dijelu bojišta.

Na izobrazbi u Njemačkoj 1941. hrvatski su zrakoplovci neko vrijeme nosili svoje hrvatske odore, ponekad dodavši njemački vrhovnički znak iznad hrvatskog, iznad gornjeg desnog džepa (ponekad su nosili vrhovnički znak njemačke kopnene vojske, a ponekad Luftwaffe). Kasnije, u rujnu 1941. svi su ili stavili kompletne njemačke oznake na svoje hrvatske odore ili su dobili kompletne njemačke odore zajedno s oznakama. Razlika između inače sličnih njemačkih i hrvatskih surki mogla se uočiti po vršcima ovratnika – naime, vršci na ovratnicima njemačkih surki okrenuti su prema dolje, a vršci na hrvatskim prema gore (doduše, bilo je i iznimaka). Njemačke surke su imale narukavlje, a hrvatske ne.

Slika 188
Piloti legije u njemačkim pilotskim bundama s njemačkim činovima na rukavima, znak legije nosio se iznad čina na desnom rukavu, pilotska škola u Preßlau, 1942. godine.
(S. Pogačić)

Slika 189
Počasna vrpca za rukav "BOMBARDERI IZT. BOJIŠTE".
(G. Tarlao)

Kad su nosili kacige pripadnici zrakoplovstva nosili su njemačke kacige uzorka M-35; na desnoj strani nalazio se hrvatski grb bez slova U, a na lijevoj bijeli raskriljeni orao koji u pandžama drži mali kukasti križ. Po povratku u domovinu kukasti križ su preslikali malim hrvatskim grbom.

Legionari su nosili svečani bod njemačkog zrakoplovstva. Povratkom u domovinu često su koristili nosne remene i resicu s njemačkoga boda za nošenje boda hrvatskoga zrakoplovstva.

U listopadu 1941. uveden je znak Hrvatske zrakoplovne legije. Metalna inačica (*sl. 183*) nosila se na desnom džepu surke ili košulje, a vezena (*sl. 184*) na desnom rukavu surke i lijevom rukavu kabanice. Pravilnik o osnivanju i nošenju znaka i počasne vrpce Hrvatske zrakoplovne legije donosi propise o nošenju i postizanju toga znaka. Pravilnik je izdan tek 10. studenoga 1942., a u Vjesniku naredaba objavljen je tek 6. veljače 1943.

Pravilnik propisuje da se znak nosi na desnoj strani surke, 8-10 cm ispod zrakoplovnog vrhovničkog znaka, a na kabanici na lijevoj nadlaktici. Na surci se može nositi znak od kovine ili vezen, a na kabanici samo vezeni znak. Pravo na nošenje znaka imaju svi pripadnici hrvatskoga zrakoplovstva koji budu upućeni bilo izravno na istočno bojište, bilo na prethodno školovanje ili radove u Njemačku. Znak se dodjeljuje neposredno prije odlaska, zajedno s poveljom, a pravo nošenja ostaje trajno. Znak se može kao počast dodijeliti i pripadnicima savezničkih oružanih snaga ili višim državnim dostojanstvenicima koji su imali zasluge za hrvatske zrakoplovne postrojbe na istočnom bojištu. (U stranoj se literaturi navodi, da su znaci dodjeljivani nehrvatskim časnicima i vojnicima imali nešto drukčiji oblik. Doista postoji inačica znaka za koji se čini da ga nose samo stranci, no to nije nigdje službeno propisano.)

Pravo na podjeljivanje znaka s poveljom koju vlastoručno potpisuje, imao je zapovjednik zrakoplovstva, a s njegovim ovlaštenjem i zapovjednici hrvatskih zrakoplovnih skupina i satnije na istočnom bojištu, i to za osoblje koje im je podređeno.

Istim je pravilnikom uvedena i počasna vrpca Hrvatske zrakoplovne legije. Pravo na nošenje počasne vrpce imali su samo oni pripadnici hrvatskoga zrakoplovstva, koji su bili upućeni na istočno bojište, i to od dana javljanja u službu dotične postrojbe hrvatskoga zrakoplovstva na istoku, pa do dana razrješenja od dužnosti u tim postrojbama. Trajno pravo nošenja vrpce u ratno i mirno vrijeme imali su samo oni pripadnici hrvatskoga zrakoplovstva koji su najmanje godinu dana sudjelovali u hrvatskim zrakoplovnim postrojbama na istočnom bojištu, a prije izmaka toga vremena samo oni koji su za posvjedočenu hrabrost i zasluge na istočnom bojištu bili odlikovani hrvatskim ili savezničkim odlikovanjem i oni koji su zbog zadobivenih rana ili zbog bolesti bili spriječeni u daljem sudjelovanju na bojištu, pri čemu je odluku o pravu na vrpcu donosio zapovjednik dotične postrojbe. Inače su pravo na dodjeljivanje vrpce imali, kao i kod znaka, zapovjednik zrakoplovstva i zapovjednici postrojbi na istočnom bojištu.

Slika 190
Zrakoplovni nadporučnik Stjepan Horvat s počasnom vrpcom "BOMBARDERI IZT. BOJIŠTE", Borongaj – Zagreb 1942.
(S. Pogačić)

Slika 191
Pripadnici Protuzrakoplovne legije na izobrazbi u Auxerreu (vojarna "Hindenburg") u Francuskoj.
(Nacionalna i sveučilišna biblioteka)

Počasna vrpca sastojala se od tamne vrpce, široke 2 cm, sa srebrnim obrubom i srebrno vezenim natpisom:

1. LOVCI – IZTOČNO BOJIŠTE (za 4. zrakoplovnu lovačku skupinu)
2. BOMBARDERI – IZT. BOJIŠTE (za 5. zrakoplovnu bombardersku skupinu) (*sl. 189*)

Slika 192
Zrakoplovac na izobrazbi za tehničara-mehaničara u Češkoj (Wischau), 1942. godine.
(S. Pogačić)

3. ZRAKOPLOVNI SAT – IZT. BOJIŠTE (za 17. sat, koji se na istočnom bojištu borio na tlu).

Počasna vrpca nosila se na lijevom rukavu, 10 cm iznad donjeg ruba, tako da se natpis stavi na vanjsku polovicu rukava.

Za pripadnike Zrakoplovne skupine Džal uvedena je tijekom 1944. godine još jedna vrpca koja je bila slična gore navedenim počasnim vrpcama, ali je tekst glasio ZRAKOPLOVNA SKUPINA DŽAL.

Hrvatska protuzrakoplovna legija

U jesen 1943. upućeni su protuzrakoplovci na izobrazbu u Njemačku. Nakon izobrazbe nisu vrćeni u Hrvatsku već je od njih stvorena **Protuzrakoplovna legija**, u sklopu Domovinske zračne obrane Reicha (Heimatflak). Tamo su ostali do kraja rata kao posade protuzrakoplovnih topova. Barem dio njih nalazio se u sklopu 22. flak divizije na zapadnom bojištu.[27]

Nosili su potpunu njemačku odoru s njemačkim oznakama, a na lijevom rukavu imali su hrvatski grb s natpisom HRVATSKA (*sl. 191*), kao i pripadnici legionarskih kopnenih postrojbi. Kasnije su neki nosili i metalni znak zrakoplovne legije na grudima, s desne strane.

U sklop njemačke Luftwaffe ušli su i hrvatski zrakoplovni mehaničari nakon izobrazbe u

[27] Službena oznaka postrojbe bila je "7/s. Flakabteilung 463-(0), 22. Flak-Division"

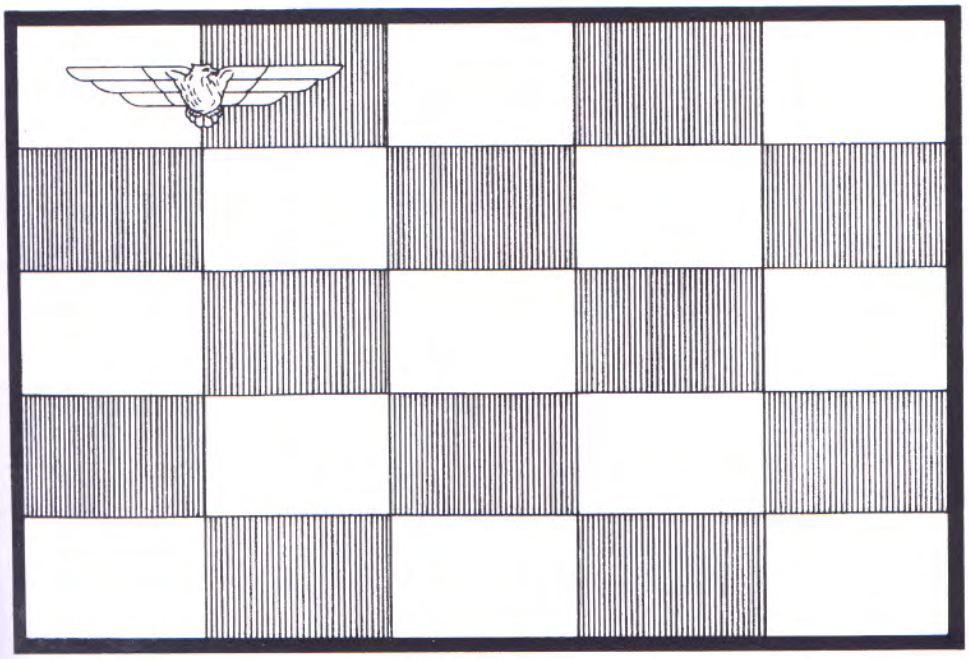

Slika 193
Zastava Zrakoplovstva.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 194
Minijature znaka Zrakoplovne legije i pilotskog znaka na rozetama tamnoplave boje.
(J. Homenko)

Francuskoj i Češkoj. Odore su im bile iste kao i za protuzrakoplovce (*sl. 192*).

Zastava zrakoplovstva

Zastava zrakoplovstva uvedena je zakonskom odredbom od 20. svibnja 1941. Sastojala se od 25 bijelih i crvenih polja i bila obrubljena modrim rubom. Na prva dva polja nalazio se orao u letu, srebrne boje, obrubljen crnim. Zastava se vijorila na svim zgradama i uzletištima zrakoplovstva od izlaska do zalaska sunca (*sl. 193*).

Zrakoplovni dušobrižnici

Kao i u Kopnenoj vojsci tako su i u Zračne snage uvedeni dušobrižnici, odnosno duhovnici. Nemamo nikakove podatke o tome kada je to učinjeno, kao ni o njihovim oznakama i odorama. Pronašli smo samo jednu fotografiju koja prikazuje zrakoplovnog dušobrižnika u činu zrakoplovnog satnika. On nosi uobičajenu zrakoplovnu odoru i oznake, ali na laticama umjesto orlića ima križ (*sl. 195*).

Slika 195
Zrakoplovni satnik-dušobrižnik, Banja Luka 10. XII 1944.
(S. Pogačić)

Prikaz 2: OZNAKE ZRAKOPLOVSTVA

Prikaz 2: Oznake Zrakoplovstva

1.) Znak za tvrde kape časnika i dočasnika, uveden 28. studenoga 1942.; **2.)** Znak za tvrde kape časnika i dočasnika, uveden 8. prosinca 1944.; **3.)** Znak za tvrde kape časnika i dočasnika (svibanj 1941. - studeni 1942.), te za taborske kape časnika kroz čitavo vrijeme rata; **4.)** Pilotski znak, prva inačica; **5.)** Poslužilački znak; **6.)** Izvidnički znak; **7.)** Znak za rukav Padobranske satnije i bojne; **8.)** Znak za gornji dio tvrdih kapa časnika i dočasnika, te za taborske kape svih pripadnika Zrakoplovstva, uveden 8. prosinca 1944.; **9.)** Zlatni pilotski znak; **10.)** Vrhovnički znak; u početku za sve pripadnike Zrakoplovstva, od kraja 1941. godine znak službe letačkoga dijela Zrakoplovstva; **11.)** Padobranski znak; **12.)** Oznaka čina zrakoplovnog bojnika; **13.)** Oznaka čina vojskovođe; **14.)** Oznaka čina zrakoplovnog bojnika; **15.)** Svečani pojas za časnike; **16.)** Oznaka čina protuzrakoplovnog nadporučnika.

Mornarica

Nakon proglašenja NDH hrvatski su časnici i mornari preuzeli nadzor nad većim dijelom strojugoslavenskog brodovlja u Splitu, Šibeniku i Boki. Na brodove su podignute hrvatske trobojnice, a srbijanski oficiri smijenjeni su ili im je onemogućeno svako djelovanje. Tek su dvije motorne torpiljarke i jedna podmornica uspjele pobjeći iz Boke, te su uplovile u aleksandrijsku luku 16. travnja.

Kapetan bojnog broda Đuro Jakčin imenovan je 11. travnja 1941. zapovjednikom "hrvatskih morskih obala, riječne plovidbe i svih pomorskih snaga". Uskoro je formirano i Zapovjedništvo hrvatske ratne mornarice i upućen poziv svim starojugoslavenskim pomorskim oficirima, Hrvatima, da se priključe novoj mornarici.

Međutim, Italija je imala druge planove. Smatrajući Jadran svojim morem, zaplijenila je sve brodove, i čak štoviše, zabranila je postojanje bilo kakvih pomorskih snaga ili drugih vojnih baza koje bi utemeljili Hrvati. 18. svibnja 1941. NDH je bila prisiljena izjaviti da nema namjeru držati ratnu mornaricu (tzv. Rimski ugovori).

Vlasti NDH ipak su odlučile na neki način ustrojiti bar neke začetke mornarice. U Zagrebu je formirano **Zapovjedništvo mornarice**, zatim **Zapovjedništvo obale i morskog prometa** (koje je preuzelo funkcije bivše Direkcije pomorskog saobraćaja), s lučkim zapovjedništvima u Crikvenici, Makarskoj i Dubrovniku, koja su se dalje dijelila na lučka poglavarstva, a ova na lučke postaje. Stvoreno je i **Zapovjedništvo rijeka i riječnog prometa** sa sjedištem u Sisku, koje je preuzelo bivšu Upravu pomorstva i riječnog saobraćaja, čime je Mornarica pod svoju nadležnost stavila kako vojne, tako i civilne postrojbe i objekte.

U Sisku je formirana **Novačka škola**, zatim **Mornarička bojna** u Zemunu i razne druge pomoćne i pozadinske postrojbe. Na moru su

Slika 196
Pripadnici Mornarice u Gružu (Dubrovnik), 1943.
(K. Mikulan)

Slika 197
Oznake činova Mornarice 1941-1944.
(Nacrtao D. Pavlović)

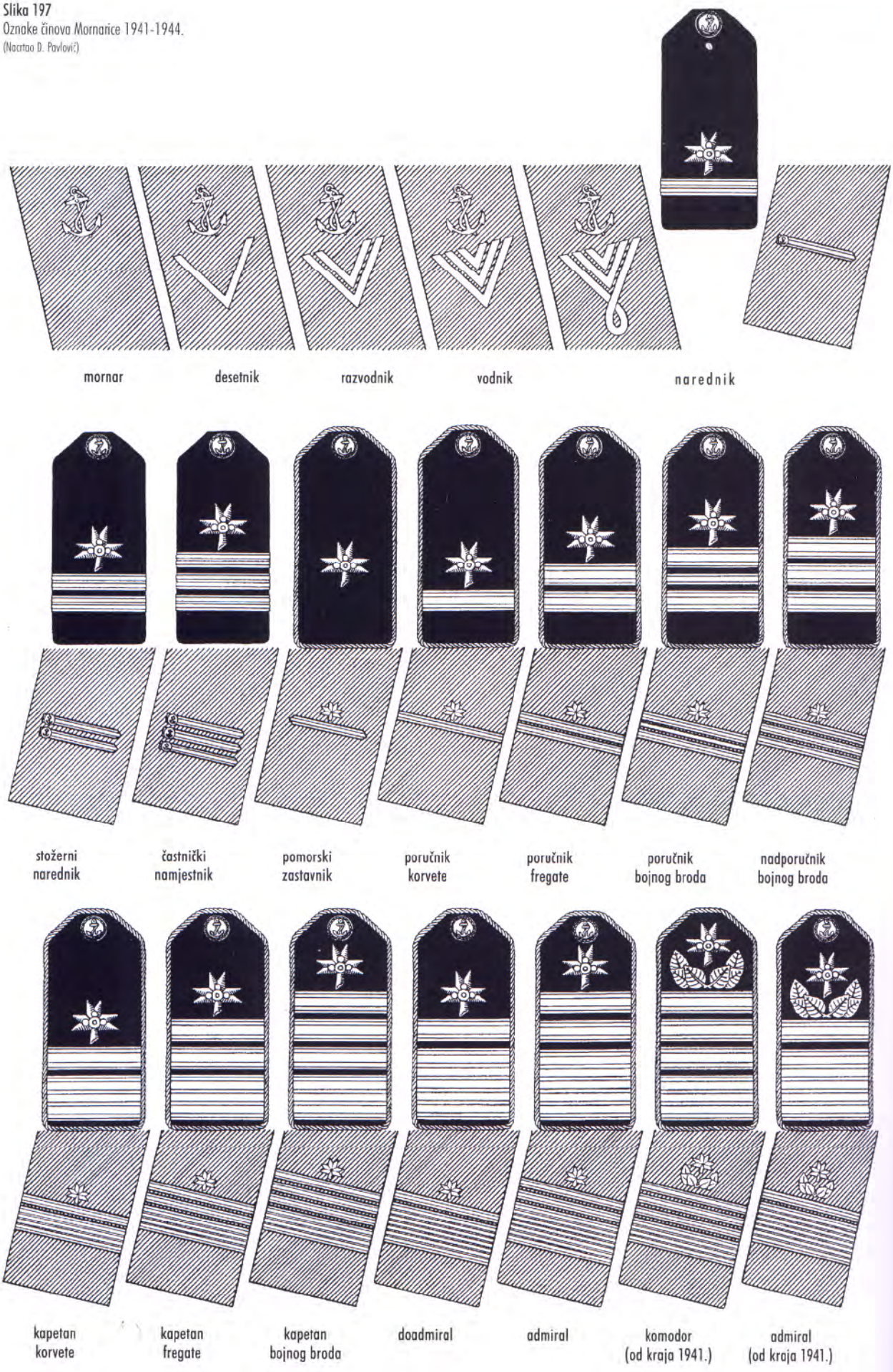

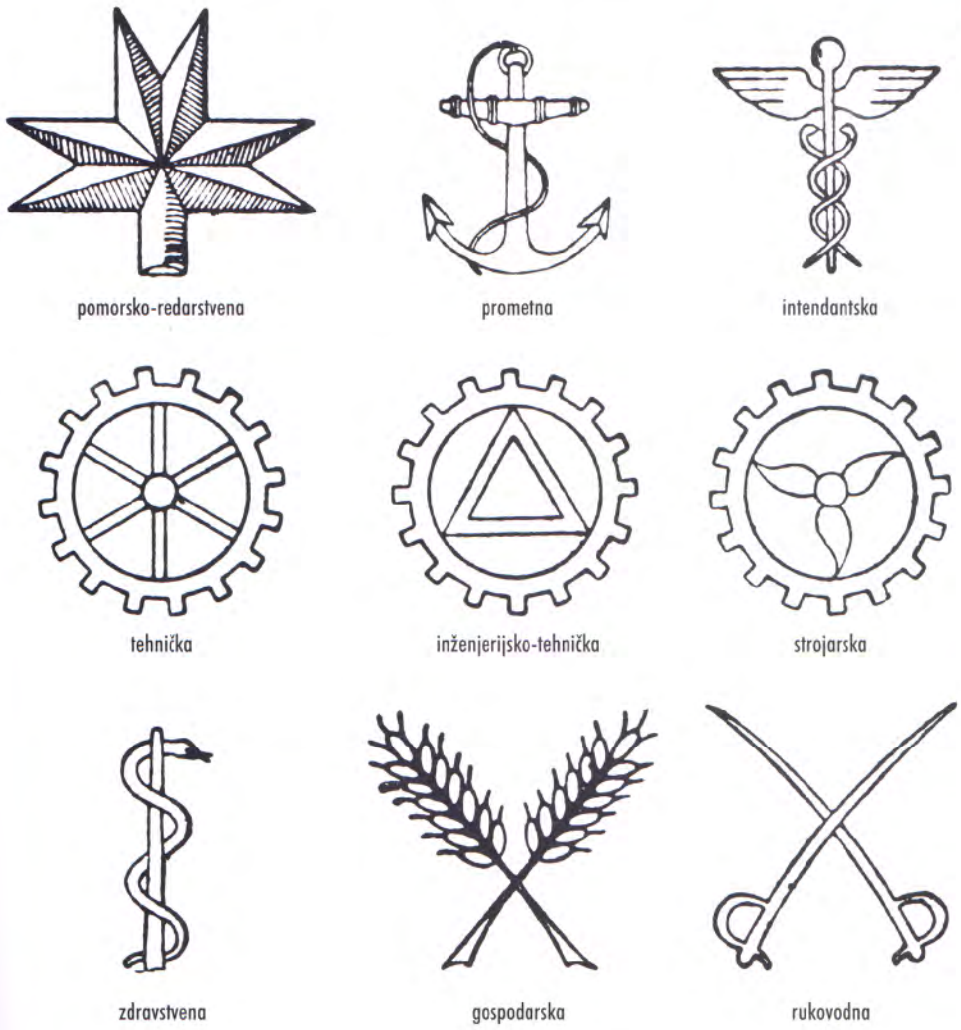

Slika 198
Oznake struka Mornarice.
(K. Mikulan)

Talijani dozvolili samo manje postrojbe **Pomorskoga redarstva**, dok je na rijekama stvoreno **Riječno redarstvo**.

Nadalje, postrojen je i **Hrvatski pomorski sklop Crno more** koji je, ušavši u sklop njemačke mornarice, sudjelovao u borbama na Crnom moru. Sklop je stvoren zato da se omogući izobrazba mornaričkoga kadra daleko od očiju Talijana.

Čini se da je čak i naziv "Mornarica" smetao Italiji jer je 10. listopada 1942. došlo do preimenovanja Mornarice u "**Plovne snage**", što je potvrđeno i Zakonom o državnoj vladi iz siječnja 1943. No, nakon kapitulacije Italije vraćen je 16. rujna 1943. naziv "Mornarica".

Nakon povratka legionara s Crnoga mora 1944. godine, stvoren je **Mornarski odred sjevernog Jadrana** (nazivan i Pomorski sklop Sjeverni Jadran), te je 15. kolovoza 1944. napokon podignuta hrvatska zastava na prve brodove NDH u Trstu. Mornarica je dobila na korištenje 12 brzih torpednih čamaca, jednu parnu torpiljarku i dva prateća broda. Dio se na kraju rata predao partizanima, a dio se povukao u Italiju.

U Splitu 1944. postrojeno je i obalno topništvo jačine jednoga sklopa s dvije bitnice, ukupno oko 400 mornara-topnika.

Temeljna izobrazba mornara novaka provodila se u Novačkoj školi u Sisku, a nakon kapitulacije Italije novaci su nakon temeljne izobrazbe u Sisku slani na stručnu izobrazbu u njemačku 4. pomorsku nastavnu pukovniju u Nizozemskoj. U srpnju 1944. godine u Nizozemskoj se na stručnoj izobrazbi nalazilo 1560 hrvatskih mornara.

Slika 199
Mornari i domobranski tenkisti u HNK u Zagrebu, kolovoz 1942. Jasno se vidi starojugoslavenski dojavnički znak između krakova oznake čina mornaričkog desetnika.
(Hrvatski povijesni muzej)

Odore i oznake Hrvatske mornarice

Na već spominjanom mimohodu 13. lipnja 1941. satnija Mornarice pojavila se u starojugoslavenskim odorama i sa starojugoslavenskim oznakama činova. Tek su znaci na kapama bili novi. Uskoro su objavljeni prvi propisi o odorama i oznakama. Sama odora ostala je starojugoslavenska, prema propisu iz 1936., a razlika se očitovala u oznakama.

Slika 200
Nadporučnik bojnog broda u zimskoj službenoj odori. Znakovi za kapu su kombinacija časničkoga znaka uvedenoga u svibnju 1941. i znaka U u tropletu uvedenoga 28. studenoga 1942.
(Nacrtao D. Pavlović)

Oznake činova i struka

Starojugoslavenski činovi koristili su se do srpnja 1941. Nakon toga uvedeni su hrvatski nazivi činova i nove oznake činova (*sl. 197*). Kasnije su nazivi i oznake mijenjani nekoliko puta, što je prikazano u *tablici 8*. Nazivi činova dočasnika i mornara bili su uvijek jednaki kao u Kopnenoj vojsci.

Prevođenje iz starojugoslavenskih u nove hrvatske činove izvršeno je na sljedeći način (*tablica 7*).

Tablica 7

Starojugoslavenski činovi:	Hrvatski činovi:	Činovi u Kopnenoj vojsci:
Admiral	–	General pješaštva itd.
Vice-admiral	Admiral	General-poručnik
Kontra-admiral	Doadmiral	General
Kapetan bojnog broda	Kapetan bojnog broda	Pukovnik
Kapetan fregate	Kapetan fregate	Podpukovnik
Kapetan korvete	Kapetan korvete	Bojnik
Poručnik bojnog broda I. klase		Nadsatnik
Poručnik bojnog broda II. klase	Poručnik bojnog broda	Satnik
Poručnik fregate	Poručnik fregate	Nadporučnik
Poručnik korvete	Poručnik korvete	Poručnik
Mornarički vodnik I. klase	Časnički namjesnik	Časnički namjesnik
Mornarički vodnik II. klase		
Mornarički vodnik III. klase	Stoženi narednik	Stoženi narednik
Narednik I. klase		
Narednik II. klase	Narednik	Narednik
Podnarednik I. klase		
Podnarednik II. klase	Vodnik	Vodnik
	Razvodnik	Razvodnik
Kaplar	Desetnik	Desetnik
Mornar	Mornar	Domobran

Krajem 1941. godine naziv čina *doadmirala* promijenjen je u *komodor*, a uveden je i novi čin *pomorskog zastavnika*.

Činovi mornaričkih časnika često su mijenjani (*tablica 8*).

Nazivi časnika struka su sve do studenoga 1944. godine bili jednaki nazivima časnika Kopnene vojske (npr. "strojarski bojnik"), a od studenoga 1944. do kraja rata njihovi su nazivi bili jednaki nazivima pomorskih časnika (npr. "strojarski kapetan korvete").

Oznake činova sastojale su se od vrpci zlatne boje iznad kojih se nosila oznaka struke (*sl.*

197). Oznake činova dočasnika i mornara na ljetnim mornarskim odorama bile su crvene boje.

Časnici i viši dočasnici nosili su oznake činova na rukavima surke (na plavoj odori), te na epoletama kabanica i bijelih ljetnih surki. Niži dočasnici i mornari nosili su oznake činova na lijevom rukavu mornarske bluze. Narednik je nosio činove kao viši dočasnici, ali i na lijevom rukavu mornarske bluze, koju je nosio u službi.

Prilikom promjene čina *doadmiral* u *komodor* krajem 1941. godine promijenila se i oznaka toga čina (oznaka čina komodora bila je slična oznaci kapetana bojnoga broda, s tim što je

Činovi u srpnju 1941:	26. listopada 1942:	24. siječnja 1944:	24. listopada 1944:
			Admiral
Admiral	Admiral	Admiral	Vice-admiral
Doadmiral (od kraja 1941. – Komodor)	Komodor	Doadmiral	Kontra-admiral
Kapetan bojnog broda	Brodski pukovnik	Kapetan bojnog broda	Kapetan bojnog broda
Kapetan fregate	Brodski dopukovnik	Kapetan fregate	Kapetan fregate
Kapetan korvete	Brodski bojnik	Kapetan korvete	Kapetan korvete
	Brodski nadsatnik	Nadporučnik bojnog broda	Nadporučnik bojnog broda
Poručnik bojnog broda	Brodski satnik	Poručnik bojnog broda	Poručnik bojnog broda
Poručnik fregate	Brodski nadporučnik	Poručnik fregate	Poručnik fregate
Poručnik korvete	Brodski poručnik	Poručnik korvete	Poručnik korvete
Pomorski zastavnik (od kraja 1941.)	Brodski zastavnik	Pomorski zastavnik	Pomorski zastavnik

Tablica 8

Slika 201
Brodski nadsatnik i još jedan časnik, 1943. godine, u plavim službenim surkama.
(S. Pogačić)

Slika 202
Mornari u uobičajenim mornarskim momčadskim odorama.
(S. Pogačić)

Slika 203
Odlazak mornara iz Zagreba 29. VIII 1942. Nose košulje i kape smeđaste boje.
(Hrvatski povijesni muzej)

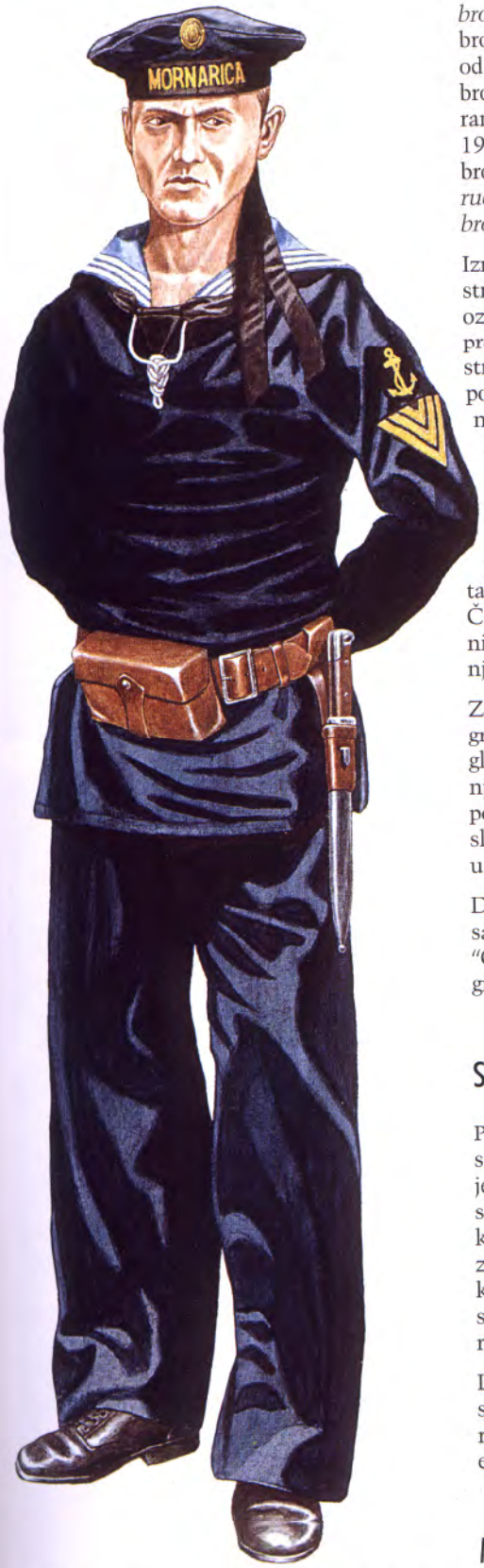

Slika 204
Mornarički vodnik u zimskoj odori
(Nacrtao D. Pavlović)

imala lipove listiće ispod trolista), a izgled čina admirala također je promijenjen – imao je jednu traku manje, ali s dodatnim zlatnim listićima (*sl. 197*).

Prvotna oznaka *poručnika bojnog broda* sastojala se od tri vrpce iste širine, no promjenom naziva činova od 26. listopada 1942. uvedena su umjesto njega dva nova čina – *brodski satnik* i *brodski nadsatnik*. Tada je brodski satnik dobio oznaku koja se sastojala od dvije deblje i jedne tanje vrpce u sredini, a brodski nadsatnik nastavio je nositi oznaku ranijega poručnika bojnog broda. 24. siječnja 1944. godine nazivi činova brodski satnik i brodski nadsatnik promijenili su nazive u *poručnik bojnog broda* i *nadporučnik bojnog broda*.

Iznad oznaka činova časnika nosila se oznaka struke (*sl. 198*). Uvedeno je devet posebnih oznaka struka: za pomorsko-redarstvene, prometne, tehničke, inženjerijsko-tehničke, strojarske, intendantske, zdravstvene, gospodarske i rukovodne časnike. Oznake struke nisu se nosile na naramenicama njemačkoga uzorka uvedenima u srpnju 1944. godine.

Pomorsko-redarstveni časnici bili su pomorski časnici bivše ratne mornarice, a prometni časnici bivši lučki kapetani i pristavi, koji su ušli u sastav nove mornarice. Časnici ostalih struka popunjavani su od časnika struka bivše ratne mornarice i stručnjaka pomorskog i riječnog prometa.

Za dočasnike i mornare uvedene su oznake grane službe, no nije poznato kako su one izgledale. Oznaka grane službe nosila se na gornjem dijelu lijevoga rukava. Neke fotografije pokazuju da su se ponekad nosile i starojugoslavenske oznake grane, npr. dojavnički znak u obliku dvije prepletene munje (*sl. 199*).

Dočasnici i mornari koji su bili sposobni samo za uredsku službu (razred sposobnosti "C") nosili su mornarsku odoru bez oznake grane službe.

Surke

Plave surke za časnike i više dočasnike bile su starojugoslavenskoga kroja kao i svi ostali dijelovi odore. No, na starim surkama nosile su se epolete, a na hrvatskima zlatne latice. Surke su bile otvorenoga kroja s dva reda po 4 zlatna puceta sa sidrom. Prvo puce nije se zakopčavalo. Sa strane su bila dva ravna džepa s preklopcima. Oznake činova nosile su se na rukavima (*sl. 201*).

Ljetne surke za časnike i više dočasnike bile su bijele boje s 4 džepa s preklopcima, te s narukavljima. Oznake činova nosile su se na epoletama (*sl. 210*).

Mornarske bluze

Mornari i niži dočasnici (i narednik u službi) imali su odore klasičnoga mornarskog kroja; zimske su bile tamno plaveboje (*sl. 202 i 204*), a ljetne bijele ili smeđaste boje, s dva džepa na prsima (*sl. 203 i 205*). Obje su imale po dva zlatna puceta na rukavima. Na krajevima mornarskog ovratnika, obrubljenog s tri žute pruge, bio je po jedan žuti trolist.

Slika 205
Mornari u smećkastim odorama (leže sa strojnicom), Novačka škola u Sisku. Pripadnost dvojice vojnika u svjetlim odorama (čuče iza mornara) nije poznata.
(S. Pogačić)

Slika 206
Mornar u tamnoplavoj majci u Novačkoj školi u Sisku.
(Hrvatski povijesni muzej)

Kratki kaput

Kaput je bio od tamnoplavog sukna s dva reda po 5 puceta, a mogao se nositi zakopčan do vrata ili otvoren. Imao je po dva džepa na bokovima s preklopcima i dva kosa usječena sa strane. Činovi su se nosili na epoletama ili (za mornare i niže dočasnike) na lijevom rukavu.

Kape

Tvrde kape

Tvrde kape za časnike i više dočasnike bile su uobičajenoga kroja, s bijelom navlakom. Na crnom suncobranu nosili su viši časnici zlatni hrvatski troplet (*sl. 210*), a admirali dva tropleta. Podbradak je bio od crne lakirane kože.

Znak za kapu bio je na crnoj podlozi, a predstavljao je poluvijenac od lipovog lišća sa sidrom i slovima NHD u sredini, s malom hrvatskom kokardom iznad njega (*sl. 209*). Viši dočasnici imali su samo sidro s NHD, a niži dočasnici obični mjedeni ovalni znak sa slovima NHD (*sl. 207*).

Novi znakovi za časnike i admirale propisani su 28. studenoga 1942. Temeljni znak sastojao se od poluvijenca od hrastova lišća s državnim znakom NDH i sidrom unutar vijenca (*sl. 211*). Znak je bio za admirale od kovine zlatne boje, a za časnike od kovine srebrnaste boje. Iznad se nosio U u tropletu. (Admirali su mogli temeljni znak nositi vezen.) Tada je određeno i da svi časnici moraju nositi podbradak u obliku pletenice od žute kovine širine 8 mm, a admirali zlatni troplet od 10 mm, te da se na suncobranu ne smiju nositi nikakvi ukrasi.

Čini se da taj propis nikada nije proveden. Fotografije iz 1943. pokazuju da su časnici nastavili nositi stari znak, s tim što su skinuli hrvatsku kokardu, a umjesto nje stavili časnički znak sa slovom U u tropletu (*p. 1/2 i sl. 212*).

Taborske kape

Taborske kape za niže dočasnike i mornare bile su tamnoplave odnosno bijele ili smeđaste boje (ponekad se na plavoj kapi nosila bijela navlaka), uobičajenog mornarskog kroja, s crnom trakom i natpisom MORNARICA (*sl. 202-204*). Iznad natpisa nosio se uobičajeni zlatni ovalni znak sa slovima NHD, odnosno NDH od 28. studenoga 1942.

Kabanice

Kabanice su bile tamnoplave boje, zatvorena kroja, s dva reda po 6 zlatnih puceta sa sidrom. Ovratnik je bio crne boje. Narukavlje je bilo visoko 15 cm. Činovi su se nosili na epoletama.

Slika 207
Kapa za niže dočasnike Mornarice, 1941-1942.
(M. Poljanec)

Ogrtači

Mantile su nosili časnici i viši dočasnici, bili su tamnoplave boje, s dva usječena kosa džepa. Činovi su se nosili na grudima, odnosno za više dočasnike na gornjem dijelu lijevoga rukava.

Bod

Mornarički bod bio je izgledom sličan bodu Kopnene vojske, s tim da je rukobran bio drukčiji, a i metalni dijelovi boda bili su druge boje – glavica drška boda, rukobran i tok bili su izrađeni od matiranog pozlaćenog bakrenog lima (dok je kod Kopnene vojske boja bila srebrna). Rukobran je bio plosnatog oblika s jednakim ukrasima na obje strane. Središnji dio rukobrana bio je trapeznog oblika (kraća strana okrenuta prema dršku boda), a u njegovom središtu bio je kružni tropletni ornament (uzorak s brodova starohrvatskih mornara-ratnika). Na bočnim stranicama nalazili su se delfini glava okrenutih prema središtu rukobrana, a svojim zavinutim repovima činili su kružni oblik kraja rukobrana. Delfini su bili stilizirani i bogato urešeni gravurama ribljih ljuštura (*sl. 208*).

Visak za bod bio je izrađen od crne lakirane kože, spojke su bile urešene cvjetnim metalnim ornamentom za časnike i tropletnim ornamentom za dočasnike. Resica je bila jednaka kao za Kopnenu vojsku.

Slika 208
Bod za časnike i više dočasnike Mornarice.
(S. Pogačić)

Dodatna oprema

Službeni pojas je bio smeđe boje uobičajenog izgleda (kao za Kopnenu vojsku; *sl. 201*). Ponekad su se koristili starojugoslavenski pojasevi crne boje s okruglom metalnom kopčom (*sl. 200*). Svečani pojas je isto tako bio jednak kao kod Kopnene vojske, ali sa zlatnom kopčom dok je srebrni ukras prišiven na tamnoplavu podlogu (kod kopnene vojske i zrakoplovstva prišiven je na sivozelenoj podlozi) (*p. 3/11*).

Slika 209
Časnička kapa model 1941./1942.
(M. Poljanec)

Znak za časničku kapu 1941./1942.
(S. Pogačić)

Slika 211
Znak za časničku kapu propisan 28. studenoga 1942. godine, za koji nemamo dokaza da je bio proizveden i nošen.
(K. Mikulan)

Slika 212
Znak za časničku kapu nošen 1942.-1944. godine.
(S. Pogačić)

Slika 210
Kapetan korvete u ljetnoj svečanoj odori. Znakovi za kapu su kao pod 1.), a na suncobranu ima propisani troplet koji se u stvarnosti rijetko nosio (obično se nosio vjenac od lišća)
(Nacrtao D. Pavlović)

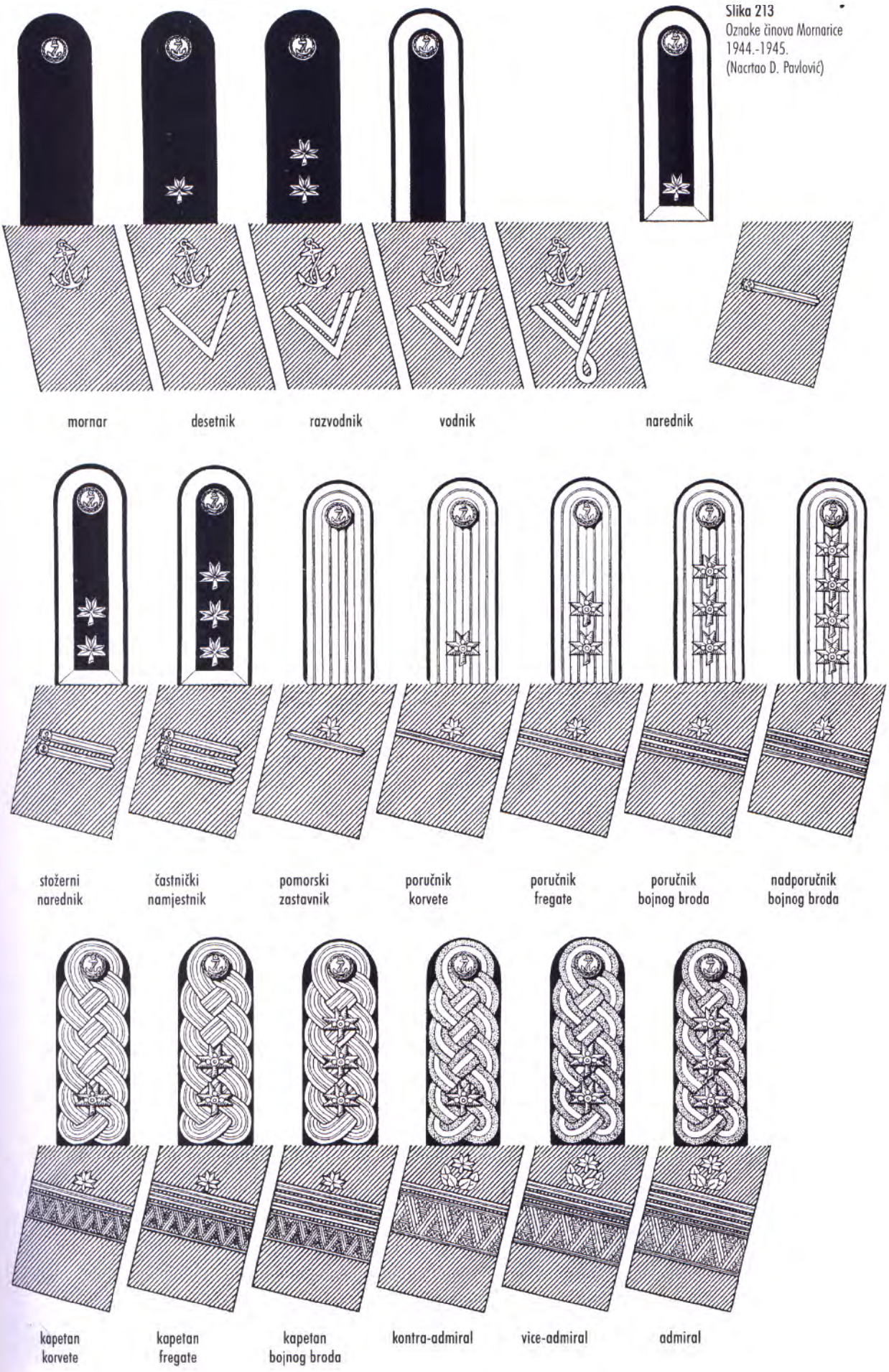

Slika 213
Oznake činova Mornarice 1944.-1945.
(Nacrtao D. Pavlović)

Sva obuća bila je crne boje, osim ljetnih svečanih cipela bijele boje.

Ukoliko su se nosile kacige, to su bile kacige istih uzoraka, boje i oznaka kao kod Kopnene vojske.

Ostale oznake

Mornarski znak

Propisom od 2. lipnja 1941. odobreno je nošenje posebnog *mornarskog znaka* za sve djelatne časnike i dočasnike Mornarice. Znak se mogao nositi na mornaričkoj odori, na ostalim odorama, te na građanskom odijelu i to na lijevoj strani surke u visini donjeg rebra. Znak je bio ovalnog oblika, visine 5 cm, izrađen od bronce, a sastojao se od sidra obrubljenog vijencem od lipova lišća (*p. 3/1*).

Zapovjednik Mornarice odobrio je 14. listopada 1941. godine nošenje *mornarskog znaka* i svim onim prijašnjim dočasnicima Mornarice koji su Odredbom broj 3686 od 4. listopada iste godine primljeni u Kopnenu vojsku (radi se o ukupno 215 dočasnika). Budući da fotografije pokazuju da su i neki pripadnici Zračnih snaga nosili mornarski znak, možemo zaključiti da je ova dozvola u neko kasnije doba proširena i na sve ostale dočasnike i časnike Mornarice koji su prešli u neki drugi dio Hrvatskog domobranstva.

Slika 214
Kapa mornarska 1944/1945.
(G. Tarlao)

Odore i oznake prema propisima od srpnja 1944.

Naredbom od 14. srpnja 1944. godine uvedene su nove odore i oznake Mornarice. Praktično su uvedene njemačke mornaričke odore s hrvatskim oznakama. Razlog za to bio je što se s Crnog

Slika 215
Mornar s oznakama prema propisima iz 1944. godine.
(S. Pogačić)

Slika 216
Admiral Đuro Jakčin u kabanici, zima 1944/45, do njega s desna je doglavnik Mile Budak.
(S. Pogačić)

mora vratio veliki broj hrvatskih mornara koji su jednostavno nastavili nositi njemačke odore, a osim toga je Njemačka Hrvatskoj poslala veliki broj mornaričkih odora i ostale opreme.[28]

Nove oznake činova sastojale su se od naramenica sličnih njemačkima, uklonjeni su listići ispod trolista na admiralskim činovima na rukavima, a zlatne trake kojima su se na rukavima označavali časnički činovi imale su cik-cak uzorak (*sl. 213 i 218*).

Stare i nove odore bile su slične, uobičajenoga mornaričkoga kroja. Umjesto dva reda po četiri puceta nove surke imale su dva reda od po pet puceta.

Novost su bili kratki mornarski zimski kaputi na dvoredno zakopčavanje, s plavim laticama na ovratnicima. Činovi su se na tim kaputima nosili na naramenicama.

Na kapama se umjesto znaka U u tropletu nosio hrvatski grb s valovitim krilima (*p. 3/4*). Znak je bio zlatne boje, a šahovnica crvenozlatne boje. Na mornarskim kapama se umjesto znaka NDH stavljala kokarda u hrvatskim bojama (crven-bijeli-plavi brojano iznutra), a iznad nje, gore navedeni hrvatski grb s valovitim krilima. Na vrpce mornarskih kapa stavljao se novi natpis – RATNA MORNARICA (*sl. 214 i 215*).

Na desnoj strani grudi nosio se vrhovnički znak Mornarice, a prikazivao je hrvatski grb na sidru i valovitim krilima. Grb je bio crvenosrebrne boje, a ostali dijelovi znaka srebrnaste boje (*p. 3/5*).

Hrvatski pomorski sklop

Pored zrakoplovne legije i 369. pukovnije potrojena je i pomorska legija koja je sudjelovala u borbama na istočnom bojištu. Najveći razlog za njeno stvaranje bila je talijanska zabrana Hrvatskoj da ima bilo kakve pomorske snage. Preko pomorske legije vršila se izobrazba hrvatskih mornara, jer je postojala nada da će ovi jednoga dana postati jezgrom prave hrvatske mornarice. Za zapovjednika **Hrvatskog pomorskog sklopa Crno more** postavljen je kapetan bojnog broda Andro Vrkljan.

Prva skupina mornara krenula je iz Zagreba u Varnu u Bugarskoj 17. srpnja 1941., a postupno su do početka 1943. stigle još četiri skupine. Isprve su hrvatski mornari bili slabo opremljeni – dobili su tek nekoliko drvenih

[28] Prema izvješću njemačkog Mornaričkog stožera za vezu Hrvatska od 1. lipnja 1944. godine ukupan broj odora pokrivao je potrebe za 4722 osobe, a do kraja 1944. predviđao se porast za 1010 osoba. Osim odora primljeno je dosta ostale opreme, npr. 25. srpnja 1944. od njemačke Kopnene vojske primljeno je 1000 kaciga i službenih pojaseva, te 600 nabojnjača.

Slika 217
Mornar Pomorske legije u njemačkoj odori.
(S. Pogačić)

motoriziranih jedrenjaka. Obavljali su predstražarsku službu, pratilačku službu za pomorske transporte, polagali su i uklanjali mine, te prevozili robu i ljudstvo.

Sredinom 1943. pomorski je sklop dobio 12 brodova lovaca podmornica (pod rednim brojevima UJ 2301 – UJ 2311 i UJ 2314), nosivosti 100 tona, te je uključen u njemačku mornaricu pod oznakom **23. flotila za lov podmornica** (Unterseebootjägerflotille 23) i uglavnom je vršio službu osiguranja raznih transporta. Pomorska legija je pokazala visoki moral i borbenu spremnost.

U ožujku 1943. legija je dobila i sklop obalnog topništva s dvije bitnice (u veljači 1944. premješten u Split). Time je brojčano stanje legije postupno poraslo na preko 1000 časnika, dočasnika i mornara.

21. svibnja 1944. legija se vratila u Hrvatsku i bila jezgrom nove hrvatske mornarice na Jadranu.

Pripadnici pomorske legije nosili su odore i oznake njemačke mornarice (*sl. 217*), s tim da su na lijevom rukavu nosili hrvatski grb s natpisom HRVATSKA

Slika 218
Oznake činova Mornarice 1944.-1945. na ogrtačima.
(Nacrtao D. Pavlović)

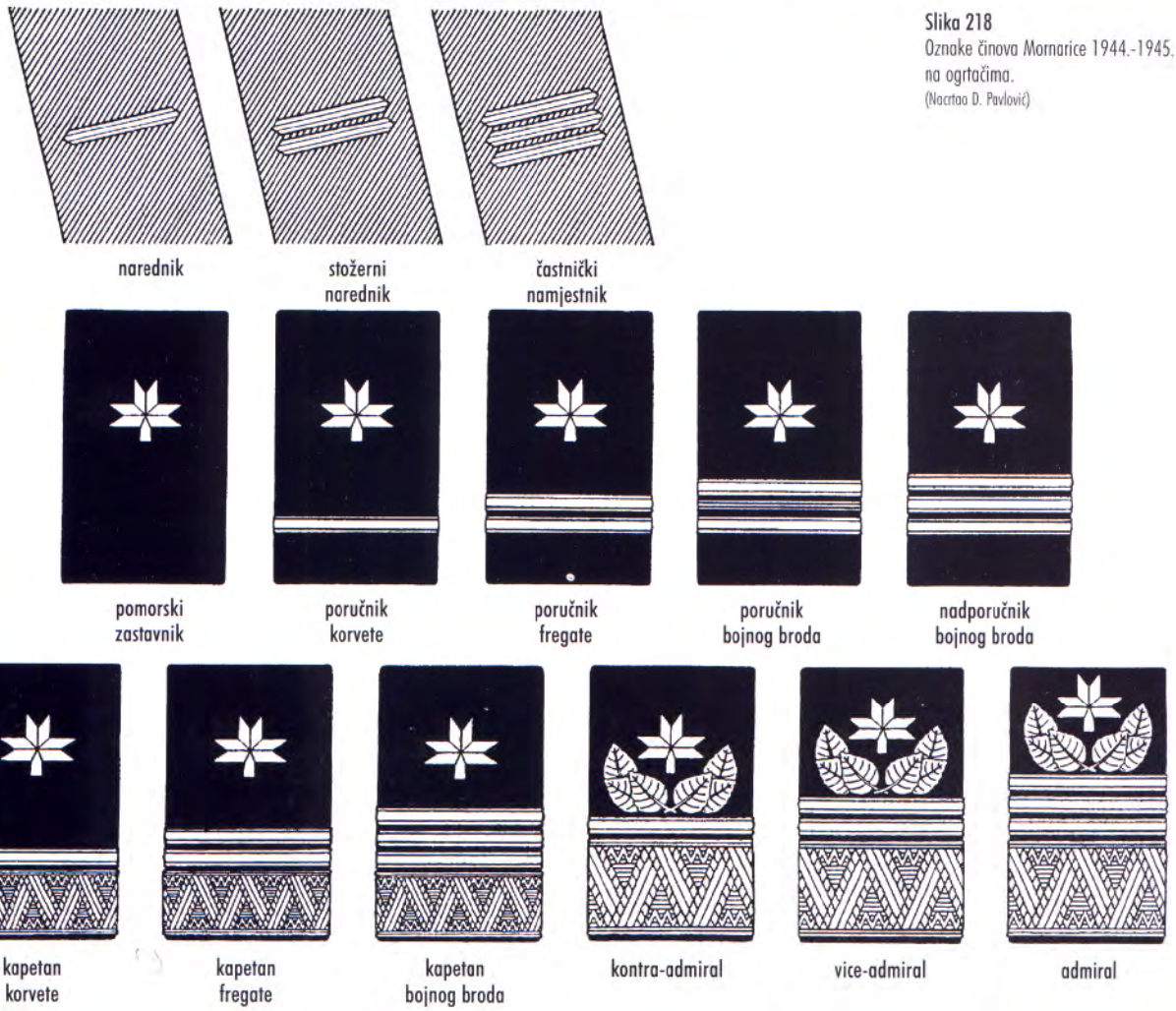

(nosila se i inačica bez natpisa). Postoje i fotografije koje prikazuju mornare s hrvatskim grbom na desnom rukavu – možda su to kasnije pridošli mornari (u 369. pukovniji su tijekom 1942. grbovi premješteni s lijevog na desni rukav). Pripadnici topničkog sklopa nosili su odore njemačkog obalnog topništva koja je zapravo bila jednaka odori njemačke Kopnene vojske (*sl. 220*).

Za vrijeme služenja u njemačkoj mornarici nosio se njemački svečani bod, a po povratku u domovinu časnici su često koristili kićenku i remenje njemačkoga boda za nošenje boda hrvatske mornarice.

Znak Hrvatske pomorske legije

Znak "Hrvatska pomorska legija" propisan je 28. lipnja 19342. Mogli su ga nositi svi pripadnici legije koji su sudjelovali u borbama na istočnom bojištu najmanje dva mjeseca. Znak je bio ovalna oblika, predstavljao je hrvatski grb i mornarsko sidro obavijeno vijencem od lipova lišća s natpisom HRVATSKA POMORSKA LEGIJA i godinom 1941. Trebao je biti izrađen od niklove slitine, no postoji više inačica (*p. 3/2 i 3*).

Znak se nosio na desnoj strani grudi u visini struka.

Zastava mornarice

Zastava mornarice uvedena je zakonskom odredbom od 20. svibnja 1941. Predstavljala je 25 bijelih i crvenih polja. Zastava se vijala na svim brodovima, uredima i kod svih postrojbi mornarice od izlaska do zalaska sunca (*sl. 219*).

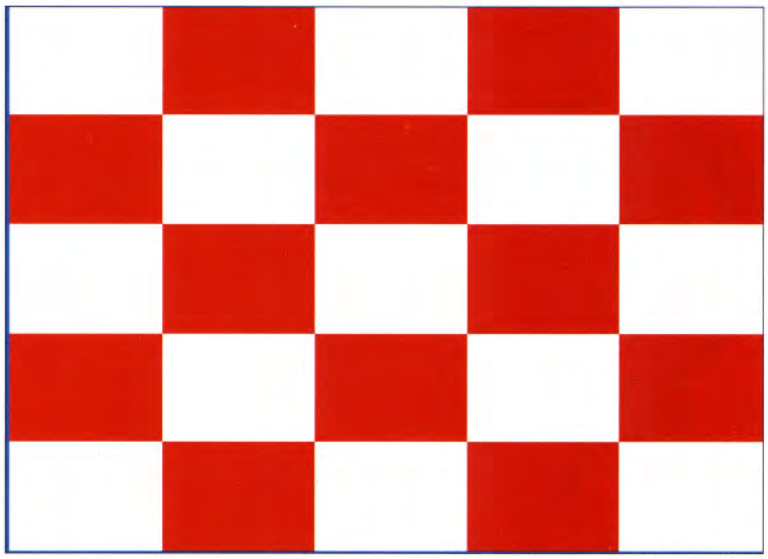

Slika 219
Zastava mornarice.

Slika 220
Mornari Pomorske legije u odorama njemačke Kopnene vojske. Hrvatski grb nalazi se na lijevom rukavu, Varna, Bugarska.
(S. Pogačić)

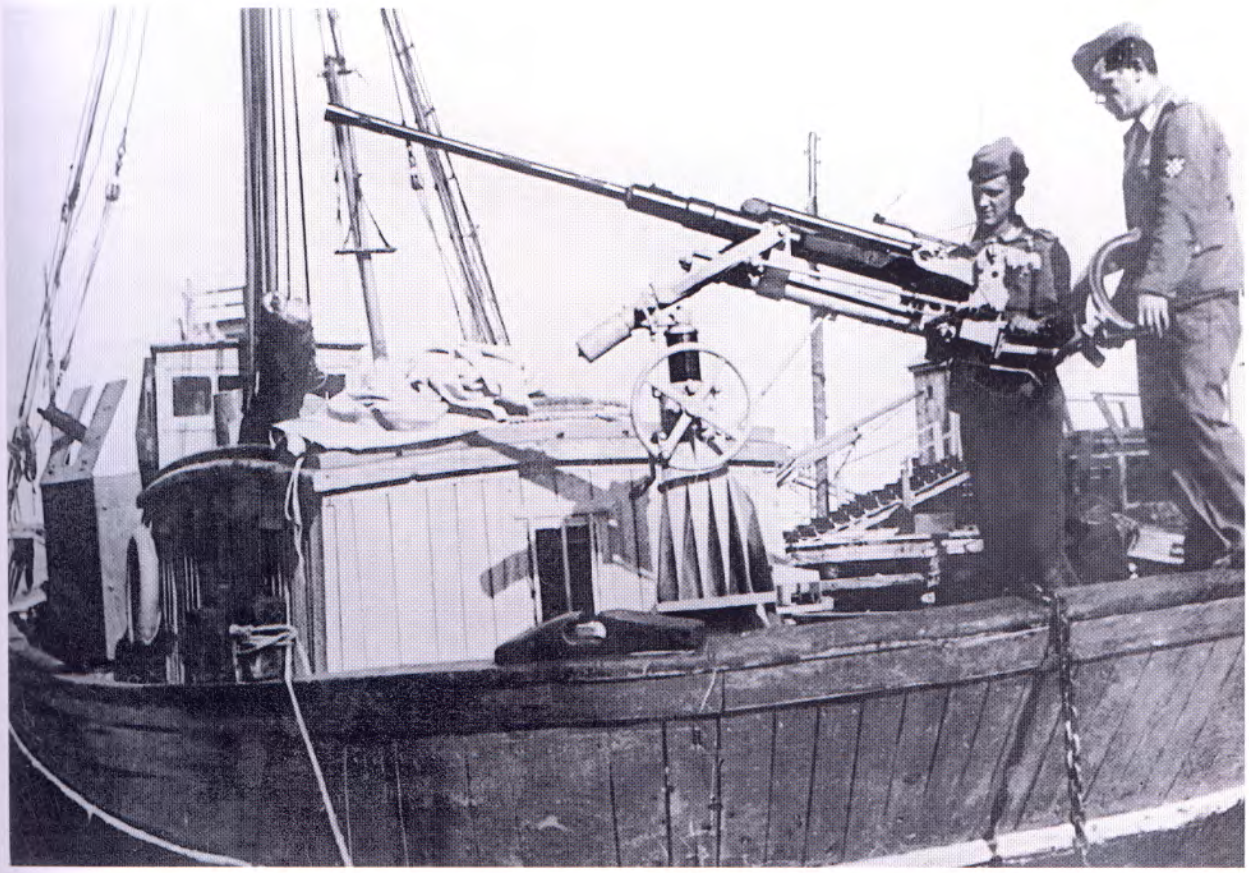

Prikaz 3: OZNAKE MORNARICE

Prikaz 3: Oznake Mornarice

1.) Mornarski znak, uveden 2. lipnja 1941.; **2.)** Znak Pomorske legije; **3.)** Znak Pomorske legije, inačica; **4.)** Znak za taborske kape, uveden tijekom 1944.; **5.)** Vrhovnički znak Mornarice, uveden tijekom 1944.; **6.)** Puce za odoru časnika. **7.)** Oznaka čina poručnika korvete, uvedena 14. srpnja 1944.; **8.)** Oznaka čina kapetana korvete, uvedena 14. srpnja 1944.; **9.)** Oznaka čina doadmirala, uvedena 14. srpnja 1944.; **10.)** Oznaka čina poručnika korvete (brodskog poručnika), u uporabi do srpnja 1944.; **11.)** Svečani pojas za časnike Mornarice.

Hrvatsko oružništvo

Uredba izdana je 5. travnja 1941. o Oružništvu Banovine Hrvatske (objavljena u Narodnim Novinama 7. travnja 1941.) njome se Oružništvo ustrojava kao "posebna snaga koja preuzima poslove žandarmerije i žandarmeriju kao takvu." Već je ranije od Savskog i Primorskog žandarmerijskog puka stvorena Žandarmerijska brigada Banovine Hrvatske, te je Banovina Hrvatska, nakon preuzimanja potpune vlasti nad redarstvom i 50 % vlasti nad tzv. Finansijskom kontrolom, i žandarmeriju stavila pod svoju upravu.

Po proglašenju NDH banovinsko Oružništvo nastavilo je rad bez većih potresa, a preuzeta je i žandarmerija onih područja koja nisu bila u sklopu Banovine, a ušla su u NDH. Za zapovjednika tako stvorenog Oružništva NDH postavljen je 30. travnja 1941. oružnički general Milan Mizler. Istoga dana utemeljeno je i Zapovjedništvo Hrvatskoga oružništva s generalom Mizlerom na čelu.

Preimenovanje starojugoslavenskih žandarmerijskih pukova izvršeno je kako slijedi:

Savski žandarmerijski puk — 1. oružnička pukovnija
Primorski žandarmerijski puk — 2. oružnička pukovnija
Vrbaski žandarmerijski puk — 3. oružnička pukovnija
Drinski žandarmerijski puk — 4. oružnička pukovnija

Ranije žandarmerijske čete postale su oružnička krila (po jedno u svakoj velikoj župi), žandarmerijski vodovi postali su oružničkim vodovima (po jedan u svakom kotaru), a žandarmerijske stanice preimenovane su u oružničke postaje (po jedna u svakoj općini, odnosno prema potrebi).

Dana 13. srpnja 1941. Oružništvo se sastojalo od 4 oružničke pukovnije, 23 krilna oružnička zapovjedništva, 71 oružničkog voda i 640 oružničkih postaja. Prosječna jačina oružničkih postaja iznosila je 6 do 10 ljudi, pa je Oružništvo brojalo između 3840 i 6400 ljudi.

"Zakonska odredba o Oružništvu NDH" od 21. kolovoza 1941. utvrđuje ustrojstvo i zadaće Oružništva: "Oružništvo NDH vojnički je ustrojena straža, koja kao dio oružane sile ima vojnički značaj i potpada pod vojničku sudbenost. Zadaća je Oružništva održavati javni mir i red, javnu, osobnu i imovinsku sigurnost".

Oružništvo se, dakle, nalazilo u okviru Hrvatskog domobranstva i vršilo je službu javne sigurnosti, te je u tom pogledu bilo podređeno političko-upravnoj vlasti i uvijek je postupalo u sporazumu s Ministarstvom unutarnjih poslova.

Temeljem Zakonske odredbe od 21. kolovoza 1941. u prosincu je izvršeno preustrojstvo Oružništva na pet pukovnija; svaka pukovnija dijelila se na oružnička krilna zapovjedništva (ukupno njih 22), ova na zapovjedništva oružničkih vodova, vodovi na oružnička kotarska zapovjedništva, a najmanja jedinica ostala je oružnička postaja. Postojale su sljedeće pukovnije i krila:

1. oružnička pukovnija Zagreb (oružnička krila Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Petrinja, Ogulin)
2. oružnička pukovnija Dubrovnik (oružnička krila Dubrovnik, Omiš, Mostar, Bileća),
3. oružnička pukovnija Banja Luka (oružnička krila B. Luka, Bihać, Gospić, Knin)
4. oružnička pukovnija Sarajevo (oružnička krila Sarajevo, Jajce, Tuzla, Višegrad)
5. oružnička pukovnija Osijek (oružnička krila Osijek, Vinkovci, Zemun, Sl. Brod, N. Gradiška)

(Ukinuta su krilna zapovjedništva u Makarskoj, Doboju, Bosanskom Petrovcu, Groraždu i Travniku; nova krilna zapovjedništva uspostavljena su u Zemunu (10. listopada 1941.), Višegradu, Jajcu i Novoj Gradiški)

Oružnička krila bila su ranga bojne, a vodovi ranga satnije u Domobranstvu; kotarska zapovjedništva odgovarala su vodovima, a postaje rojevima u Domobranstvu.

Istom odredbom ustrojena je **Središnja oružnička škola** u Bjelovaru radi izobrazbe pokusnih oružnika, vođa ophodnji, zapovjednika postaja i mladih časnika. Škola je počela s radom tek 1942., a sastojala se od Stožera, Dočasničkog odjela, Odjela za vođe ophodnja, Pokusničkog odjela, Radne bojne i Pomoćne bojne. Ukupno se u školi nalazilo oko 2000 ljudi (tečajci i stalno ljudstvo).

Po završenoj školi tečajci su slani na specijalističku izobrazbu u Italiju, u karabinjerske škole u Rimu i Firenzi.

20. listopada 1941. određeno je da se oružničkim postajama mogu pridodati i domobrani kao ispomoć, pri čemu su primali plaću kao pokusni oružnici.

Krajem 1941. formiran je u svakoj pukovniji po jedan "naučni odjel" koji je vršio izobrazbu oružničkog podmlatka. Naučni odjeli popunjavani su dijelom dragovoljcima ili novačenjem. Početkom 1942. godine iz naučnih odjela postrojena je **Kombinirana oružnička**

pukovnija pod zapovjedništvom pukovnika Viktora Šeka. Pukovniju su činile tri bojne i sve su u ožujku 1942. sudjelovale u borbama na Kordunu. U lipnju iste godine pukovnija se raspušta; 1. bojna je ušla u sklop Petrinjskog zdruga zrakoplovnog pukovnika Ivana Mraka, dok 2. i 3. bojna ostaju još neko vrijeme na Kordunu pod zapovjedništvom bojnika Marijana Pušića, a zatim se i one raspuštaju, a njihovo ljudstvo popunjava oružničke postaje.

U sklopu pojačane ustašizacije tijekom 1942. godine Oružništvo je 26. lipnja 1942. prestalo biti dijelom Hrvatskog domobranstva, te je uključeno u sastav Ustaške vojnice. Zapovjednikom Oružništva postao je ustaški pukovnik Vilko Pečnikar, kasnije promaknut u čin oružničkog generala. S njim je pristiglo i nešto ustaških časnika, a kasnije je primljeno još dosta novih što je negativno utjecalo na učinkovitost Oružništva budući da ustaški časnici nisu ništa znali o načinu obavljanja delikatne oružničke službe.

Baš kao i Redarstvena straža i Oružništvo je dosta izgubilo na svom ugledu kad je bilo uključeno u Ustašku vojnicu, no za razliku od Redarstvene straže ostalo je u sklopu vojnice sve do početka 1944.

Dana 11. srpnja 1942. Oružništvo se sastojalo od 6 pukovnija, 27 krilnih zapovjedništava, 72 voda, 117 kotarskih zapovjedništava i 907 postaja s ukupno oko 8000 časnika, dočasnika i oružnika.

Prema novoj zakonskoj odredbi o Oružništvu od 26. studenoga 1942. oružništvo su sačinjavali:

1. Glavno zapovjedništvo oružništva
2. Središnja oružnička škola
3. Šest oružničkih krila
4. Tri pokretne bojne
5. Bojna vojno-poljskog oružništva
6. Oružnička glazba

Pokretne bojne postrojene su za izvanredne i nepredvidive potrebe, te za održavanje javnog reda i mira. Vojno-poljsko oružništvo bila je posebna postrojba koja je stajala na raspolaganju Ministarstvu domobranstva i nalazila se pod njegovim zapovjedništvom. Vojno-poljsko oružništvo imalo je ulogu vojne policije.

16. studenog 1942. određeno je da se Oružništvo može popuniti "pomoćnim oružnicima" koji su primani na određeno vrijeme (na godinu dana) te primali plaću kao i pokusni oružnici. Pomoćni oružnici mogli su biti otpušteni kad je prestala potreba za njima i nisu imali pravo na mirovinu.

Kad su Domobranstvo i Ustaška vojnica dobili zajedničku upravu pod Ministarstvom oružanih snaga u siječnju 1943. onda je preko Ustaške vojnice i Oružništvo potpalo pod Ministarstvo oružanih snaga.

Oružništvo je 21. siječnja 1944. izuzeto iz nadleštva MINORS-a i potpalo pod upravu Ministarstva unutarnjih poslova, no još uvijek je formalno bilo dijelom Ustaške vojnice sve do 16. kolovoza 1944. kad je formalno postalo posebnim dijelom Oružanih snaga.

Zakonskom odredbom od 25. siječnja 1944. kao dijelu Oružništva pridodani su, pored gore navedenih šest dijelova još i:

7. Kotarski oružnički jurišni odjeli
8. Mjesni oružnički zaštitni odjeli.

Ti su odjeli postrojavani po potrebi u onim kotarima i mjestima u kojima je došlo do jačeg ugrožavnja javnog reda i mira. U odjele su primani pripadnici Oružanih snaga (po zapovjedi) i dobrovoljci-neobvezanici, te umirovljeni i pričuvni oružnici i pripadnici Oružanih snaga. Osobe koje su služile u kotarskim jurišnim odjelima izjednačeni su s pomoćnim oružnicima, a služba u mjesnim zaštitnim odjelima bila je besplatna.

Kotarski i mjesni odjeli su bili ukinuti 22. ožujka 1944., no 1. lipnja 1944. ponovno su postrojeni mjesni zaštitni odjeli.

Odore i oznake oružništva

Prva odora oružnika bila je starojugoslavenska odora uvedena 1935., odnosno 1939. godine. S nje su skinute sve starojugoslavenske oznake i stavljene hrvatske trobojke; kao i kod Domobranstva.

Nazivi i oznake činova

Nakon prevođenja iz starojugoslavenskih u nove činove koje je u Domobranstvu izvršeno 17. lipnja 1941., u Oružništvu su uvedena dva posebna naziva činova: umjesto čina vodnika postojao je čin *dostražmeštra*, a umjesto narednika čin *stražmeštra*.

Prevođenje u nove činove izvršeno je tek 12. srpnja 1941. i to na sljedeći način (*tablica 9*).

Časnički činovi bili su isti kao i u Kopnenoj vojsci.

Zakonskom odredbom od 21. kolovoza 1941. ukinut je čin oružničkog razvodnika, te je uveden čin "oružnik" koji je odgovarao činu domobranskog razvodnika.

Uz sve činove upotrebljavao se pridjev "oružnički", osim za najniža dva (pokusni oružnik i oružnik). Najviši čin bio je oružnički general.

Konačni nazivi činova glasili su:

Oružnički general
Oružnički pukovnik
Oružnički podpukovnik
Oružnički bojnik
Oružnički nadsatnik
Oružnički satnik
Oružnički nadporučnik
Oružnički poručnik
Oružnički zastavnik
Oružnički časnički namjesnik
Oružnički stožerni narednik
Oružnički narednik
Oružnički vodnik
Oružnik
Pokusni oružnik

Oznake činova bile su jednake onima u Kopnenoj vojsci Hrvatskog domobranstva, a stavljale su se na latice tamno crvene boje.

Prema zakonskoj odredbi od 26. studenog 1942. nazivi i oznake činova trebali su biti jednaki kao u Ustaškoj vojnici, no dokumenti i fotografije pokazuju da su i nazivi i oznake ostali isti kao ranije. Očito je iskustvo s Redarstvenom stražom utjecalo na to da se vanjskim izgledom Oružništvo nipošto ne približi Ustaškoj vojnici.

Odore i posebne oznake

Budući su odore Oružništva bile posve jednake onima Kopnene vojske, uvedene su radi isticanja oružnika posebne oznake u obliku pletenice koja se spuštala s lijevog ramena prema grudima i zakapčala se za treće puce na surki (*sl. 221*). Na kabanicama te se oznake nisu nosile. General je nosio zlatnu pletenicu,

Tablica 9

Starojugoslavenski činovi:	—	Hrvatski činovi:
Pripremni žandarm	—	Pokusni oružnik
Stalni žandarm	—	Oružnik
Kaplar i titularni podnarednik	—	Razvodnik
Kaplar-titularni narednik	—	Vodnik (s nižim činoredom)
Podnarednik	—	Vodnik (s višim činoredom)
Narednik	—	Narednik
Narednik-vodnik III i II klase	—	Stožerni narednik
Narednik-vodnik I klase	—	Časnički namjesnik

Slika 221
Oružnički nadporučnik s karakterističnom oznakom Hrvatskoga oružništva koja je bila u uporabi u razdoblju 1941.-1944. godine.
(D. Pavlović)

Slika 222
Znak vođe obhodnje.
(S. Pogačić)

časnici srebrnu, a dočasnici i oružnici sivkastu. Pletenica je na sredini bila spojena limenim znakom, koji je prikazivao starog hrvatskog graničara-stražara. Na znaku se nalazio i natpis HRVATSKO ORUŽNIŠTVO (*p. 1/12*).

Vođe ophodnji imali su još i posebnu značku srebrnaste boje s natpisom VODJA OBHODNJE koja se nosila na desnoj strani grudi (*sl. 222*).

Pripadnici kotarskih oružničkih jurišnih odjela nosili su propisanu odoru i oznake, a pripadnici zaštitnih odjela samo oružničku kapu. Naziv najnižeg čina kod kotarskih odjela bio je "pomoćni oružnik-jurišnik", a kod mjesnih odjela "pomoćni oružnik-zaštitnik".

Sredinom 1944. godine Oružništvo je dobilo nove odore tamnosmeđe boje i nove oznake činova koje su se nosile na ovratniku. Njihov točan izgled nije poznat.

Slika 223
Oružnički časnici u Banja Luci, 1941. ili 1942. godine
(S. Pogačić)

Narodna zaštita

Zakonskom odredbom od 15. srpnja 1941. i Provedbenom naredbom o općem uređenju Narodne zaštite od 16. kolovoza 1941. utemeljena je Narodna zaštita kao posebna organizacija Hrvatskog domobranstva sa zadaćom da sprječava i otklanja posljedice ratnih razaranja i prirodnih nepogoda po život pučanstva, te po gospodarstvo i promet.

Cjelokupno državno područje podijeljeno je na tri narodno-zaštitne pokrajine, pokrajine su se dijelile na zaštitne župe (teritorijalno su se poklapale s velikim županama), župe su se dijelile na zaštitne kotare (jednaki političkim kotarevima), a kotari na zaštitne krugove (koji su odgovarali političkim općinama). Iz toga sustava bio je izdvojen samo grad Zagreb s Velikom županom Prigorje (bez kotara Kutina), koji su činili zasebno tijelo, **Zaštitno područje Zagreb**, koje se posebno dijelilo na zaštitne župe, kotare i krugove. Na čelu zaštitnih područja nalazila su se nadzorništva. Nadzornici su uvijek bili djelatni časnici Hrvatskog domobranstva.

Kasniji propisi daju nešto jednostavniju sliku ustrojstva Narodne zaštite: Stvorena su tri narodno-zaštitna područja koja su se poklapala s domobranskim zbornim područjima i Narodno-zaštitno područje grada Zagreba koje je obuhvaćalo grad Zagreb i veliku županu Prigorje bez kotara Kutina. NZ područja sastojala su se od pričuvnih NZ bojni, samostalnih sati, NZ vatrogasnih sati, nadzorništva NZ, te svih ostalih postrojbi koje bi bile stavljene pod zapovjedništvo područja.

Daleko najbolje bila je ustrojena Narodna zaštita grada Zagreba, gdje se s organiziranjem NZ otpočelo još 26. svibnja 1941, dakle, prije nego što su uopće donesene bilo kakve zakonske odredbe. Tada je postrojena **1. pukovnija Narodne zaštite**. Toga je dana oko 300 omladinaca Kotarske bojne NZ, pod rukovodstvom zrakoplovnih časnika i dočasnika počelo 40-dnevni tečaj koji je uključivao i vojnu izobrazbu. Vojskovođa Kvaternik izvršio je 1. srpnja 1941. smotru pukovnije koja se sastojala od 4 bojne s ukupno 12 satnija i brojala 1104 omladinca i 75 časnika i dočasnika. Nakon donošenja zakonskih odredbi, rad te početne organizacije NZ usklađen je sa zakonom.

Narodna zaštita sastojala se od dvije grane:

1. Javne službe sigurnosti i pomoći
2. Samozaštita

Javne službe sigurnosti i pomoći (JSSP):

Svrha odreda JSSP bila je da pruže pomoć pučanstvu ugroženom od napadaja iz zraka (gašenje požara, otkapanje zasutih osoba, raskrčivanje ruševina, popravljanje oštećenih vodova, otkrivanje i uklanjanje bojnih otrova, prijenos ranjenika, iseljenje stanovništva itd.). Sličnu zadaću imale su i samozaštitne zajednice, no kad su one bile preslabe, u pomoć su stizali odredi JSSP.

Na području zaštitnih župa načelno su djelovale narodno-zaštitne bojne. Bojne su do sredine 1944. bile ustrojene samo u Zagrebu (dvije bojne) i u Sarajevu (jedna bojna). Na području zaštitnih kotareva djelovale su NZ sati, u zaštitnim krugovima NZ vodovi. Svaki vod se sastojao od toliko rojeva koliko je bilo javnih službi sigurnosti i pomoći, prema tome svaki vod se sastojao od dojavnog, pomoćno-redarstvenog, vatrogasnog, prvog tehničkog (građevinskog) i drugog tehničkog (za instalacije), zdravstvenog, veterinarskog, kemijskog i društvovnog roja. Međutim, bilo je dosta vodova koji nisu imali potpun broj rojeva.

Pripadnici odreda JSSP bili su djelatni i pričuvni. Pripadnici djelatnih postrojbi (to su bile stožerne sati) svoju su službu izvršavali djelatno, tj. neprekidno, te su bili smješteni u vojarne i nosili su odore. Pripadnici pričuvnih NZ postrojbi vršili su svoju službu samo u vrijeme pripreme, uzbune, napadaja iz zraka i nakon njega, ako se ukaže potreba. U NZ mogli su se pozvati svi mladići od 15 i djevojke od 17 godina starosti.

Na čelu postrojbi NZ bila su zapovjedništva sa zapovjednicima iz redova djelatnih časnika Domobranstva, posebno izobraženih za službu u NZ.

Samozaštita:

Za neposrednu zaštitu pojedinaca i osobnih dobara brinuli su se neposredno zainteresirani pojedinci i skupine. Samozaštita je obuhvaćala:

a) Samozaštitne zajednice u kućama tj. kućnu zaštitu (misli se na stanare zgrada ili skupine kuća), zatim u poduzećima (veleobrtna zaštita), ustanovama i zavodima (zavodska zaštita), gospodarstvima, zadrugama itd. Organi takve zajednice bili su nadzornik, zamjenik nadzornika i pomoćnici nadzornika.
b) Susjedstvo u samozaštiti – susjedstvo je činilo skup samozaštitnih zajednica od 5 do 10 kuća sa 100 do 500 stanovnika, ustrojenih pod jedinstvenim vodstvom za međusobnu pomoć tih zajednica. Svako susjedstvo je predlagalo 3 do 5 čuvara susjedstva, od kojih je jedan obnašao zvanje "nadzornik-čuvar susjedstva". Sve čuvare je imenovalo Glavno nadzorništvo NZ na nivou NZ-pokrajine.

Ukoliko su ratne štete i nepogode prelazile mogućnosti djelotvorne pomoći po samozaštitnim zajednicama, čuvar susjedstva je pozivao odrede JSSP.

Odore i oznake Narodne zaštite

Pripadnici 1. pukovnije nosili su plave kombinezone s oznakama činova na lijevoj nadlaktici. Vjerojatno se radi o oznakama starojugoslavenske protuzračne obrane ili civilne zaštite, ali točan izgled i sustav činova nije poznat. Te oznake su se nosile do 1942., a kombinezoni su naravno korišteni do kraja rata (*sl. 224 i 225*).

Potpune odore nosili su samo pripadnici djelatnih postrojbi NZ. 10. studenoga 1942. propisane su odore i oznake NZ, no one su se pojavile već nekoliko mjeseci ranije. Te su se odore nosile samo u Zaštitnom području Zagreb, a u ostalim dijelovima države nosile su se uobičajene domobranske odore i oznake, uz povesku u boji službe s crnim slovima NZ na lijevoj nadlaktici.

Odore Narodne zaštite bile su sivkaste boje (*sl. 226 i 227*).

Činovi i oznake službi

Nazivi činova bili su jednaki nazivima činova Kopnene vojske, ali su se označavali trolistima nešto manjima nego kod Kopnene vojske i vjenčićima sličnima onima u zrakoplovstvu (*sl. 228*).

Latice su kod generala bile obrubljene zlatnom, a kod časnika i činovnika srebrnom tankom vrpcom. Generali i nadsatniksu imali zlatne troliste, štit i vjenčiće, časnici (osim nadsatnika) srebrne, a dočasnici troliste bijele boje. Vrpce za oznake činova zastavnika i dočasnika bile su srebrne boje.

Činovi činovnika i dočinovnika označavani su, umjesto s trolistima, s ispupčenim trokutima.

Latice u boji označavale su pojedine struke u NZ.

tehnički časnici	– čeličnozeleno sukno
intendantski časnici	– trešnjevastocrveno sukno
vojni liječnici	– tamnosmeđi baršun
vojni veterinari	– golubinje sivi baršun
vojni ljekarnici	– svjetlosmeđe sukno
vojni suci	– ljubičasto sukno
gospodarski časnici	– svjetlomodro sukno

Bilo je predviđeno da se uvedu i oznake za stručnjake različitih grana NZ, koje su se trebale nositi na gornjem dijelu lijevoga rukava. Na žalost, nije poznato da li su te oznake doista uvedene, niti kako su izgledale.

Slika 224
Pripadnici NZ u tamnoplavim kombinezonima, Zagreb 13. lipnja 1941.
(Hrvatski povijesni muzej)

Kape

Tvrde kape bile su jednakoga kroja kao kod Kopnene vojske, s tim što su imale obrube i vijenac crne boje. Podbradak je bio u obliku dvije usporedne pletenice, za generale zlatne, a za časnike srebrne, dok su viši dočasnici imali podbradak od crne ulaštene kože. Znaci na kapama bili su jednaki kao kod Kopnene vojske.

Od 28. studenoga 1942. podbradak je bio izmijenjen u skladu s propisima koji su vrijedili i za Kopnenu vojsku i Zračne snage – bio je od aluminijskog tropleta širine 1 cm; novi znakovi bili su isti kao i kod Kopnene vojske.

Taborske kape bile su istoga kroja kao taborske kape zrakoplovstva. Znakovi na njima su bili isti kao kod Kopnene vojske, samo što su generali, časnici i viši dočasnici uvijek nosili oba znaka (jednaka kao na tvrdoj kapi). Znakovi su bili za generale zlatni, za časnike srebrni, a za ostale od matirane kovine brončane boje.

Tijekom 1944. godine u uporabu su ušle i taborske kape sa suncobranom, istoga kroja kao kod kopnene vojske, odnosno kao zadnji model u zrakoplovstvu, ali sive boje.

Slika 225
Vojna prednaobrazba NZ; tamnoplavi kombinezoni, Zagreb 27. VII 1941.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 226
Zastavnik Narodne zaštite u službenoj odori uvedenoj 10. studenoga 1942.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 227
Činovnički vježbenici Narodne zaštite na izložbi Narodne zaštite u Zagrebu 1942. godine. Za tu prigodu obučeni su u nove sive odore.
(Hrvatski povijesni muzej)

Surke

Surke su bile otvorenoga kroja s našivenim džepovima i s ukrašenim pucetima od matirane kovine. Po dva puceta bila su i na krajevima rukava. Ovratnici surki bili su crni. Časnici i generali imali su surke bez naramenica, a dočasnici i momčad surke sa crnim naramenicama.

Ljetne surke bile su istoga kroja, od tanjega materijala. Ovratnici i naramenice bili su sivkaste boje, kao i čitava surka.

Časnicima je bilo dozvoljeno ljeti izvan četne službe nositi odore istoga kroja, ali bijele, svijetložute ili svijetlosive boje.

Na ljetnim surkama nosile su se nešto drukčije latice: jedna trećina latice bila je crne boje, a dvije trećine boje tkanine struke.

Uz surke su se nosile košulje sivkaste ili svečane bijele boje (za časnike i više dočasnike, kasnije za sve dočasnike), a dočasnici i domobrani nosili su tamnomodre majce, iste kao i zrakoplovci. Kravate su bile crne ili tamnomodre boje.

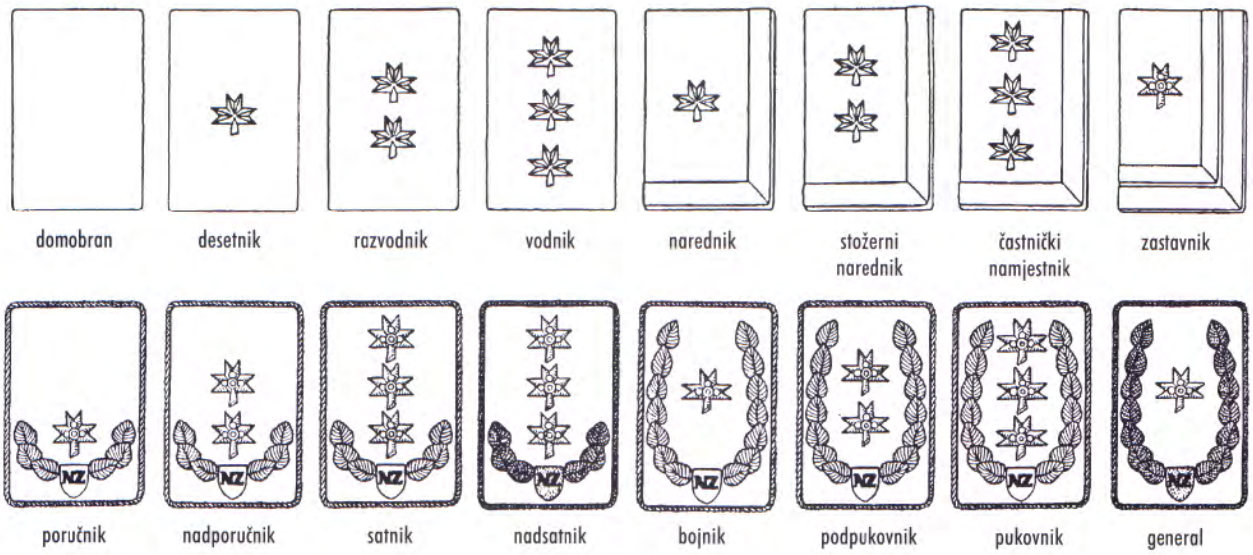

Od 3. kolovoza 1944. stegovni dočasnici Narodne zaštite nosili su na donjem dijelu obaju rukava srebrnu traku u obliku slova V iste veličine kao za Domobranstvo.

Kabanice

Kabanice su bile posve jednakoga kroja kao za zrakoplovstvo, s tim što su bile sive i imale crne ovratnike. (Za dočasnike i momčad i crne naramenice.) Generalske kabanice bile su podstavljene skrletno crvenim suknom.

Bod

Bod za časnike i više dočasnike Narodne zaštite bio je jednak kao za Kopnenu vojsku.

Hlače i obuća

Krojem su bili jednaki kao za Kopnenu vojsku. Časnici su imali vanjske šavove crne boje, a generali lampase od crnoga sukna.

Dodatni dijelovi

Pripasni remen i svečani pojas bili su isti kao za Kopnenu vojsku. Pobočnički znak bio je jednak kao za zrakoplovstvo.

Kacige

Propisano je da kacige moraju bit njemačkog uzorka s hrvatskim grbom s lijeve strane. U stvarnosti su se nosile sve kacige do kojih se moglo doći – pored nekoliko njemačkih modela još i starojugoslavenske (francuskog modela Adrian i češkog modela), te talijanske, različito obojene i označene. Najčešća oznaka bila su bijela slova "NZ" na prednjoj strani kacige, a u Zagrebu od 1944. crna slova "NZ" na žutom trokutu okrenutom na vrh.

Slika 228
Oznake činova Narodne zaštite.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 229
Vodnik Narodne zaštite, ožujak 1945; na lijevom rukavu nosi vrhovnički znak na trobojnom polju, isti takav nosili su pripadnici HOS-a od siječnja do svibnja 1945. iznad desnog džepa na prsima (poglavlje III).
(Nacionalna i sveučišna knjižnica)

Slika 230
Znak pripadnosti Narodnoj zaštiti.
(S. Pogačić)

Radno odijelo

Propis iz 1942. određuje i izgled radnog odijela, koje se nosilo kod obavljanja fizičkih poslova. Taj kroj uopće nije poštivan i nosilo se ono do čega se moglo doći. Na radnom odijelu oznaka čina se nosila s lijeve strane grudi. Zanimljivo da propis ne spominje plave kombinezone koji su, barem u Zagrebu, bili u široj uporabi.

Pričuvne postrojbe JSSP i pripadnici samozaštite uglavnom nisu nosili odore, osim ako kombinezone i razne vatrogasne odore koje su nosili vatrogasni rojevi ne ubrojimo u to. Neka klasifikacija je besmislena jer se nosilo ono do čega se moglo doći.

Slika 231
Znak pripadnosti bivšoj Civilnoj zaštiti.
(S. Pogačić)

Slika 232
Vodnik Narodne zaštite, ožujak 1945; na taborskoj kapi ima oznake propisane za Domobranstvo u sklopu HOS-a (poglavlje III).
(Nacionalna i sveučišna knjižnica)

Kao vanjsko obilježje pripadnosti imali su okrugli metalni znak, s vanjske strane žut, s unutarnjim crvenim krugom, sa crnim slovima NZ, a nosio se na lijevoj strani ovratnika građanskog odijela (*sl. 230*). Na lijevoj nadlaktici nosila se poveska u boji pojedinih NZ službi s otisnutim velikim crnim slovima NZ.

Znakovi dužnosnika i obveznika NZ u Zagrebu

Zapovjedništvo Zaštitnog područja Zagreb uvelo je 22. travnja 1944. nove znakove za sve pripadnike NZ na području grada Zagreba. Novi temeljni znak bio je u obliku jednakostraničnog trokuta veličine 55 mm, s različitim kombinacijama žute, crvene i crne boje, sa slovima NZ i očevidnim brojem oznake utisnutim ispod slova.

Znakovi koji daju pravo kretanja (sl. 233)

1. Žuti trokut s crvenim rubom i crnim slovima NZ – taj znak je nosila momčad u djelatnim i pričuvnim postrojbama Zapovjedništva Zaštitnog područja Zagreb, koja je pozvana na izvanrednu domobransku djelatnu službu (stožer, stožerna sat, pričuvne bojne, pomoćne i pričuvne sati). Privremeno, do izrade novih znakova za mladež koja ne potpada pod vojnu obvezu, a udijeljena je u pojedine postrojbe NZ, ovaj znak je bio dodijeljen i mladeži.

Osobe s tim znakom imale su neograničeno pravo kretanja u gradu Zagrebu i općini Kustošija u slučaju pripreme, uzbune i javnozaštitne pripreme.

Slika 233
Znakovi dužnosnika i obveznika Narodne zaštite u Zagrebu 1944-1945.
(Nacrtao K. Mikulan)

2. Žuto-crveni trokut s crnim slovima NZ, podijeljen okomito u dvije polovice, tako da je slovo N na žutoj, a slovo Z na crvenoj polovici – taj znak su nosili a) obveznici NZ muškog i ženskog spola udijeljeni u postrojbe NZ kao pomoć, ali bez poziva na izvanrednu domobransku djelatnu službu; b) osoblje onih gradskih i državnih ustanova, koje dolazi pod Zapovjedništvo Zaštitnog područja Zagreb tek za vrijeme uzbune ili napada i ostaje pod tim Zapovjedništvom do svršetka javno-zaštitne pripreme (osoblje munjare, plinare, vodovoda, kanalizacije, brzoglasa itd.).

3. Žuto-crveni trokut s crnim slovima NZ, podijeljen vodoravno u dvije polovice, tako da se oba crna slova nalaze na žutoj polovici – taj je znak nosilo djelatno osoblje i postrojbe NZ izvan Zapovjedništva zaštitnog područja Zagreb. Osobe sa znakovima pod 2 i 3 imale su pravo kretanja u gradu Zagrebu i općini Kustošija u slučaju pripreme, uzbune i javno-zaštitne pripreme, ukoliko su obavljale zadaće u okviru zaštitnih djelatnosti u gradu Zagrebu.

4. Crveni trokut sa žutim rubom i crnim slovima NZ – taj znak nosilo je osoblje proširenih i veleobrtnih samozaštitnih zajednica. Osobe s tim znakom imale su pravo kretanja samo najkraćim pravcem od mjesta na kojem ih je zatekla uzbuna do njihovog poduzeća ili ustanove označenih u iskaznici.

Znakovi koji ne daju prava kretanja

– vrijede samo kao oznaka dužnosti:

1. Crveni krug sa širokim žutim obodom i crnim slovima NZ na crvenom polju – na žutom obodu crnim je slovima bio ispisan natpis NADZORNIK-ČUVAR SUSJEDSTVA odnosno ČUVAR SUSJEDSTVA. Ovaj znak promjera 38 mm imali su nadzornici-čuvari susjedstva, odnosno čuvari susjedstva. Znak je služio za slobodno kretanje za vrijeme pripreme, uzbune i javno-zaštitne pripreme samo unutar njihova susjedstva (*sl. 234*).

2. Crveni krug sa širokim žutim obodom i crnim slovima NZ na crvenom polju: taj znak promjera 48 mm koji je prije bio znak obveznika NZ nosili su od tada nadzornici kućnih samozaštitnih zajednica u većim kućama i čuvari javnih skloništa. Taj znak nije davao prava ni na kakvo kretanje izvan kuće, odnosno skloništa (*sl. 230*).

Vrpce koje se nose na lijevoj ruci

1. Žuta vrpca s crnim slovima NZ – služila je kao bolje vidljiv znak momčadi i osoblja sa žutim trokutom.

2. Crvena vrpca s natpisom ZAPOVJEDNIK NZ RADILIŠTA: – označavala je osobu koja je odgovorna za rad na spašavanju osoba iz ruševina i koja je imala pravo izdavanja naloga svima na dotičnom radilištu.

3. Zelena vrpca s crnim natpisom POMOĆNO NZ REDARSTVO – označavala je momčad pomoćno-redarstvenih rojeva NZ postrojbi.

Slika 234
Znak nadzornika-čuvara susjedstva.
(S. Pogačić)

1. lipnja 1944. određeno je da se znak NZ mora nositi na odori i kombinezonima na desnom, a ne lijevom prsnom džepu. Na građanskom odijelu nosio se kao i do tada na lijevom ovratniku. Isto tako određen je novi način nošenja vrpci NZ: žute vrpce kao i do tada, na lijevoj nadlaktici, zelene vrpce pomoćnog NZ redarstva i crvene vrpce zapovjednika radilišta nosile su se iznad žute vrpce i to tako da se ispod njih vidi donja polovica žute vrpce. Ovo je vrijedilo samo za grad Zagreb.

Propis o oznakama i odorama oružanih snaga objavljen 13. siječnja. 1945. (vidi poglavlje III), odnosio se na NZ samo utoliko što su stavljene nove oznake na kape. 5. veljače 1945. stavljen je na gornji dio lijevog rukava vrhovnički znak na trobojnoj podlozi. Ovo je vrijedilo za NZ u cijeloj državi.

Poznato je da su pojedini dijelovi Narodne zaštite podređeni njemačkim zapovjedništvima. Tako je bilo npr. u Sarajevu gdje su pripadnici NZ na lijevom rukavu građanskog odijela nosili povesku (vjerojatno žute boje) s natpisom NARODNA ZAŠTITA - LUFTSCHUTZ SARAJEVO (*sl. 235*).

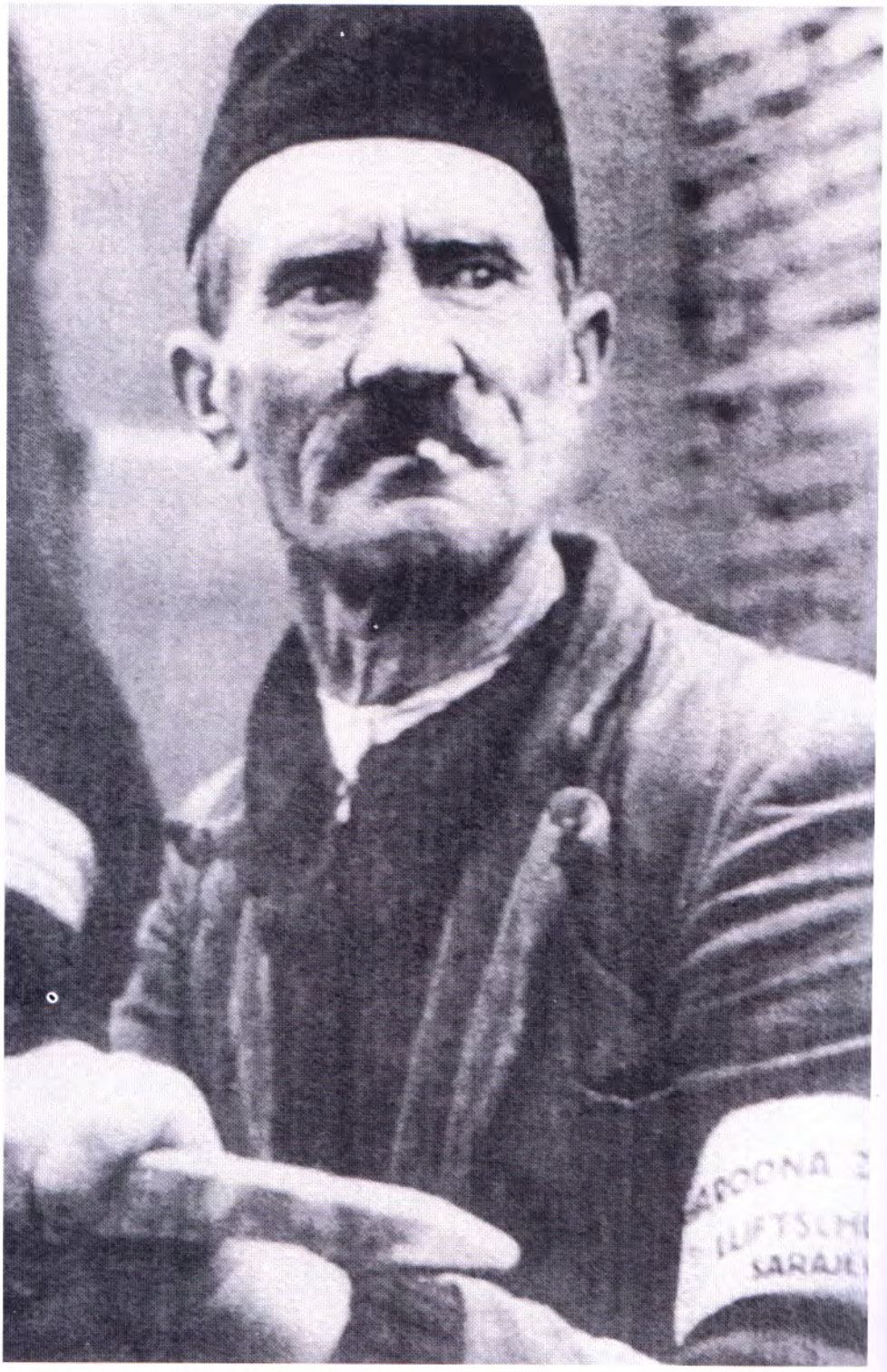

Slika 235
Pripadnik NZ u Sarajevu pod njemačkim zapovjedništvom. Natpis na povesci glasi NARODNA ZAŠTITA – LUFTSCHUTZ – SARAJEVO.
(S. Pogačić)

Državna radna služba

Začetak Državne radne službe je u organizaciji koja je nastala 3. svibnja 1941., a nazvana je **Vojna prednaobrazba i radna služba mladosti.** Njen zapovjednik bio je Zdenko Blažeković.

Državna častna radna služba (DČRS) stvorena je 30. srpnja 1941., a na njeno čelo došao je intendantski pukovnik Ferdo pl. Halla, koji je proglašen *državnim vodjom rada*. Naziv nove radne službe nešto je promijenjen krajem 1942. i to u **Državna radna služba (DRS).**

Prema Zakonskoj odredbi o DČRS od 30. srpnja 1941. Državna častna radna služba je opća i obvezatna za sve državljane oba spola od navršene 19. do navršene 25. godine života. Služba je trajala godinu dana. Na čelu službe stajao je državni vodja rada koji je neposredno bio podređen Poglavniku i kao takav sudjelovao na sjednicama vlade, na kojima se raspravljalo o predmetima koji su se odnosili na DČRS. Služba se sastojala iz stalnog osoblja, dobrovoljaca i obvezanika. Stalno se osoblje sastojalo iz vođa i voditeljica DČRS-a, kao i od vježbenika i vježbenica za ta mjesta. (U stvarnosti žene nisu sudjelovale u radu DČRS-a.)

Prema Zakonskoj odredbi o DRS-u i Zakonskoj odredbi o službenicima DRS-a od 20. siječnja 1944. DRS su sačinjavali službenici (vodstvenici i činovnici), dobrovoljci i obvezanici.

U okviru DČRS-a postojali su tzv. "podsastavi", a prema propisima iz 1941. postojali su sljedeći podsastavi:

radni odjel	=	4 voda po 3 roja po 15 domoradnika
radni skup	=	4 odjela
radni stieg	=	4 skupa
radna župa	=	2 stiega
radni zbor	=	2-3 župe.

Odjel je odgovarao domobranskoj satniji, skup bojni, stieg pukovniji, župa diviziji, a zbor je trebao odgovarati domobranskom zboru. U stvarnosti nisu ustrojeni podsastavi veći od radnih skupova. Na čelu DRS-a nalazilo se Vodstvo DRS-a u Zagrebu koje je imalo ulogu zapovjedništva ili stožera.

2. kolovoza 1941. Halla je najavio da će DČRS do proljeća iduće godine imati 40 – 50000 ljudi. Stoga je proveo 6 tjedana u Njemačkoj upoznajući se s ustrojstvom njemačke radne službe (tzv. Reichsarbeitsdienst, ili skraćeno RAD). Tražio je da časnici RAD-a pomognu hrvatskom DČRS-u, a naručio je i drvene standardizirane barake koje je prije više godina bio dizajnirao vođa njemačkog RAD-a Konstantin Hierl. 20 kompleta s po 15 baraka (svaki dostatan za kompletan logor) je naručeno, ali do travnja 1943. isporučeno je i podignuto samo 13 kompleta.

Zbog rastućih potreba hrvatske oružane sile Hallini planovi nisu mogli biti ostvareni, pa brojnost pripadnika DRS-a nikad nije dosegla njegove zamisli. U travnju 1943. DRS je imao samo oko 2000 pripadnika. 1943. na čelo DRS-a došao je Dušan Palčić.

Postrojbeni pregled na dan 26. travnja 1943:	
Vodstvo DRS-a Krilnik rada Dušan Palčić	Zagreb
Radni skup P I	
Radni skup P II	
Radni skup P III	Zagreb
Radni odjel 111 (radovi na rijeci Krapinici)	Mirkovec
Radni odjel 112 (radovi na rijeci Krapinici)	Mirkovec
Radni odjel 113 (izgradnja logora, kampova)	Oroslavlje
Radni odjel 114 (radovi za njemačku vojsku)	Bosna
Radni odjel 115 (radovi za njemačku vojsku)	Bosna
Radni odjel 131 (radovi na Savi)	Vrapče
Radni odjel 132 (izgradnja logora, kampova)	Zagreb
Radni odjel 211 (radovi za njemačku vojsku)	Bosna
Radni odjel 212 (radovi za njemačku vojsku)	Bosna
Radni odjel 213 (radovi za njemačku vojsku)	Bosna
Radni odjel 214 (radovi za Luftwaffe)	Bosna
Radni odjel 411 DV (Volksdeutscheri)	Slavonija
Radni odjel 412 DV (Volksdeutscheri)	Slavonija

Nominalna snaga radnoga odjela bila je 135 domoradnika, 10 nižih časnika i 3 časnika srednjeg ranga.

Prema planovima iz 1943. DRS se do ožujka 1944. imao sastojati od 10 radnih skupova s 40 radnih odjela. Vodstvenika stožerničkoga skupa trebalo je biti 12, vodstvenika voditeljskoga skupa 176 i vodstvenika redničkoga skupa 456. Trebalo je biti i 5400 domoradnika, dakle ukupno 6044 pripadnika DRS-a.

Na dan 1. rujna 1943. DRS je imao 5996 pripadnika, te možemo zaključiti da je planirani broj postignut. Tečajevi za vodstvenike DRS-a provodili su se u Njemačkoj, u Schievelbeinu i Neuruppinu. Jedan od tečajeva u Neuruppinu trajao je od 25. ožujka 1943. do 25. srpnja 1943. Prvi tečajci vratili su se iz Njemačke u travnju 1942.

U početku se DRS bavio izgradnjom instalacija i uzletišta za njemačke oružane snage, tek kasnije se počeo baviti s gospodarski i socijalno korisnijim poslovima kao RAD u Njemačkoj. Obveznici koji su služili u DRS-u bili su predviđeni za stvaranje opkoparskih postrojbi Oružanih snaga.

Radni rok je trajao najmanje 6, a najviše 12 mjeseci. Obvezanici su 6 sati dnevno provodili na radilištu, 2 sata na nastavi, 9 sati je bilo predviđeno za spavanje i odmor i 7 sati za jelo, unutarnju službu ili za slobodno vrijeme.

U travnju 1945. DRS je navodno zajedno s 1. ustaškim obrambenim zdrugom sačinjavao 18. ustašku udarnu diviziju.

Odore i oznake DRS-a

Nije točno poznato kakve su bile odore i oznake DČRS-a u početku. Nazivi činova (čiji pregled dajemo u *tablici 10*) objavljeni su ubrzo nakon uspostave DČRS-a, ali bez objašnjenja njihova izgleda. Čini se da su prve oznake činova bile oblikovane po uzoru na oznake činova njemačke vojske, odnosno njemačkog Reichsarbeitsdiensta. Poznato je da su glavni časnici DČRS-a u početku nosili posebne zelenkaste odore (*sl. 236*), a neki su nosili uobičajene domobranske odore Kopnene vojske s oznakama DČRS-a (*sl. 238 i 239*).

Odore i oznake 1942.

Nakon povratka tečajaca iz Njemačke gdje su nosili odore i oznake Reichsarbeitsdiensta počelo je šire organiziranje službe, te imamo i više podataka o njihovim odorama.

Oznake činova (*sl. 240*) nosile su se na naramenicama boje odore. Vrpce i obrubi za domoradnike i vođe redničkoga skupa (dočasnike) bili su plave boje, za vođe voditeljskog i stožerničkog skupa (časnike) srebrne boje (s tom razlikom što je obrub naramenice za čelnika rada bio zlatne boje), a za generale zlatne boje. Na naramenicama su se nosile i male metalne lopate plave, srebrne ili zlatne boje (ovisno o skupu) s brojevima. Troznamenkasti broj označavao je broj radnoga odjela, a dvoznamenkasti broj radnoga skupa. Generali (vjerojatno i pripadnici DRS-a na službi u Vodstvu DRS-a u Zagrebu) nosili su na tim metalnim lopatama slova DRS.

Oznake skupova nosile su se na ovratnicima i na taborskim kapama s lijeve strane. Domoradnici su imali plave latice na ovratniku i značku u obliku lopate na kapi, vođe redničkoga skupa (dočasnici) crne latice i značku sa srebrnim klasom žita na laticama i na značci, vođe voditeljskoga skupa (nadčasnici) imali su svjetlosive latice i značku, a na njima srebrni klas i srebrni obrub, vođe stožerničkoga skupa (stožerni časnici) plave latice i značku s dva klasa i srebrnim obrubom na njima, te generali crvene latice i značku s dva zlatna klasa i zlatnim obrubom (*sl. 240*). Liječnici su na lijevom rukavu nosili znak zdravstvene službe (eskulapov štap i zmijicu – *sl. 241*).

Odore su bile smeđe boje, za vođe otvorenoga kroja (radna surka je bila zatvorenoga kroja), a za ostale zatvorenog. Te su odore bile vrlo slične onima uvedenim 1944. godine, pa ćemo o njima kasnije. Jedino se ljetne surke nisu pojavljivale u propisu od 1944. – one su bile zatvorenog kroja sa 6 glatkih smeđih puceta, bez džepova na prsima i bez nabora na donjim džepovima (*sl. 244-246*).

Slika 236
Visoki časnik DRS-a u zelenoj odori prvoga uzorka, tijelovska procesija, Zagreb 4. lipnja 1942.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 237
Vrhovnik rada u svečanoj odori uvedenoj 13. travnja 1944.
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 238
Časnik DRS-a (na lijevoj strani, iza talijanskog časnika) u maslinasto-sivoj domobranskoj odori s oznakama DRS; veslački klub na Savi 24. svibnja 1942.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 239
Visoki časnik DRS-a u domobranskoj odori, ali s potpunim oznakama DRS-a; 1941. ili početak 1942. godine.
(S. Pogačić)

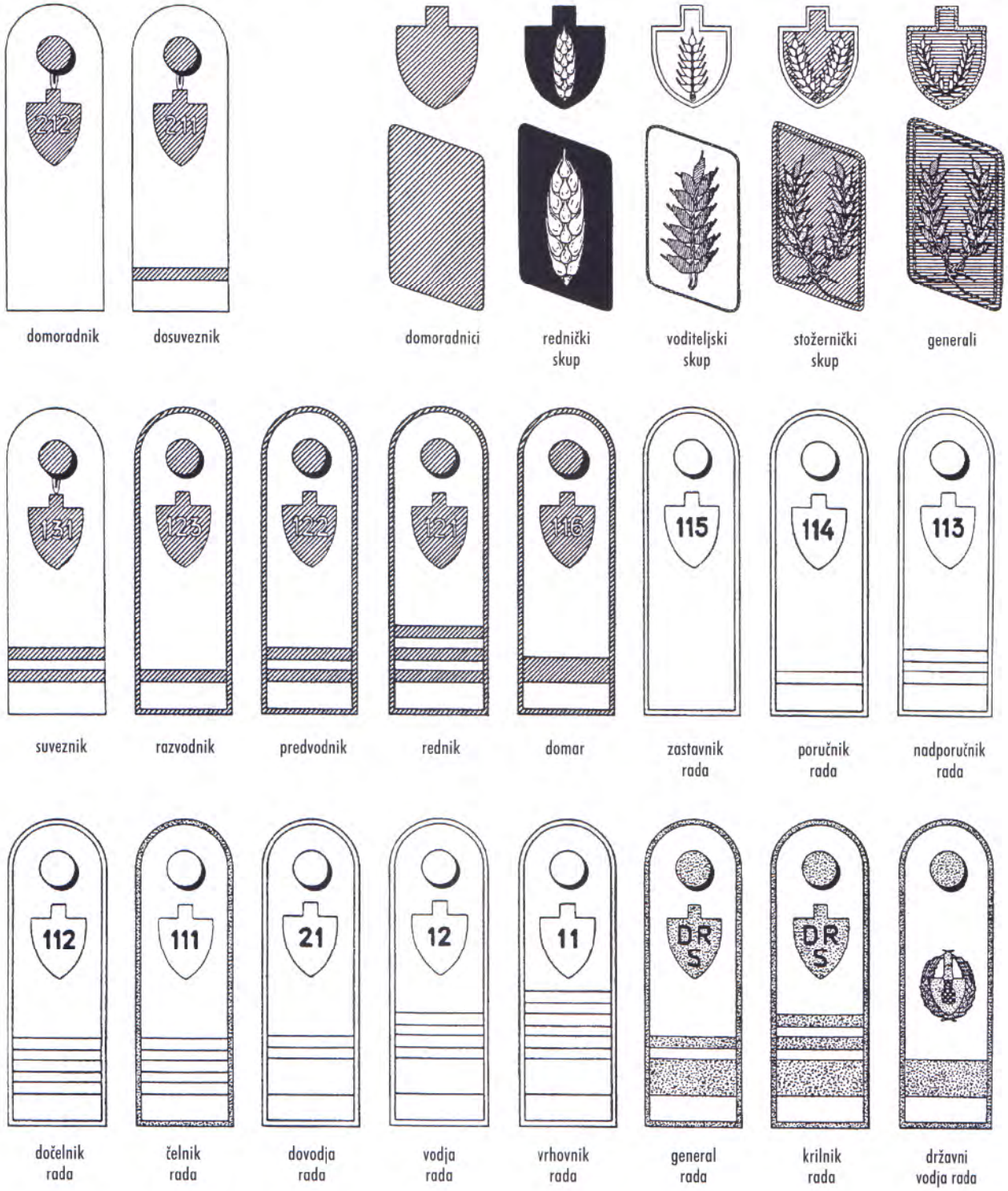

Slika 240
Oznake činova i skupova DRS-a 1942.
(Nacrtao D. Pavlović)

Odore i oznake 1944.

5. srpnja 1944. objavljena je Naredba (s nadnevkom 13. travnja 1944.) o službenoj odori vodstvenika i domoradnika Državne radne službe koja potanko opisuje nove oznake i odore. Boja odore bila je i dalje smeđa (ljetne odore zemljanosmeđa).

Oznake naziva (činova) (sl. 248)

Naramenice za krilnika rada bile su ispletene od tri okrugla pleta zlatne boje, promjera 3 mm, na jasno-crvenoj suknenoj podlozi koja je za 3 mm bila šira od pletenice. Na pletenici se nalaze jedan stilizirani trolist srebrne boje. Stilizirani trolisti za sve činove sastojali su se od klasa žita i dvije ukrštene lopate.

Naramenice za vodstvenike stožerničkog skupa (stožerne časnike) bile su ispletene od tri okrugla pleta zagasitosrebrne boje, promjera 3 mm, s tim da je srednji plet bio protkan plavom bojom različka. Podloga naramenice bila je od sukna boje surke. Na pletenicu su se stavljali stilizirani trolisti zlatne boje.

Vodstvenici voditeljskog skupa (nadčasnici) nosili su naramenice složene od tri položena

Slika 241
Pripadnik zdravstvene službe DRS-a, aktivistica "Pomoći" stavlja mu značku, Trg bana Jelačića u Zagrebu, 8. studenog 1942.
(Hrvatski povijesni muzej)

okrugla pleta zagasitosrebrne boje, promjera 3 mm, pri čemu je srednji bio protkan plavom bojom različka. Na pletenici su se nosili zlatni stilizirani trolisti.

Za vodstvenike redničkoga skupa (dočasnike) bilo je propisano da nose naramenice od istoga tvoriva kao što je i surka, obrubljene trakom zagasitosrebrne boje širine 8 mm. Na naramenice su se stavljali stilizirani trolisti srebrne boje.

Suveznik i dosuveznik nosili su obične neobrubljene naramenice s dva, odnosno jednim srebrnim stiliziranim trolistom.

Slika 242
Zastavnik roda DRS-a u zimskoj surci, 1943. Zanimljivo je da ima metalne latice s oznakom skupa.
(S. Počačić)

Slika 243
Pitomac DRS-a u zimskoj odori; 1942. ili 1943. godine.
(S. Pogačić)

Slika 244
Pitomac DRS-a Željko Schneemann u ljetnoj odori, Mirkovec 20. rujna 1942.
(S. Pogačić)

Kape

Tvrde kape

One su bile istoga kroja kao i domobranske. Na vijencu se nalazila tamnosmeđa prugasta vrpca. Podbradak je bio u obliku tropleta širine 1 cm, za krilnika zlatne boje, za vodstvenike stožerničkog i voditeljskog skupa zagasitosrebrne boje i za vodstvenike redničkoga skupa tamnosmeđe boje. Na sredini vijenca bio je znak DRS-a – državni grb u sredini plave lopate ovijene klasjem žita (*p. 4/4*). Klasje je kod krilnika bilo zlatne boje, kod vodstvenika stožerničkog i voditeljskog skupa zagasitosrebrne boje i kod vodstvenika redničkoga skupa tamnosmeđe boje. Iznad toga znaka nosio se uobičajeni znak U u tropletu.

Taborske kape

Taborske kape bile su krojem slične, ali ne i jednake domobranskima. Na prednjoj strani na vrhu bila je značka "danica" promjera 22 mm (kao na *sl. 243*), a s lijeve strane značka u obliku lopate veličine 43 x 33 mm. Lopata je kod krilnika rada bila izvezena u zlatu, dok je kod ostalih vodstvenika i domoradnika lopata bila od metala (aluminija) plave boje, a na njoj su bili kod vodstvenika stožerničkoga skupa dva klasa u zagasitosrebrnoj boji i srebrni obrub, kod vodstvenika voditeljskoga skupa jedan klas i obrub zagasitosrebrne boje, kod rednika klas bez obruba, kod domoradnika obična plava značka bez klasa i obruba. (Samim izgledom značke su bile jednake onima iz 1942. godine, ali je njihova boja bila različita.)

Slika 245
Pripadnici DRS-a u ljetnim odorama, ljeto 1943.
(Nacionalna i sveučilišna knjižnica)

Slika 246
Pitomci DRS-a u Podsusedu, 3. kolovoza 1942.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 247
Taborska kapa DRS-a (zelene boje, njemačkog uzorka s hrvatskim znakom).
(G. Tarlao)

Surke

Postojale su otvorene i zatvorene surke. Otvorene, koje su imale 4 glatka smeđa puceta, nosili su samo vodstvenici (*sl. 237*), a zatvorene, sa 6 puceta, svi (*sl. 250*). Inače su krojem bile jednake. Džepovi su bili našiveni, s naborom, a na rukavima su bila po dva mala puceta. Sva puceta bila su glatka, smeđe boje.

Slika 248
Oznake činova DRS-a 1944.-1945.
(Nacrtao D. Pavlović)

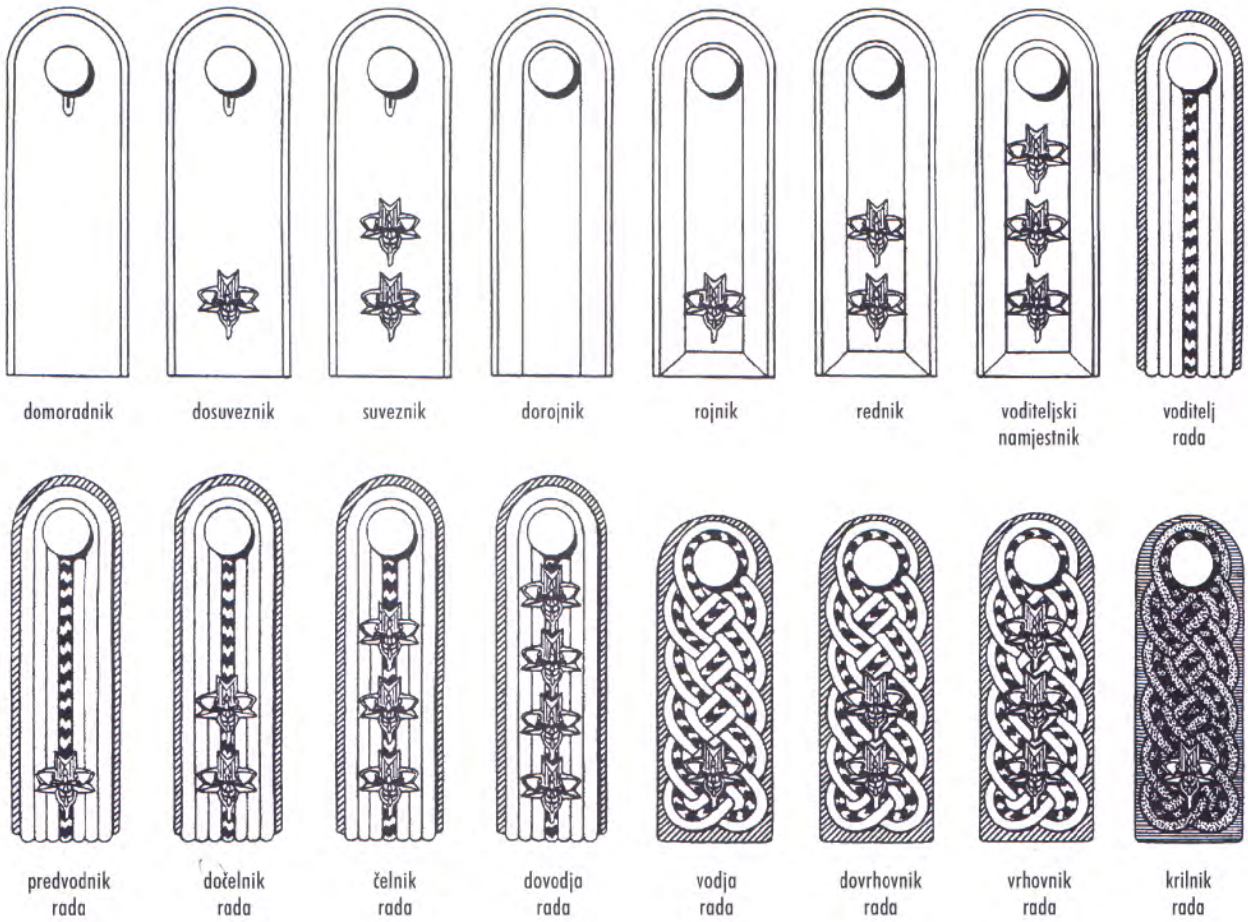

DRŽAVNA ČASTNA RADNA SLUŽBA/DRŽAVNA RADNA SLUŽBA 1941-1945.					DOMOBRANSTVO
od kolovoza 1941. do ljeta 1942.			1942. do 20. I. 44	od 20. I 1944.	1941-1945.
Vanjska služba	Upravna služba	Zdravstvena služba			
Državni vodja rada	–	–	Državni vodja rada	–	General pješačtva...
Krilnik rada	–	–	Krilnik rada	–	General-poručnik
General rada	–	General-liečnik	General rada	Krilnik rada	General
Vrhovnik rada	Upravni savjetnik	Vrhovnik-liečnik	Vrhovnik rada	Vrhovnik rada	Pukovnik
Vodja rada	Upravni dosavjetnik	Vodja-liečnik	Vodja rada	Dovrhovnik rada	Podpukovnik
Dovodja rada	Upravni ravnatelj	Dovodja-liečnik	Dovodja rada	Vodja rada	Bojnik
Čelnik rada	Upravitelj	Čelnik-liečnik	Čelnik rada	Dovodja rada	Nadsatnik
Dočelnik rada	Urednik	Dočelnik-liečnik	Dočelnik rada	Čelnik rada	Satnik
Nadzornik rada	Upravni perovodja	Liečnik rada	Nadporučnik rada	Dočelnik rada	Nadporučnik
Donadzornik rada	Upravni vježbenik	–	Poručnik rada	Predvodnik rada	Poručnik
Priglednik rada	Upravni priglednik	–	Zastavnik rada	Voditelj rada	Zastavnik
Domar	Upravni domar	–	Domar	Voditeljski namjestnik	Častnički namjestnik
Rednik	Upravni rednik	–	Rednik	Rednik	Stoženi narednik
Predvodnik	Upravni predvodnik	–	Predvodnik	Rojnik	Narednik
Razvodnik	Upravni razvodnik	–	Razvodnik	Dorojnik	Vodnik
Suveznik	–	–	Suveznik	Suveznik	Razvodnik
Dosuveznik	–	–	Dosuveznik	Dosuveznik	Desetnik
Domoradnik	–	–	Domoradnik	Domoradnik	Domobran

Tablica 10
Prikaz naziva činova DRS-a u pojedinim razdobljima i njihova usporedba s nazivima činova u Domobranstvu.

Ovratnici surki bili su tamnosmeđe boje, a na njima se na laticama veličine 7 x 4 cm nosila oznaka skupa. Latice krilnika rada bile su jasnocrvene boje, a kod ostalih plave boje različka, s klasjem i obrubima kao na značkama za taborske kape.

Naramenice s činovima bile su za vodstvenike odvojive, a za suveznike i dosuveznike ušivene donjim krajem za šav rukava. Domoradnici bez čina nisu imali nikakve naramenice.

Uz surke nosile su se košulje žute boje i tamnosmeđe kravate.

Ljetna surka bila je istoga kroja, ali zemljanosmeđe boje, s ovratnikom u boji surke.

Kabanica

Kabanice su bile istoga kroja kao u zrakoplovstvu, no od smeđega sukna. Na krajevima ovratnika nosile su se latice kopljastoga oblika, plave boje, s malim glatkim tamnosmeđim pucetom na vrhu. Krilnik rada imao je kabanicu podstavljenu suknom jasnocrvene boje, a vrhovnik rada suknom plave boje različka.

Hlače

Hlače su bile uobičajenih krojeva – jahaće, duge i skijaške. Krilnik rada imao je jasno-crvene lampase širine 4 cm, vrhovnik rada tamnosmeđe lampase širine 3 cm, a ostali vodstvenici stožerničkoga i voditeljskoga skupa šavnicu (ispusku) tamnosmeđe boje, širine 3 mm. Ljetne hlače bile su zemljano-smeđe boje bez lampasa i šavnica.

Bod

Bod za vodstvenike bio je sličan bodu Kopnene vojske, s time da je bio matiran u zagasito-zlatnoj boji (kao kod Mornarice), a rukobran je bio izrađen u obliku dva klasa žita. Na središte prednje strane rukobrana stavljena je žlica lopate, plavo emajlirana, na kojoj se nalazio hrvatski državni grb sa slovom U u pleteru (*sl. 249*) .

Visak je za krilnika rada bio izvana obšiven kovnim predivom zlatne boje, a kod vodstvenika stožerničkog i voditeljskog skupa kovnim predivom zagasitosrebrne boje; vodstvenici redničkoga skupa nosili su bod na kožnom visku tamnosmeđe boje koji nije bio opšiven.

Resica za bod je kod krilnika rada bila od kovnog prediva zlatne, a kod vodstvenika stožerničkog i voditeljskog skupa zagasitosrebrne boje; kod vodstvenika redničkog skupa resica je bila od pamučnog prediva tamnosmeđe boje (*sl. 237 i 250*).

Ostali dijelovi odore

Obuća je bila uobičajena – čizme, polučizme, visoke cipele s gležnjacima, obične cipele – sve crne boje. Gležnjaci su bili smeđi, širine 12 cm, s tri smeđa puceta.

Rukavice su bile od kože ili pamuka tamnosive boje, a uz svečanu odoru nosile su se rukavice bijele boje.

Pripasni remen je bio smeđ, širine 5 cm. Sprijeda su domoradnici i rednici imali pravokutnu matiranu kopču sa znakom DRS-a. Voditelji i stožernici imali su kopču ovalnoga oblika okruženu tropletom sa znakom DRS-a u boji (*p. 4/11*).

Slika 249
Bod Državne radne službe.
(S. Pagačić)

Činovi Državne radne službe:	Činovi u Njemačkim odjelima DRS-a (DA):
Krilnik rada	—
Vrhovnik rada	Gauarbeitsführer
Dovrhovnik rada	Oberarbeitsführer
Vodja rada	Arbeitsführer
Dovodja rada	Unterarbeitsführer (?)
Čelnik rada	Oberstfeldmeister
Dočelnik rada	Oberfeldmeister
Predvodnik rada	Feldmeister
Voditelj rada	Führeranwärter (?)
Voditeljski namjestnik	Unterfeldmeister
Rednik	Haupttruppführer
Rojnik	Obertruppführer
Dorojnik	Truppführer
Suveznik	Obervormann
Dosuveznik	Vormann
Domoradnik	Arbeitsmann

Tablica 11

Vodstvenici koji su vršili nadzornu službu nosili su uz kožni pojas prekoramnik preko desnoga ramena, a oko desne ruke iznad lakta plavu povesku širine 12 cm sa znakom DRS-a na bijelom okruglom polju (*sl. 250*).

Propis o odorama i oznakama Hrvatskih oružanih snaga od 13. siječnja 1945. (III. poglavlje) nije se ni po čemu odnosio na DRS.

5. veljače 1945. određeno je da se na gornjem dijelu lijevoga rukava mora nositi vrhovnički znak NDH na trobojnoj podlozi, koji su pripadnici HOS-a nosili iznad desnoga džepa surke.

Njemački odjeli Državne radne službe

Pripadnici Njemačke narodne skupine služili su u posebnim **Njemačkim odjelima DRS-a** (**Deutscher Arbeitsdienst, DA**). Ti su odjeli umnogome bili podvrgnuti izaslaniku RAD-a u Zagrebu, Oberstarbeitsführeru (vrhovniku rada) Gustavu Stöckerleu. U travnju 1942. godine 30 hrvatskih Nijemaca vratilo se s izobrazbe u Njemačkoj i započelo s ustrojstvom dvaju radnih odjela. Ljeti 1942. izgrađen je radni logor u selu Josipovcu. Prvi novaci, njih oko 400, dali su prisegu 6. rujna 1942. u Semlinu. Dva njemačka odjela nazvana su **Staatsarbeitsdienstabteilung Nr. 411 DV** i **Nr. 412 DV** (DV = Deutsche Volksgruppe). U ožujku 1943. Radni odjel 411 DV dobio je počasni naziv "Truppführer Hans Kipper" u počast prvom pripadniku DA koji je poginuo u borbi s partizanima (borba za željeznički kolodvor u Okučanima 22. siječnja 1943.). Ubrzo po formiranju, oba radna odjela upućena su u Bosnu gdje su kopali bunkere i radili na utovaru i istovaru streljiva za njemačku vojsku.

Zapovjednik DA bio je Gauarbeitsführer (vrhovnik rada) ing. Otto Maurer, a njegov zamjenik ing. Jozef Lorenz.

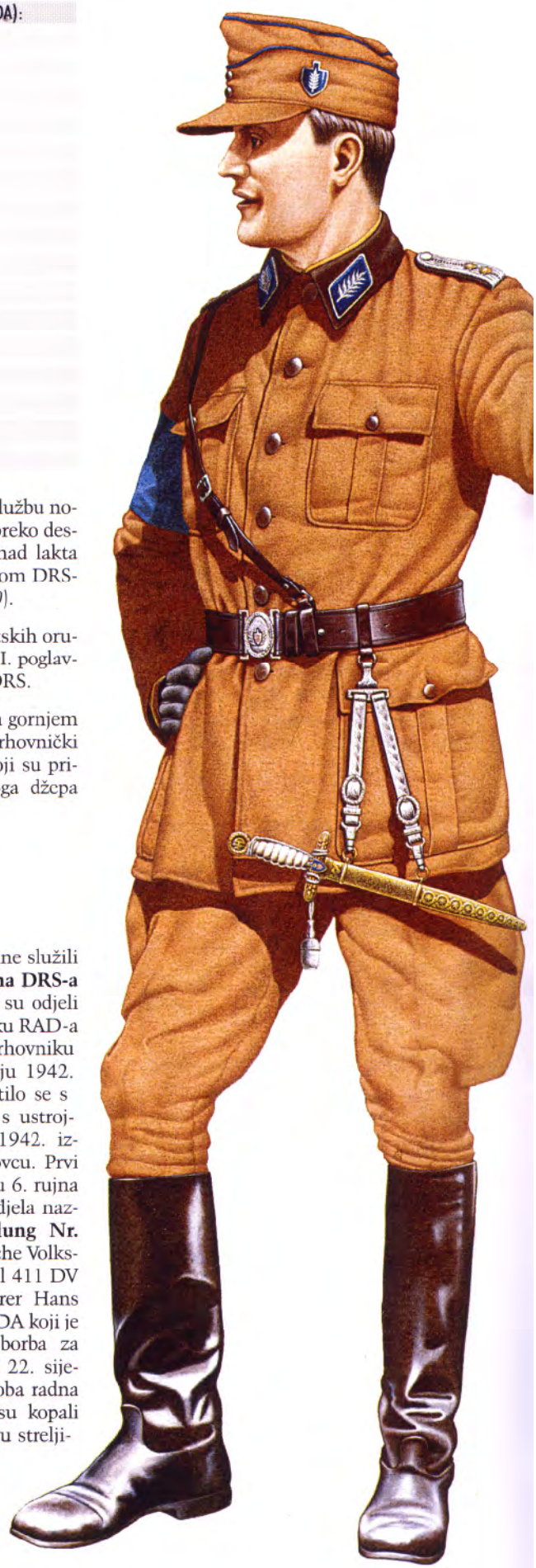

Slika 250
Dočelnik rada u službenoj odori uvedenoj 13. travnja 1944. Plava vrpca oko desnog rukava označava nadzornog vodstvenika.
(Nacrtao D. Pavlović)

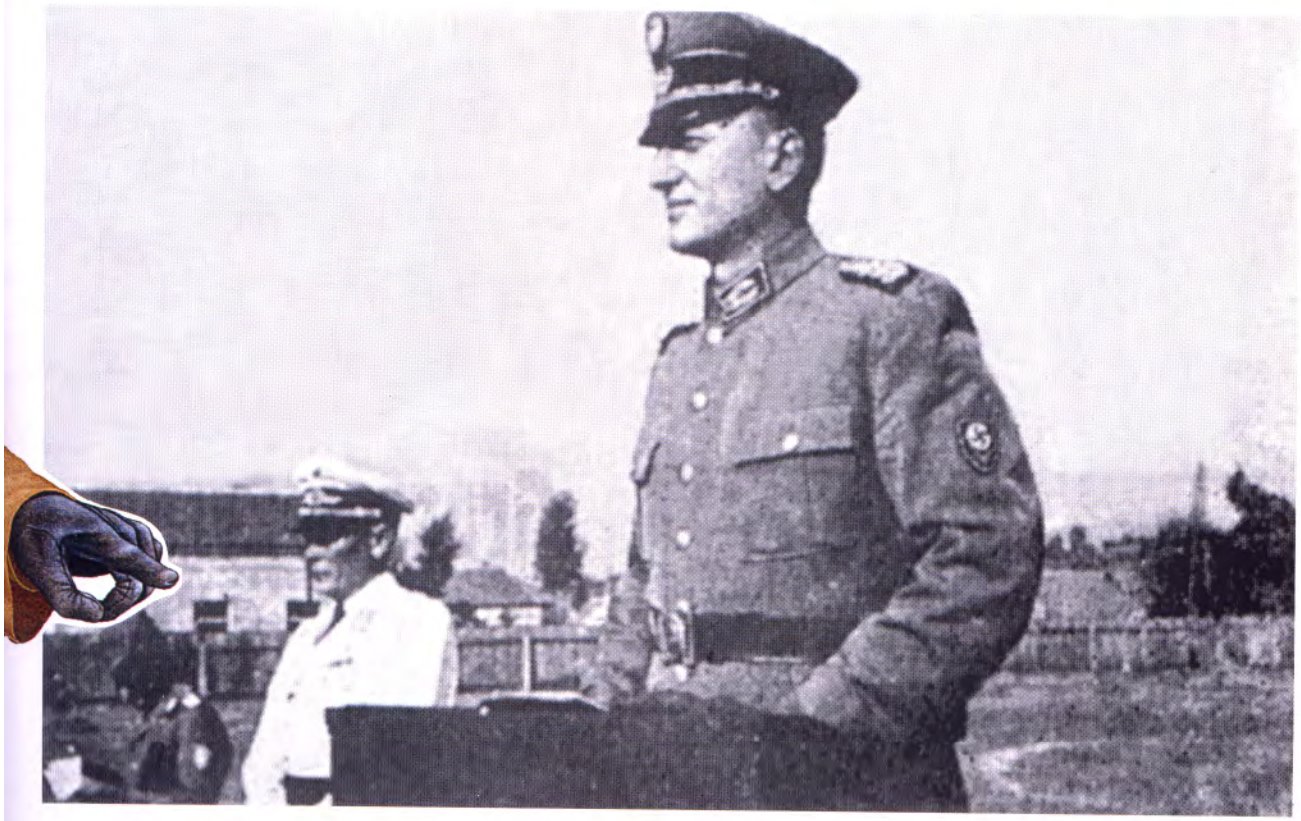

Radni logor u Josipovcu su 25. listopada 1943. napali partizani i rastjerali domoradnike. Kasnije je izgrađen drugi radni logor kod sela Vera.

Odore i oznake njemačkih odjela bile su posve jednake onima redovnoga DRS-a, s tim što se u početku na lijevom rukavu nosio amblem u obliku štita, s kukastim križem i dva klasa žita ispod njega (*sl. 251 i 252*). 4. travnja 1944. određeno je da se na lijevome rukavu nosi crvena poveska sa znakom Njemačke narodne skupine – crni kukasti križ na bijelom romboidnom polju (*sl. 253*).

Nazivi činova bili su prevedeni na njemački i temeljili su se na nazivima činova Reichsarbeitsdiensta (*tablica 11*).

Slika 251
Gauarbeitsführer (vrhovnik rada) ing. Otto Maurer, zapovjednik Njemačkih odjela DRS-a, 1942. godine. Nosi zelenkastu odoru DRS-a prvoga uzorka.
(K. Mikulan)

Slika 252
Oznaka Njemačkih odjela DRS-a; prva inačica.
(Nacrtao D. Pavlović)

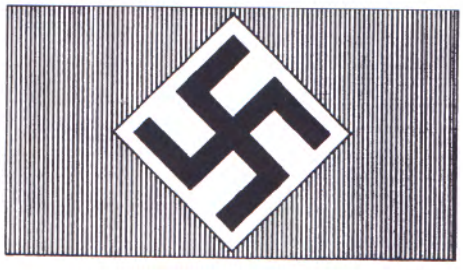

Slika 253
Oznaka Njemačkih odjela DRS-a; druga inačica, uvedena 4. travnja 1944.
(Nacrtao D. Pavlović)

Prikaz 4: OZNAKE DRŽAVNE RADNE SLUŽBE

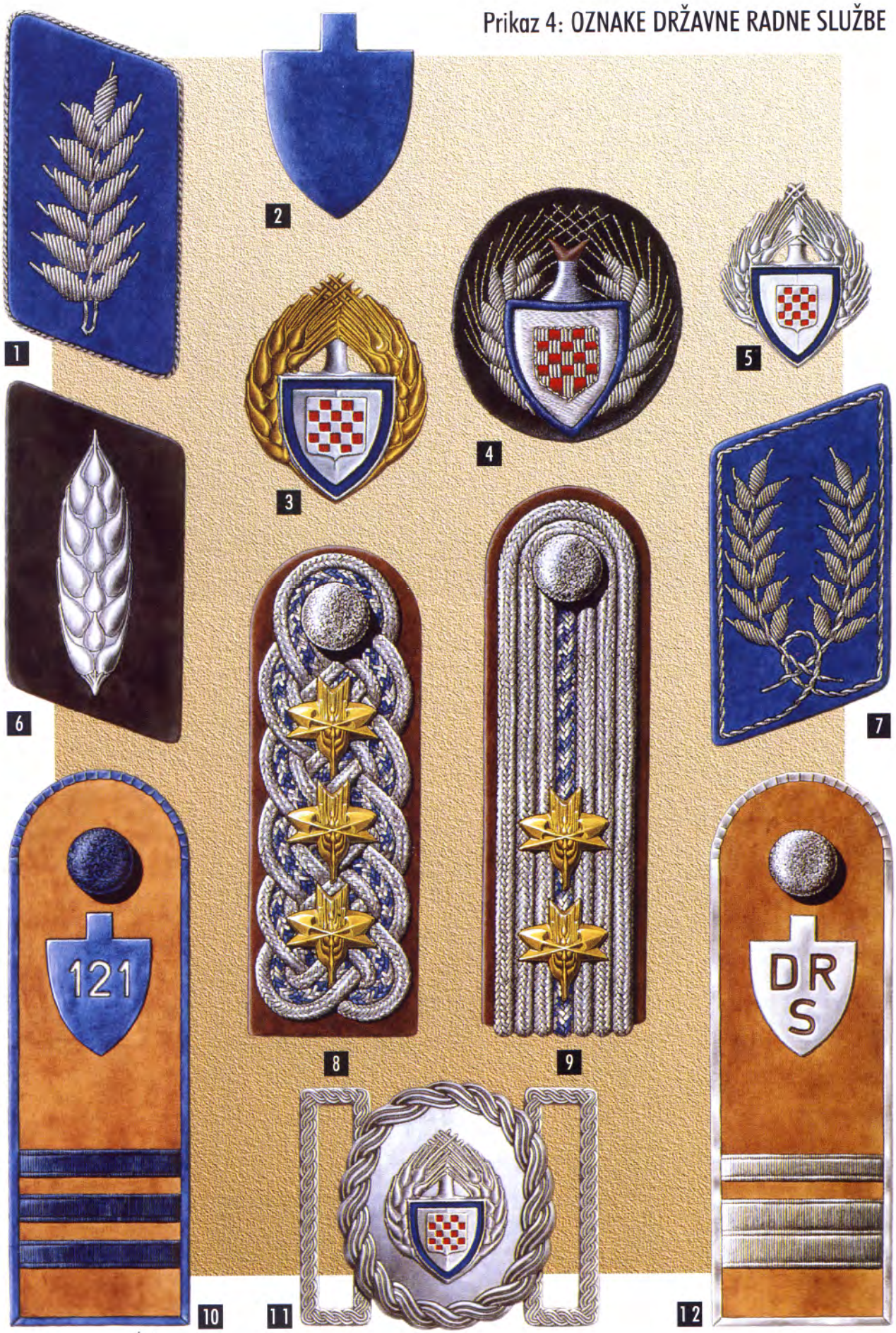

Prikaz 4: Oznake Državne radne službe

1.) Oznaka vodstvenika voditeljskoga skupa (od 13. travnja 1944.); **2.)** Znak za kapu domoradnika; **3.)** Znak koji se ponekad nosio na taborskim kapama; propis ne postoji; **4.)** Znak za tvrde kape vodstvenika stožerničkog i voditeljskog skupa (uveden 13. travnja 1944.); **5.)** Znak za ovratnik pitomaca; **6.)** Oznaka vođa redničkoga skupa (1941. do travnja 1944.); **7.)** Oznaka vođa (1941. do travnja 1944.), odnosno vodstvenika stožerničkoga skupa (od 13. travnja 1944.); **8.)** Oznaka čina vrhovnika rada (uvedena 13. travnja 1944.); **9.)** Oznaka čina dočelnika rada (uvedena 13. travnja 1944.); **10.)** Oznaka čina rednika (1942. do travnja 1944.); značka s brojkom označava da je bio na službi u 121. radnom odjelu; **11.)** Kopča za pojas vođa i vodstvenika; **12.)** Oznaka čina dovodje rada (1942. do travnja 1944.); značka sa slovima DRS označava da je bio na službi u Vodstvu DRS-a u Zagrebu.

II. Ustaška vojnica

Ustaška vojnica ima svoje korijene u **Ustaškoj vojsci** koju je Ante Pavelić u razdoblju od 1933. do 1937. stvorio u emigraciji u Italiji. Talijani su 1937. godine prisilno zatvorili emigrantske logore u Italiji, no kad je donijeta odluka o invaziji na Jugoslaviju, ustašama je ponovno dano zeleno svjetlo da postroje svoje vojne jedinice.

1. travnja 1941. godine okupilo se u Pistoji u Italiji oko 300 ustaša na čelu s Ante Pavelićem. Postrojba je nazvana **Ustaški prodorni odjel**, te je 10. travnja krenula put Zagreba, kamo je 15. travnja i pristigla. Odjel je zatim nazvan **Bojnica Glavnog ustaškog stana**; 29. svibnja naziv je promijenjen u **Bojna Glavnog ustaškog stana**, odnosno **Bojna G.U.S.-a** (ponekad neslužbeno nazivana Bojna na službi pri Poglavniku), da bi nakon nekoliko mjeseci postrojba konačno dobila ime **Poglavnikova tjelesna bojna (PTB).**

Širom NDH još je prvih dana rata otpočelo stvaranje ustaških postrojbi. One su isprve različito nazivane (Ustaški odjeli, Ustaška straža, Ustaška vojska). 10. svibnja 1941. Poglavnik je izdao naredbu o utemeljenju **Ustaške vojnice** kao vojnog krila Ustaškog pokreta. Stvoren je i Glavni stožer Ustaške vojnice kojem je dano u zadaću da uspostavi red među mnogobrojnim neslužbeno postrojenim ustaškim postrojbama, te da ih podvrgne svom nadzoru. Glavnom stožeru je to pošlo za rukom tek krajem ljeta 1941.

Prema Odredbi o sastavu Ustaškoga pokreta od 23. lipnja 1941. Ustaška vojnica je jedna od tri grane Ustaškoga pokreta (ostale dvije bile su političko-organizatorska grana i grana ustaške nadzorne službe). Dijelila se na Bojnu G. U. S.-a, redovite djelatne bojne, pripremne ustaške bojne, pričuvne ustaške bojne i Ustaški podmladak (kasnije je prešao pod Ustašku mladež). U Bojnu G. U. S.-a mogli su se primiti neoženjeni čarkari od 18-24 godine starosti i to ustaše iz logora u inozemstvu, politički stradalnici iz nedavne prošlosti, braća i djeca gore navedenih, te najizabraniji ustaše iz redovitih djelatnih bojni.

Iz samostalnih ustaških satnija i vodova koji su postrojeni od travnja do kraja ljeta, postupno je do kraja 1941. godine stvoreno 12 djelatnih bojni:

1. ustaška djelatna bojna, Sarajevo
2. ustaška djelatna bojna, Sarajevo
3. ustaška djelatna bojna, Brčko
4. ustaška djelatna bojna, Jasenovac
5. ustaška djelatna bojna, Glina
6. ustaška djelatna bojna, Bosanski Novi
7. ustaška djelatna bojna, Dvor na Uni
8. ustaška djelatna bojna, Banja Luka
9. ustaška djelatna bojna, Zagreb
10. ustaška djelatna bojna, Slunj
11. ustaška djelatna bojna, Vrginmost
12. ustaška djelatna bojna, Kostajnica

Početkom 1942. godine formirano je još bojni, pa je njihov ukupni broj pri formiranju zdrugova iznosio 38.

Početkom 1942. pojedine bojne su grupirane u zdrugove. Tako je na primjer nastao **Ličko-krbavski ustaški zdrug**, a zatim su ljeti 1942. sve bojne uključene u četiri stajaća djelatna zdruga:

I. ustaški stajaći zdrug, Sarajevo
II. ustaški stajaći zdrug, Hrvatska Mitrovica
III. ustaški stajaći zdrug, Karlovac
IV. ustaški stajaći zdrug, Gospić

Krajem 1942. iz **Sarajevske ustaške pukovnije** (poznate Crne legije) nastao je V. ustaški stajaći zdrug, a zatim su stvarani novi, tako da je do kraja 1944. godine postojalo 19 stajaćih zdrugova. Njihov broj još je povećan nakon stvaranja Hrvatskih oružanih snaga 1. prosinca 1944.

Formirani su i **Poglavnikov tjelesni zdrug, Željeznička vojnica** (kasniji **Prometni zdrugovi**), **Pripremne bojne** i **Vojnica Njemačke narodne skupine**.

Postrojbeni pregled za Ustašku stajaću vojnicu sredinom 1944:

I. ustaški stajaći zdrug, Sarajevo
II. ustaški stajaći zdrug, Donji Miholjac
III. ustaški stajaći zdrug, Karlovac
IV. ustaški stajaći zdrug, Gospić
V. ustaški stajaći zdrug, Koprivnica
VI. ustaški stajaći zdrug, Imotski
VII. ustaški stajaći zdrug, Drniš
VIII. ustaški stajaći zdrug, Kostajnica
IX. ustaški stajaći zdrug, Mostar
X. ustaški stajaći zdrug, Zagreb
XI. ustaški stajaći zdrug, Sarajevo
XII. ustaški stajaći zdrug, Tuzla
XIII. ustaški stajaći zdrug, Vinkovci
XIV. ustaški stajaći zdrug, Nova Gradiška
XV. ustaški stajaći zdrug, Zabok
XVI. ustaški stajaći zdrug, Brod
XVII. ustaški stajaći zdrug, Ogulin
XVIII. ustaški stajaći zdrug, Otočac
Zagrebački ustaški posadni zdrug, Zagreb

Prema Zakonskoj odredbi o Ustaškoj vojnici od 17. srpnja 1942. Ustaška vojnica je sastavni dio Oružanih snaga NDH. Ovo je tada bio tek teoretski članak u zakonskoj odredbi, budući da je vojnica stvarno potpala pod Oružane snage tek ustrojstvom Ministarstva oružanih snaga u siječnju 1943. Prema odredbi iz srpnja 1942. Ustaška vojnica sastojala se od 9 dijelova:

1. Stajaći djelatni zdrugovi
2. Poglavnikovi tjelesni zdrugovi
3. Prometni zdrugovi
4. Hrvatsko oružništvo
5. Redarstvena straža
6. Nadzorna služba
7. Ustaška učilišta
8. Ustaška priprema
9. Stegovni i kazneni sud

Prema posebnim propisima u sklopu Ustaške vojnice nalazila se i Vojnica Njemačke narodne skupine (Einsatzstaffel). Ustaškom vojnicom rukovodilo je Zapovjedništvo Ustaške vojnice, izravno podređeno Poglavniku.

Ove temeljne odredbe proširene su u Zakonskoj odredbi o ustrojstvu, novačenju i popuni Stajaće ustaške vojnice i o činovima, berivima i osobnim odnosima njezinih pripadnika od 3. kolovoza 1942.

Prema toj odredbi Ustaška vojnica podijeljena je na vrste i suvrste oružja, te na struke. Vrste oružja bile su pješaštvo, oklopništvo, konjaništvo, topništvo i opkoparstvo; suvrste oružja bile su dojavništvo, samovozništvo, zdravstvo i sudstvo; struke su bile opskrbna, upravna, tehnička, duhovnička i glazbenička.

Ista odredba ozakonjuje novačenje mladih vojnih obveznika u Ustašku vojnicu. Obvezatno djelatno razdoblje trajalo je dvije godine, kao i u Hrvatskom domobranstvu. Služba u vojnici priznavala se kao služba u Hrvatskom domobranstvu.

Novačenje u vojnicu počelo je 1942. godine (do tada je služba u vojnici bila isključivo dobrovoljna), tako da je krajem 1944. u vojnici bilo više novaka nego dobrovoljaca. Krajem 1941. Ustaška vojnica je brojala oko 15000, a krajem 1944. oko 76000 časnika, dočasnika i vojničara.

Slika 254
Pripadnici Ustaške vojske s poglavnikom u emigraciji u Italiji, 1934-1937. godine.
(Hrvatski povijesni muzej)

Odore i oznake Ustaške vojnice

Pripadnici Ustaške vojske u emigraciji nosili su talijanske odore nepoznate boje (*sl. 254 i 255*) s oznakama činova na ovratnicima, uvedenima 30. ožujka 1934. Nije poznat točan izgled tih prvih ustaških činova; zna se samo to da su se činovi označavali trolistima sličnima onima koje je kasnije koristilo Hrvatsko domobranstvo.

Ustaški prodorni odjel u Pistoji dobio je 1. travnja 1941. talijanske zelene odore, na ovratnike su prišili hrvatske trobojke (*sl. 256*), a na rukave nove ustaške oznake činova. Na talijanske taborske kape stavili su metalno slovo U s gorućom bombom u njemu.

Časnici su činove nosili na donjem, a dočasnici na gornjem dijelu obaju rukava. Časnici su činove od lipnja 1941. nosili i na lijevoj strani taborske kape. Činovi su bili tamnocrvene boje, a sastojali su se od povitica (gajtana namotanih u krug) i dvostruko upletenih gaj-

Slika 255
Pripadnici Ustaške vojske u Italiji polažu prisegu, 1934-1937. godine; oznake činova tek se naziru na ovratnicima.
(Hrvatski povijesni muzej)

Ustaški činovi u pojedinim razdobljima:				**Domobranstvo:**
30. III 1934.[29]	1. IV 1941.	21. VI 1941.	3. VIII 1942.	1941.–1945.
–	Ratovodja	–	–	Vojskovodja
Ratovodja	Vojskovodja	–	–	General pješačtva
Nadvojskovodja	Zbornik	–	–	General-poručnik
Vojskovodja	Krilnik	Krilnik	Krilnik	General
Krilnik	Pukovnik	Pukovnik	Pukovnik	Pukovnik
Pukovnik	Podpukovnik	Podpukovnik	Dopukovnik	Podpukovnik
Četnik	Bojnik	Bojnik	Bojnik	Bojnik
–	–	–	Nadsatnik	Nadsatnik
Satnik	Satnik	Satnik	Satnik	Satnik
Nadporučnik	Nadporučnik	Nadporučnik	Nadporučnik	Nadporučnik
Poručnik	Poručnik	Poručnik	Poručnik	Poručnik
Zastavnik	Zastavnik	Zastavnik	Zastavnik	Zastavnik
Časnički namjesnik	Časnički namjesnik	–	Častnički namjestnik	Častnički namjestnik
–	–	–	Stoženi vodnik	Stoženi narednik
Vodnik	Stražarnik	Vodnik	Vodnik	
Dovodnik	Vodnik	Dovodnik	Dovodnik	Narednik
Rojnik	Razvodnik	Rojnik	Rojnik	Vodnik
Dorojnik	Rojnik	Dorojnik	Dorojnik	Razvodnik
–	–	–	–	Desetnik
Čarkar	Ustaša	Čarkar	Vojničar	Domobran

[29] Činovi su u emigrantsku Ustašku vojsku uvedeni još početkom 1933. godine, no nije poznato koliko su se oni razlikovali od činova navedenih u odredbi od 30. ožujka 1934.

Slika 256
Ustaški prodorni odjel u Zagrebu, 15. travnja 1941. Nose se talijanske zelenkaste odore s hrvatskim trobojkama na ovratniku.
(Hrvatski povijesni muzej)

tana ispod krugova (*sl. 258*). Nazivi činova doživjeli su nekoliko promjena, što je prikazano u tablici.

Uz naziv svakog ustaškog čina stavljao se uvijek pridjev "ustaški", npr. "ustaški pukovnik".

Izgled oznaka činova *ratovodje*, *vojskovodje*, *zbornika* i *krilnika* iz travnja 1941. nisu bile propisane, a nije ih nitko niti stekao.

Čini se da je ustaški nadsatnik u početku nosio oznake činova ustaškog satnika, no 21. ožujka 1944. određeno je da se oznaka čina nadsatnika sastoji u tome da se oznaka čina satnika, tj. tri crvene povitice, obrube zlatnom vrpcom u obliku trokuta. Radi se o istoj vrpci koja je upotrebljavana za označavanje čina domobranskog nadsatnika.

Slika 257
Oznaka čina ustaškog krilnika koju je nosio Slavko Kvaternik.
(Nacrtao D. Pavlović)

25. kolovoza 1941. vojskovodji Slavku Kvaterniku dodijeljen je čin ustaškog krilnika. Početkom 1942. godine pojavio se po prvi i jedini puta u ustaškoj odori sa zašiljenim trobojnim laticama PTB-a. Oznake krilnika koje je on tada nosio bile su različite od propisanih – on je nosio oznake ustaškog pukovnika (gajtan s tri povitice iznad) sa srebrnim domobranskim časničkim trolistom iznad pukovničkih oznaka (*sl. 257*).

Čin ustaškog krilnika odgovarao je prema uredbi od 21. lipnja 1941. činu domobranskog generala, no prema novim odredbama od 19. prosinca 1942. ustaški krilnik bio je jednak činu generala pješaštva (ili topništva, ili konjaništva).

Nazivi ustaških časničkih činova bili su jednaki kao u Domobranstvu, osim ustaškog dopukovnika (i to tek od 3. kolovoza 1942.) koji je odgovarao domobranskom podpukovniku. Činovi ustaških dočasnika i vojničara nisu se u potpunosti poklapali s činovima u Domobranstvu:

Ustaška vojnica:	Domobranstvo:
Častnički namjestnik	Častnički namjestnik
Stožerni vodnik	(Stožerni narednik u III. plaćevnom stupnju)
Vodnik	Stožerni narednik
Dovodnik	Narednik
Rojnik	Vodnik
Dorojnik	Razvodnik
–	Desetnik
Vojničar	Domobran

U razdoblju od travnja do lipnja 1941. postojao je i čin *povjerenika Glavnog ustaškog stana*, a navodimo ga ovdje jer u početku nije postojala razlika između vojnog i organizatorskog dijela Ustaškog pokreta. Oznaka čina bila je od dvostrukog crvenog gajtana koji se stavljao preko cijele vanjske strane donjeg dijela obaju rukava (*sl. 259 i 260*). Od 24. lipnja 1941. povjerenik je postao činom Ustaškog pokreta, oznaka je ukinuta 3. kolovoza 1941. i konačno opet uvedena početkom 1942. zajedno s ostalim oznakama činova Ustaškog pokreta, ali u novom obliku (što više ne spada u okvir ove knjige).

Isprva su svi pripadnici vojnice nosili trobojke na kragni (*sl. 256*), no prema Odredbi o oznakama činova u Ustaškom pokretu od 21. lip-

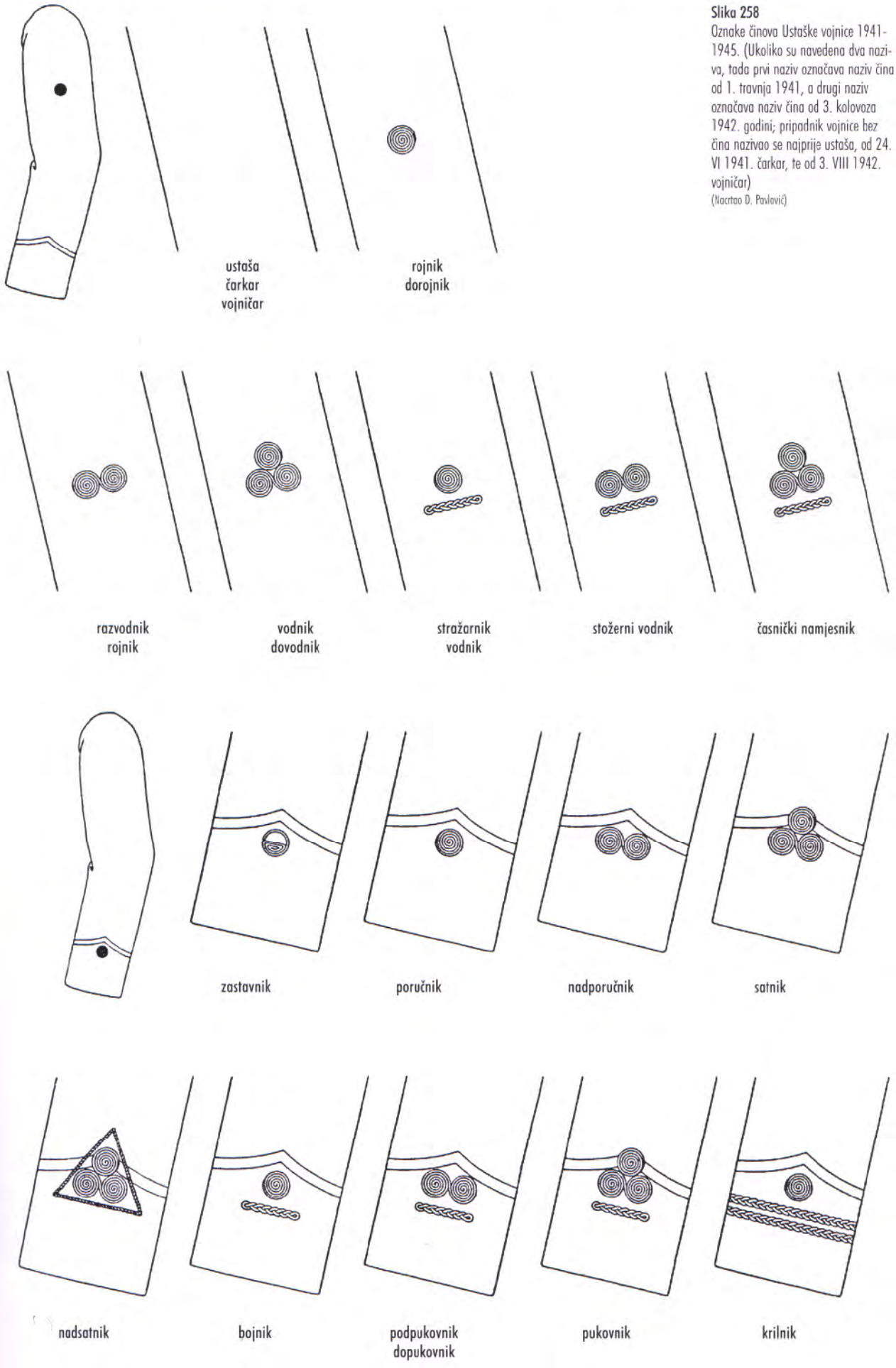

Slika 258
Oznake činova Ustaške vojnice 1941-1945. (Ukoliko su navedena dva naziva, tada prvi naziv označava naziv čina od 1. travnja 1941, a drugi naziv označava naziv čina od 3. kolovoza 1942. godini; pripadnik vojnice bez čina nazivao se najprije ustaša, od 24. VI 1941. čarkar, te od 3. VIII 1942. vojničar)
(Nacrtao D. Pavlović)

Slika 259
Maks Luburić, Povjerenik GUS-a, Zagreb 13. travnja 1941. Nosi ljetnu ustašku odoru zelenkaste boje; na donjem dijelu rukava nosi oznaku čina povjerenika (tanki tamno-crveni pleter).
(Hrvatski povijesni muzej)

nja 1941. pravo da nosi trobojnu oznaku na ovratniku dano je samo Bojni G. U. S.-a; pripadnici bojne su na toj trobojnoj oznaci nosili i metalno U s gorućom bombom u sredini. Ostali pripadnici Ustaške vojnice nosili su samo slovo U na ovratniku. Uskoro je uvedeno nošenje romboidnih crvenih latica i na njima slovo U (*p. 5/7*).

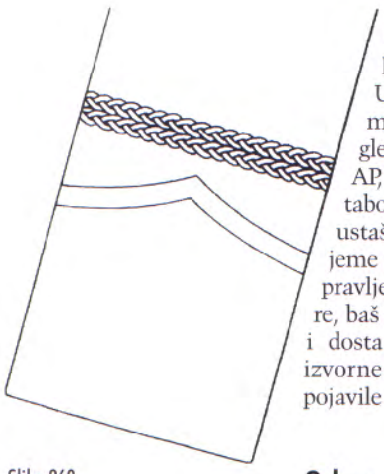

Slika 260
Oznaka čina povjerenika GUS-a.
(Nacrtao D. Pavlović)

Prvih tjedana su i časnici i dočasnici i čarkari na taborskim kapama nosili samo metalno U s gorućom bombom u njemu, a zatim su uvedene i okrugle metalne pločice sa slovima AP, koje su se nosile na vrhu taborske kape (*p. 5/4*). Većina ustaških postrojbi je u prvo vrijeme nosila prepravljene ili neprepravljene starojugoslavenske odore, baš kao i Domobranstvo. Bilo je i dosta talijanskih odora, a prve izvorne hrvatske ustaške odore pojavile su se u svibnju 1941.

Odore Ustaške vojnice 1941.

Prema Odredbi o nošenju i upotrebi ustaške odore od 3. srpnja 1941. Ustaška vojnica je nosila odore svjetlosivo-zelenkaste boje. Surke su bile otvorenog kroja s četiri našivena džepa s karakterističnim naborom, te narukavljima čiji se rub podizao u šiljak (*sl. 262*). Surka se zakapčala s 4 glatka metalna puceta.Uz surku nosili su se zelenkasta košulja i kravata.

Slika 261
Surka Ustaške vojnice, inačica prvog uzorka, zelenkaste boje.
(G. Tarlao)

Slika 262
Četiri poručnika PTB-a na Koševu u Sarajevu (travanj ili svibanj 1942. godine) u ustaškim zelenkastim odorama M41.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 263
Značka za kapu Ustaške vojnice; inačica koja se proizvodila kraće vrijeme tijekom 1941. godine.
(G. Tarlao)

Slika 264
Ustaški nadporučnik, snimljen prilikom zadušnice za hrvatske mučenike u Katedrali 20. lipnja 1941. Ima ustašku ljetnu odoru zelenkaste boje i kacigu francuskoga uzorka "Adrian" na koju je bijelom bojom naneseno slovo "U".
(Hrvatski povijesni muzej)

Ljetne surke bile su krojem slične zimskima, napravljene od tanjega platna (*sl. 264*).

Kabanice su bile kroja slična kao kod zrakoplovstva, s dva reda po šest glatkih puceta i ravnim narukavljem.

Oznake činova časnici su nosili na narukavlju, a dočasnici na gornjem dijelu obaju rukava. Časnici su oznake činova nosili i na lijevoj strani taborske kape.

Nosile su se hlače bosanskoga, jahaćega i skijaškoga kroja s crnim čizmama (za časnike) ili s cipelama i uvijačima (za ostale).

U prvo vrijeme nosile su se samo taborske kape sa slovom U i gorućom bombom u njemu, te s okruglom pločicom sa slovima AP (Ante Pavelić) na vrhu kape (*p. 5/4*). Pločica je bila obična metalna. Postojala je i posebna značka za kapu koja se proizvodila kraće vrijeme tijekom 1941. godine – bila je ovalnoga oblika, a prikazivala je vijenac od lipovog lišća zlatne boje sa zlatnim slovom U na tamnoplavoj podlozi (*sl. 263*).

Pojas je bio smeđe boje s običnom metalnom kopčom.

Odore Ustaške vojnice 1942.

Početkom 1942. godine uvedene su nove odore Ustaške vojnice. Bile su karakteristične zelenkasto-žućkasto-smeđe boje i zadržale su se u uporabi do kraja rata.

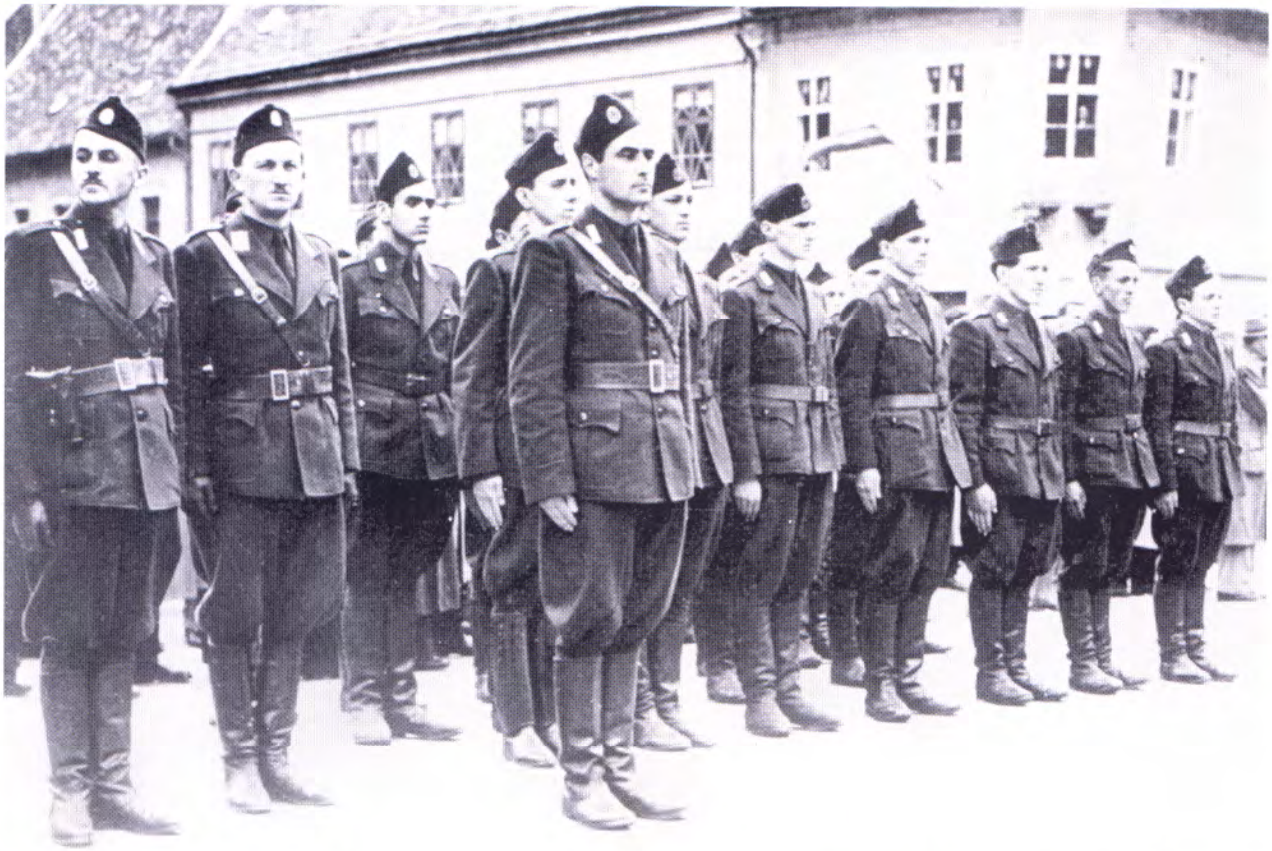

Slika 265
Pripadnici PTB-a, najvjerojatnije u odorama talijanske proizvodnje, 1941. Na kapama imaju značke prikazane na slici 263.
(S. Pogačić)

Surke

Surke su bile otvorena kroja s četiri našivena džepa s uobičajenim širokim prividnim naborom. Zakapčale su se s četiri metalna puceta obojena u boju odore i ukrašena slovom U s goruć om bombom. Narukavlja su bila kao i u starih surki, a i zelene košulje su se i dalje nosile (*sl. 268*).

Ljetne surke bile su krojem iste kao i zimske, ali od tanjeg materijala i bez nabora na džepovima.

Slika 266
Taborska kapa Ustaške vojnice, prvi uzorak, zelenkaste boje.
(G. Tarlao)

Taborska kapa Ustaške vojnice, drugi uzorak, smeđe boje.
(S. Sabljarić)

Vojničari i dočasnici i dalje su nosili U s bombom na crvenoj latici (*p. 5/7*), a za časnike je uvedena ista oznaka, ali manje veličine (*p. 5/8*).

Kabanica

Uvedena je zelenkasto-žućkasto-smeđa kabanica uobičajenoga kroja. Puceta su bila u boji odore i ukrašena, narukavlja ravna (postoji inačica sa zašiljenim narukavljem), a džepovi ukošeni.

Kape

Tvrda kapa

I za časnike Ustaške vojnice uvedene su tvrde kape. One su bile istoga kroja kao i za časnike Domobranstva, ali u novoj boji ustaške odore (*sl. 268*). Imale su podbradak u obliku tropleta crvene boje, a suncobran je bio crne boje. Novi metalni znak za kape bio je poluvijenac od lipova lišća s plavim slovom U i goruć om bombom na tamno-crvenoj podlozi (*p. 5/5*). Iznad njega nosila se okrugla pločica crveno-bijelo-plave boje (crvena je bila središnja boja, a plava vanjska) sa slovima AP (*p. 5/3*).

1943. godine dozvoljeno je i dočasnicima da nose tvrde kape. Bile su iste kao i za časnike, ali su umjesto crvenog imale zeleni podbradak, a umjesto novog časničkog znaka nosio se obični U s bombom. Iznad toga znaka nosila se časnička pločica sa slovima AP. Dočasnici su tvrde kape smjeli nositi samo izvan službe, a morali su ih nabaviti o vlastitom trošku.

Slika 267
Pripadnik Ustaške vojnice u njemačkoj zelenoj odori M-43 s taborskom kapom sa suncobranom. Osijek 25. rujna 1944.
(S. Pogačić)

Slika 268
Ustaški dopukovnik u službenoj odori drugoga uzorka.
(Nacrtao D. Pavlović)

Taborske kape

Časnici su na taborskim kapama nosili iste oznake kao i na tvrdim kapama, a dočasnici i vojničari iste oznake kao i ranije, dakle obični U i običnu pločicu sa slovima AP (*sl. 266*).

Ostala oprema

Prema novim propisima svi pripadnici Ustaške vojnice nosili su hlače skijaškoga (njemačkoga) kroja u boji odore sa smeđim čizmama. Časnici su mogli nositi jahaće hlače s visokim čizmama.

Nošenje čizama ukinuto je 15. srpnja 1943., a uvedeno je nošenje cipela. Časnici su i dalje nastavili nositi čizme.

Uveden je i novi kožni pojas za časnike s posebnom kopčom ovalnoga oblika sa slovom U i gorućom bombom; kopča je bila zaokružena tropletom (*p. 5/18*). Dočasnici i vojničari nosili su kožni pojas s običnom metalnom kopčom kvadratnog oblika i slovom U s bombom (*p. 5/21*).

Pripadnici svih dijelova Ustaške vojnice mogli su se vidjeti kako nose sve vrste kaciga koje su se nosile i u Domobranstvu. U početku su se na prednju stranu ucrtavala bijela slova U (*sl. 264*), ili hrvatski grb, a kasnije su se na njemačkim kacigama M-35 stavljali hrvatski grb sa slovom U s desne, a trobojka s lijeve strane. U trobojku je ponekad bilo ucrtano slovo U. Na neke kacige stavljalo se s prednje strane metalno slovo U s gorućom bombom, slično kao na laticama na ovratniku, samo veće.

Bijela odora

Postojala je bijela surka uobičajenog kroja po propisu iz 1942. uz koju su se nosile crne duge hlače. Tvrda kapa također je bila izrađena iz bijelog sukna, a nosile su se i bijele rukavice. Koliko je poznato, ovu je ljetnu odoru nosio jedino ustaški pukovnik (kasnije krilnik) Ante Vokić[30] 1944. godine, no nije isključeno da su je imali i neki drugi viši ustaški časnici.

Zelene njemačke odore

Tijekom 1944. godine počele su se koristiti velike količine njemačkih zelenih odora M-43. S njih su skinute naramenice obrubljene u boji njemačkih vrsta oružja i struka i stavljene ustaške oznake na ovratnike i rukave.

Vrlo često se na ovratniku nosilo samo slovo U s bombom, dakle bez crvene latice.

Uz te odore nosile su se i taborske kape sa suncobranom (*sl. 267*).

[31] Ustaški pukovnik Ante Vokić postavljen je za ministra oružanih snaga 29. siječnja 1944. Ubrzo je stekao veliku popularnost među običnim domobranima i vojničarima, ali i među časnicima. Uskoro je imenovan generalom oružanih snaga, a u kolovozu 1944. i ustaškim krilnikom. Pavelić ga je smijenio 30. kolovoza 1944. zbog pokušaja da Hrvatsku prevede na stranu saveznika.

Slika 269
Metalna latica PTB-a crven-bijeli-plavi sa srebrnastim metalnim slovom U.
(S. Pogačić)

Poglavnikova tjelesna bojna i Poglavnikovi tjelesni zdrugovi

Bojnica (bojna) Glavnog ustaškog stana promijenila je do rujna 1941. godine ime u **Poglavnikova tjelesna bojna (PTB).**

15. svibnja 1942. PTB je raspušten, a stvoren je **"Poglavnikov tjelesni sdrug" (PTS).** Već krajem godine naziv mu je malo izmijenjen u **"Poglavnikovi tjelesni sdrugovi"**.

Sredinom 1944. godine PTS se sastojao od sljedećih postrojbi:

1. pukovnija, Varaždin
2. pukovnija, Osijek

Oklopni sklop, Varaždin

Topnički sklop, Hum-Zlatar Bistrica-Konjščina

Konjanički sklop, D. Zelina-Bjelovar-Moravče-Popovac-N. Dvori

Brzi sklop, Sv. Ivan Zelina

Stražarski sklop, Zagreb

Vojno-redarstveni vod, Zagreb

Poglavnikova tjelesna divizija stvorena je 25. siječnja 1945. Ona je zajedno s 1. hrvatskom udarnom i 5. hrvatskom divizijom ušla u sklop **"Poglavnikovog tjelesnog sbora"**.

PTB je nosio ili talijanske ili hrvatske ustaške odore. Početkom 1942. dobili su odore istoga kroja kao ranije odore iz 1941. (*sl. 271*), ali po nekim podacima one su bile maslinasto-žućkasto-smeđe boje, baš kao nove ustaške odore iz 1942. Tada su i trobojne oznake na ovratnicima malo izmijenjene – vrhovi su im zašiljeni, a časnici su dobili manju inačicu znaka U s gorućom bombom (*p. 5/11 i 12*).

Kad je stvoren PTS odlučeno je da svi pripadnici PTS-a imaju nositi odore iste boje kao redovna Ustaška vojnica, ali zatvorene, tj. zakopčane pod vratom. Te su se surke zakapčale s pet ukrašenih puceta. Ljetna inačica bila je ista, ali bez nabora na džepovima.

Kao oznaka PTS-a uzete su metalne crvene latice zašiljene na vrhu. Latice su imale četiri rupice i prišivale su se ili pričvršćivale žicom za ovratnike. Časnici su na njima imali malo slovo U s bombom, a dočasnici i vojničari nešto veće (*p. 5/13 i 14*).

1943. godine neke novačke postrojbe PTS-a bile su opremljene talijanskim padobranskim odorama, no nije poznato da li su dobile zelenu ili smeđu inačicu te odore.

1944. godine uvedene su nove latice – oblikom i bojom iste kao one iz 1942., ali su sada i časnici i momčad nosili slovo U u romboidnom tropletu iste veličine (*p. 5/15*). Istodobno su uvedeni i novi pojasevi (dotad su se nosili isti pojasevi kao u redovnoj Ustaškoj vojnici) – časnici su na ovalnoj kopči u tropletu imali U u romboidnom tropletu (*p. 5/16*), a ostali su taj znak imali na običnoj kvadratnoj kopči (*p. 5/19*).

Početkom 1944. godine i u PTS-u su se počele upotrebljavati njemačke odore M-43, a u drugoj polovici godine uvedene su posve nove odore modrosive boje, istoga kroja kao i ranije, ali s novim oznakama činova koje su se

Slika 270
Pripadnici PTS-a u odorama M42 i s njemačkim kacigama.
(K. Mikulan)

Slika 271
Skupina časnika i dočasnika PTB-a u odoramа M41 i M42, početkom 1942.
(S. Pogačić)

nosile na naramenicama (istodobno su se nosili i činovi na rukavima). Nije nam, na žalost, poznato kako su točno ti činovi izgledali, iako možemo pretpostaviti da su bili preteča činova Hrvatskih oružanih snaga uvedenih u siječnju 1945.

Postoji bod za koji se kaže da je pripadao PTS-u, što, međutim, nigdje nije bilo propisano, a za sada ne postoji niti fotografija koja bi to dokazivala. Ukoliko je taj bod doista pripadao PTS-u, onda je najvjerojatnije uveden u drugoj polovici 1944. godine zajedno s novim odorama i oznakama. (Neki preživjeli vojničari tvrde da je bod dodijelila Zaklada Crne legije pri V. ustaškom stajaćem zdrugu 10. travnja 1943. godine, a nosili su ga časnici koji su se borili u bivšoj Sarajevskoj ustaškoj pukovniji, tj. Crnoj legiji, kao uspomenu i znak časti. Niti ovu tvrdnju ne možemo dokazati.)

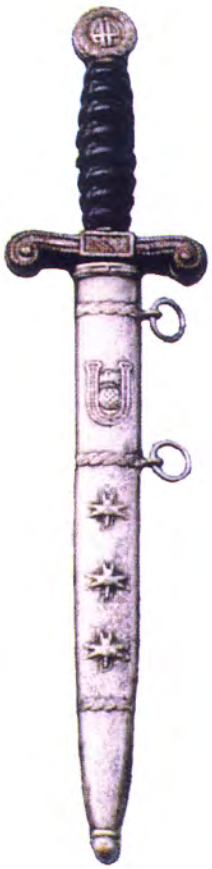

Slika 272
Bod PTS-a
(S. Pogačić)

Glavica drška boda bila je slična kao kod Domobranstva, ali su se umjesto natpisa NHD u njenom središtu nalazila slova AP. Držak je bio od crne plastične mase, oblikom jednak domobranskom držku. Rukobran i oštrica bili su posve jednaki domobranskima. Tok je bio izrađen od matiranog posrebrenog bakrenog lima. Između dva kružna tropletna ukrasa koji se nastavljaju u karike za visak bilo je smješteno slovo "U" s gorućom bombom. Ispod druge karike za visak nalazila su se tri časnička trolista smještena po dužini toka. Zatim je dolazio još jedan kružni tropletni ukras, jednak kao i prethodna dva.

Slika 273
Vojničar PTS-a, ljeto 1944.
(Nacionalna i sveučilišna knjižnica)

Slika 274
Rojnik Oklopnog sklopa PTS-a na izobrazbi u Njemačkoj, prva pol. 1944. Nosi domobransku maslinasto-zelenu surku s oznakama PTS-a. Iznad desnoga džepa ima srebrnastu značku ustaških oklopnih postrojbi.
(Nacionalna i sveučilišna knjižnica)

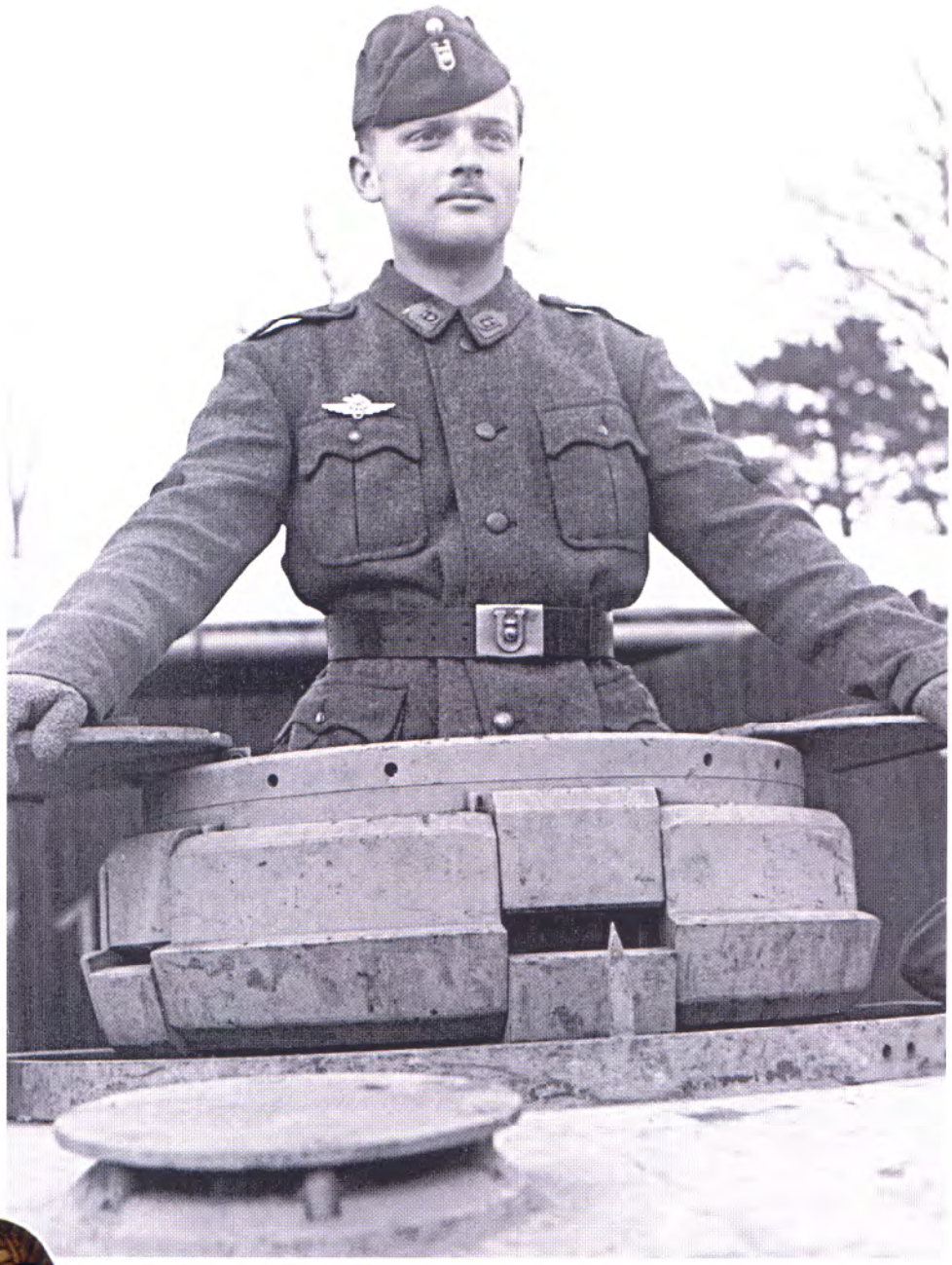

Slika 275
Prsna oznaka za pripadnike Redarstvenog voda PTS-a.
(S. Pogačić)

Samokretne postrojbe PTS-a

1941. utemeljeni su **Samokretni satovi PTB-a**, kasnije prošireni u **Brzi sklop PTS-a** i **Oklopni sklop PTS-a**. Samokretne postrojbe PTS-a nosile su crne odore s uobičajeim oznakama PTS-a i znakom samokretnih postrojbi iznad desnog džepa. Postoje dvije inačice, a obje prikazuju tenk s krilima i slovo U (*p. 5/1 i 2*). Pripadnici ovih postrojbi koji su se 1944. nalazili na izobrazbi u Njemačkoj nosili su maslinasto-zelene odore Domobranstva sa svim oznakama PTS-a i ustaškim taborskim kapama (*sl. 274*).

Počasna sat PTS-a

1944. godine stvorena je **Počasna sat** koja je u svečanim prilikama pratila Poglavnika. Počasna sat imala je svečanu višebojnu odoru s visokim kalpacima i mnogobrojnim ukrasima. Na žalost, nije nam poznato koje je ta odora bila boje (iako pretpostavljamo da je bila zelena), a niti njen točan kroj. Na odori su se nosili uobičajeni ustaški činovi.

Vojno-redarstveni vod PTS-a

U sklopu PTS-a utemeljen je i Vojno-redarstveni vod koji je imao ulogu vojne policije. Njegovi pripadnici nosili su kao posebnu oznaku značku s hrvatskim grbom, velikim slovom R i natpisom PTS na grbu, sve uokvireno lipovim lišćem (*sl. 275*).

Ustaška željeznička vojnica (Prometni zdrugovi)

13. listopada 1941. utemeljena je **Ustaška željeznička vojnica** koja je imala zadaću da na cijelom području NDH osigura siguran i uredan promet Hrvatskih državnih željeznica. Ova nova postrojba pratila je vlakove i vršila stražarsku službu na prugama, kolodvorima itd. U nju su primani tadašnji ili bivši željezničari. Prva bojna nalazila se u Zagrebu, druga u Sarajevu, a treća u Brodu.

1942. godine željeznička vojnica je promijenila naziv u **Prometni zdrugovi Ustaške vojnice (PZUV)**, a sastojala se od dva prometna zdruga.

Odore i oznake bile su u početku jednake kao za redovnu vojnicu, a zatim je uveden znak u obliku slova U u obruču s krilima, obične srebrnaste metalne boje, koji se nosio iznad desnog džepa (*sl. 276*). Prilikom preustrojstva u Prometne zdrugove uvedene su nove latice – bile su metalne, tamno-crvene boje, s malim znakom kotača s krilima i iznad toga slovo U s gorućom bombom. Latice su imale četiri rupice za prišivanje ili pričvršćivanje (*p. 5/9 i sl. 277*).

Slika 276
Prsna oznaka za pripadnike Ustaške željezničke vojnice.
(S. Pogačić)

Za Prometne zdrugove uvedene su i posebne kopče za pojaseve. Vojničari su nosili običnu srebrnastu kopču kvadratnog oblika (*sl. 279*) s istim znakovima kao na laticama (slovo U iznad kotača s krilima), a iako nam nije poznato kakve su kopče nosili časnici, možemo pretpostaviti da su bile oblikom iste kao za redovnu vojnicu uz oznake Prometnih zdrugova kao za vojničare.

Pripremne bojne

Prema Zakonskoj odredbi od 3. kolovoza 1942. godine služba u Ustaškoj vojnici imala je pripremno, djelatno i pričuvno razdoblje. Pripremno razdoblje služilo je za vojno-ustašku prednaobrazbu, u koju svrhu su se postrojavale pripremne bojne. Služba u pripremnom razdoblju bila je u načelu obavezna za sve državljane NDH i trajala je od 16. godine života do dana stupanja u Hrvatsko domobranstvo ili Ustašku vojnicu.[31] U drugoj polovici 1942. go-

Slika 277
Vojničar Prometnih zdrugova Ustaške vojnice.
(J. Novak)

[31] Odredbom od 18. svibnja 1942. (objavljeno u Narodnim novinama 2. lipnja 1942.) osnovana je Domobranska priprema sa zadaćom da vrši vojnu prednaobrazbu mladeži do stupanja u Hrvatsko domobranstvo. Bilo je planirano da sve do tada postrojene ustaške pripremne bojne pređu pod upravu Domobranske pripreme. Već 3. lipnja 1942. ta je odredba ukinuta (!), pa je vojna prednaobrazba mladeži ostala u rukama Ustaške vojnice.

Slika 278
Pripadnici Prometnih zdrugova Ustaške vojnice primaju odlikovanja.
(Hrvatski povijesni muzej)

dine postojalo je 27 pripremnih bojni s oko 10000 vojnika.

16. prosinca 1942. pripremne bojne su ušle u sklop stajaćih djelatnih zdrugova. U okviru Ustaškoga pokreta i dalje je postojala Ustaška priprema koja je vježbala omladinu na razini općina i kotareva, a krajem rata je postrojavala dragovoljne postrojbe za obranu od partizana.

U dokumentima se spominju sljedeće pripremne bojne:

I. ustaška pripremna bojna, Banja Luka
II. ustaška pripremna bojna, Bjelovar
IV. ustaška pripremna bojna, Slavonski Brod
VI. ustaška pripremna bojna, Gospić
IX. ustaška pripremna bojna, Drniš
X. ustaška pripremna bojna, Ljubuški
XI. ustaška pripremna bojna, Nova Gradiška
XII. ustaška pripremna bojna, Ogulin
XIII. ustaška pripremna bojna, Omiš
XIV. ustaška pripremna bojna, Osijek
XVI. ustaška pripremna bojna, Sarajevo
XVII. ustaška pripremna bojna, Senj
XVIII. ustaška pripremna bojna, Travnik
XIX. ustaška pripremna bojna, Tuzla
XX. ustaška pripremna bojna, Varaždin
XXI. ustaška pripremna bojna, Vukovar
XXII. ustaška pripremna bojna, Zagreb
XXIII. ustaška pripremna bojna, Zagreb
XXIV. ustaška pripremna bojna, Bjelovar
XXVI. ustaška pripremna bojna, Osijek
XXVII. ustaška pripremna bojna, Sarajevo
XXVIII. ustaška pripremna bojna, Vukovar
XXIX. ustaška pripremna bojna, Zagreb
XXX. ustaška pripremna bojna, Vukovar
XXXI. ustaška pripremna bojna, Zagreb
XXXIII. ustaška pripremna bojna, – kod povjerenika za Superslodu[32]
XXXIV. ustaška pripremna bojna, Senj
XXXVII. ustaška pripremna bojna, Omiš

Slika 279
Kopča za momčad i dočasnike Prometnih zdrugova Ustaške vojnice.
(S. Pogačić)

Odore i oznake pripremnih bojni bile su iste kao za djelatne bojne i zdrugove. (Neki podaci govore o posebnim laticama i dodatnim oznakama koje su se nosile iznad lijevog džepa na grudima.) Prema nekim svjedočenjima kopča za pojas prikazana na *sl. 132* zapravo je kopča pripremnih bojni, a ne zrakoplovne Padobranske bojne.

[32] SUPERSLODA je bila kratica za *Commando superiore Slovenia-Dalmazia (Više zapovjedništvo talijanskih oružanih snaga "Slovenija-Dalmacija")*. Kod toga zapovjedništva postojalo je *Obće vojničko povjereništvo NDH kod Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga "Slovenija-Dalmacija"*, kojemu su bile podređene neke postrojbe NDH.

Slika 280
Skupina pripadnika Crne legije u staro-jugoslavenskim maslinasto-sivim kabanicama i kapama crne boje; 27. veljače 1943.
(Hrvatski povijesni muzej)

Crna legija

I. i II. ustaška sarajevska bojna bile su temeljem **Sarajevske ustaške pukovnije** utemeljene 15. rujna 1941. godine, a koja je krajem 1941. nazvana **Crna legija**. Pod zapovjedništvom Jure Francetića, a kasnije Rafaela Bobana, Crna legija se borila ponajviše u istočnoj Bosni, ali i na Kupresu, u Bugojnu itd. U drugoj polovici 1942. godine Crna legija je ukinuta, a njene postrojbe činile su temelj **V. ustaškog stajećeg zdruga** pod zapovjedništvom Rafaela Bobana. V. zdrug je 1944. premješten u Koprivnicu i okolna mjesta, a od 1. prosinca 1944. bio je temeljem 5. hrvatske divizije, koja je od veljače 1945. proglašena udarnom.

Pripadnici Crne legije nosili su odore crne boje, krojem posve jednake uobičajenim ustaškim odorama (*sl. 283*). Košulje i kravate bile su zelene boje. Nakon stvaranja V. stajaćeg

ZAPOVJEDNIČTVO
„CRNE LEGIJE"
SARAJEVO

IZKAZNICA

Poručnik [redacted]

posjednik ove izkaznice ima pravo nošenja spomen znaka „Crne legije".

Sarajevo, 10. travnja 1943.

Članovi povjerenstva:

1) [illegible]

2) [illegible]

Vlastoručni podpis

Slika 281
Iskaznica kojom se odobrava nošenje spomen-znaka Crne legije.
(S. Pogačić)

Slika 282
Dovodnik Crne legije na Drini u neobičnoj surci s crnom kapom.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 283
Ustaški poručnik Crne legije
(Nacrtao D. Pavlović)

zdruga, svim pripadnicima bivše Crne legije bilo je odobreno da i dalje nose svoje crne odore. Na odori su se nosile uobičajene oznake Ustaške vojnice.

Zbog nedostatka materijala pripadnici Crne legije najčešće su nosili starojugoslavenske kabanice maslinastozelene boje s ustaškim oznakama (*sl. 280*), a postoje i neki drugi lokalno proizvedeni dijelovi odore zelenkaste boje (npr. surka na *sl. 282*).

Spomen znak Crne legije propisan je 19. srpnja 1943. kao spomen na službovanje u legiji. Pravo nošenja znaka imale su "sve osobe koje su sudjelovale u bitkama protiv odmetnika prema iztočnoj granici Hrvatske i pohodu na Drinu u vremenu od mjeseca veljače 1942. pa do dolazka na državnu granicu – rieku Drinu dne 9. travnja 1942." Znak je imao oblik štita veličine 6 x 6 cm sa "simboličnim prikazom slobode na državnoj granici – rieci Drini". Unaokolo je bio natpis CRNA LEGIJA 1942. – DRINA. Znak se nosio na lijevom gornjem džepu surke (*p. 5/17*).

Lovačke i skijaške postrojbe

U sklopu pripremnih bojni, ali i djelatnih postrojbi koje su ušle u sklop gorskih zdrugova 1942. postojale su i lovačke satnije (lako naoružano planinsko pješaštvo). Pripadnici lovačkih satnija nosili su uobičajene ustaške odore, a na lijevoj strani kape srebrni runolist sa slovom U u sredini cvijeta (*p. 5/6*). Pos-

tojala je i metalna značka s natpisom USTAŠKI LOVAC koja se vjerojatno nosila na lijevom džepu surke, a pričvršćivala se za četiri rupice na krajevima znaka (*p. 5/20*).

Postojala je i emajlirana značka u boji koja je označavala ustaške skijaše. Vjerojatno se radi o skijaškoj satniji u sklopu nekog od gorskih zdrugova (*sl. 284*).

Slika 284
Prsna oznaka ustaških skijaša.
(S. Pogačić)

Ustaški glazbenici

U Ustaškoj vojnici, PTS-u i Ustaškoj obrani postojali su orkestri koji su svirali u svečanim prigodama. Sve odore i oznake bile su im jednake kao za odnosne postrojbe, ali su na gornjem dijelu obaju rukava, iznad mogućih dočasničkih činova, nosili srebrni znak lire, oblikom jednak glazbeničkom znaku u Domobranstvu.

Slika 285
Tenkist Ustaške vojnice u crnoj njemačkoj odori, negdje između Donjeg Vakufa i Jajca, 1942. godine.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 286
Skupina tenkista Ustaške vojnice u kožnim odorama, zima 1944/45.
(Nacionalna i sveučilišna biblioteka)

Slika 287
Zastava 8. motorizirane satnije Ustaške vojnice, 1941.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 288
Motoristi Ustaške vojnice – članovi pratnje vojskovođe Kvaternika, Bjelovar 1. XI 1941.
(Hrvatski povijesni muzej)

Spomen-znaci

Spomen-znak 5. prosinca 1918.

Povodom 25-godišnjice događaja na Jelačićevom trgu uveden je 30. studenoga 1943. posebni spomen-znak koji su imali pravo nositi pripadnici **"Počasne bojne 5. XII 1918."** ako su mogli s dva svjedoka dokazati da su toga dana barem u sklopu povorke išli na Jelačićev trg. Svatko tko je dobio spomen-znak dobio je i posebnu ispravu koju je potpisao zapovjednik Počasne bojne 5. prosinca 1918. Spomen-znak je imao oblik kolajne promjera 30 mm iz tamne bronce. Na prednjoj strani u sredini bio je ustaški znak U s hrvatskim grbom iz kojeg suklja plamen, a sve je bilo uokvireno starohrvatskim tropletom. Na naličju je u sredini oznaka dana "1918. – 5. XII – 1943." u tri reda, uokvirena starohrvatskim tropletom. Vrpca kolajne bila je široka 40 mm i tamnocrvene boje, isprugana tri puta po duljini bijelo-plavim prugama širine 2 mm, a nosila se na trokutno-složenoj vrpci na lijevoj strani grudi. Prema redosljedu odlikovanja spomen-znak je dolazio iza ranjeničke kolajne (*sl. 291*).

Treba napomenuti da su pripadnici Počasne bojne 5. prosinca 1918. već od 1941. s lijeve strane grudi nosili posebni znak koji je prikazivao raskriljenog orla s pločicom s nadnevkom 5. prosinca 1918. ispod njega. Znak je bio obične metalne boje (*sl. 289*).

Spomen-znak 13. jurišne sati sveučilištaraca

Spomen-znak za bivšu **13. jurišnu sat sveučilištaraca** (njeni pripadnici prešli su u PTB 13. listopada 1941.) uveden je 23. veljače 1944. godine. Pravo nošenja znaka imali su svi bivši pripadnici 13. sati koji su kasnije uvršteni u PTB, a uz znak se dobijala i posebna povelja koju je potpisivao zapovjednik PTS-a. Znak se dodjeljivao i posmrtno.

Spomen-znak je bio izrađen iz bronce tamne boje, bio je visine 4,5 cm, a predstavljao je ustaški znak (slovo U s gorućom bombom i hrvatskim grbom na njoj) na dva ukrštena

Slika 289
Prsni spomen-znak Počasne bojne 5. XII 1918.
(S. Pogačić)

Slika 290
Pripadnici "Počasne bojne 5. XII 1918." primaju spomen-znakove, Trg Bana Jelačića, Zagreb 5. prosinca 1943.
(Hrvatski povijesni muzej)

Slika 291
Spomen-znak Počasne bojne 5. XII 1918. u obliku kolajne.
(S. Pogačić)

starohrvatska mača, koji na balčacima imaju starohrvatski troplet. Natpisi na znaku bili su izbočeni. Znak se nosio na desnoj strani grudi (*sl. 292*).

Postoji još jedan znak 13. sati, za koji nismo pronašli nikakvu odredbu (*sl. 293*).

Ustaški časni znak za borce i suradnike u inozemstvu

Ustaški časni znak uveden je 3. travnja 1944. Postojale su dvije posve različite vrste toga znaka. Prvu inačicu znaka nosili su svi oni koji su dana 10. travnja 1941. ponovno položili ustašku prisegu i koji su postrojeni u Poglavnikovu tjelesnu bojnu (tada još zvanu Ustaški prodorni odjel) s Poglavnikom krenuli u domovinu. Taj je znak bio izrađen iz pravog tamno-patiniranog srebra, a nosio se na lijevoj strani grudi i to iznad sredine vrpci odlikovanja (*sl. 294*).

Drugu inačicu znaka dobili su svi oni ustaše koji su u vremenu od 1929. do 10. travnja 1941. bili najmanje mjesec dana u jednom od bivših ustaških logora u inozemstvu, ili su barem dvije godine pripadali Ustaškom pokretu u inozemstvu, ili koji su došli iz Hrvatske barem dva puta u inozemstvo radi stupanja u osobnu vezu s Glavnim ustaškim stanom. Taj znak bio je izrađen iz posrebrene kovine. Nosio se na desnoj strani grudi i to ispred svih odlikovanja i znakova, koji su se nosili na toj strani (*sl. 295*).

Ista osoba mogla je steći i oba znaka, ako je zadovoljavala sve uvjete. Posebnu ispravu (povelju) koja se dodjeljivala uz znakove potpisivao je osobno Poglavnik, a supotpisivao zapovjednik Poglavnikove tjelesne bojne.

Spomen-znak II. godišta željeznog trolista (II. godišta bivše Časničke škole Ustaške vojnice)

Taj je znak uveden 30. lipnja 1944. godine, a mogli su ga nositi svi časnici II. godišta bivše **Časničke škole Ustaške vojnice** koji su na dan 13. lipnja 1943. promaknuti u Varaždinu.[33] Posebnu ispravu, koja se također dobivala, potpisivao je zapovjednik PTS-a.

Znak je bio od bijele kovine, a predstavljao je slovo U preko kojega se nalazi željezni trolist. Natpis 13. VI 1943. označava nadnevak promaknuća pitomaca škole u čin ustaškog zastavnika. Znak je bio visok 6, a širok 3 cm; nosio se na desnoj strani grudi (*sl. 296*).

[33] Časnička škola Ustaške vojnice je nakon toga promaknuća prestala s radom, a svi su se ustaški časnici dalje školovali u Zastavničkoj školi oružanih snaga, sve dok ova nije prešla pod upravu Ustaške vojnice i promijenila naziv u Ustaška časnička škola.

Slika 292
Spomen-znak 13. jurišne sati sveučilištaraca.

Slika 293
Prsni znak Ustaške sveučilišne sati.
(S. Pogačić)

Slika 294
Ustaški časni znak, 1. inačica.
(S. Pogačić)

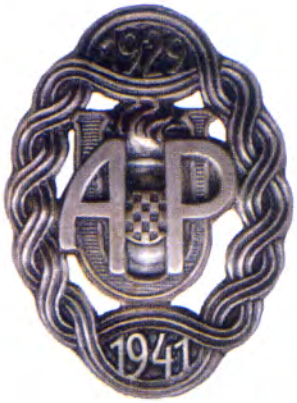

Slika 295
Ustaški časni znak, 2. inačica.
(S. Pogačić)

Slika 296
Spomen-znak 2. godišta željeznog trolista.
(S. Pogačić)

Slika 297
Nepoznati metalni znak Ustaške vojnice.
(S. Pogačić)

Slika 298
Nepoznati znaci Ustaške vojnice (pretpostavlja se da su također spomen-znaci raznih godišta škole željeznog trolista, tj. Ustaške časničke škole u Kerestincu i Varaždinu).
(S. Pogačić)

Slika 299
Nepoznati znak za kapu, možda za motocikliste Ustaške vojnice.
(S. Pogačić)

Slika 300
Nepoznata platnena oznaka za rukav za koju se pretpostavlja da se koristila u Ustaškoj vojnici.
(D. Littlejohn)

Slika 301
Nepoznata platnena oznaka za rukav Ustaške vojnice.
(S. Pogačić)

Vojnica Njemačke narodne skupine (Einsatzstaffel)

Zakonskom odredbom o Vojnici Njemačke narodne skupine od 31. srpnja 1941. utemeljena je u okviru Ustaške vojnice posebna postrojba hrvatskih Nijemaca. Postrojba je nazvana **Einsatzstaffel der Deutschen Mannschaft** (Pothvatni odjel Njemačke momčadi), a bila je sastavni dio poluvojne organizacije **Deutsche Mannschaft** (Njemačka momčad). Zapovjednika postrojbe (bio je to Jakob Lichtenberger) postavljao je vođa Njemačke narodne skupine (Volksgruppenführer Branimir Altgayer), a bio je podvrgnut u pogledu naoružanja i oružane izobrazbe, te u pogledu uporabe bojne glavaru Glavnog stožera Ustaške vojnice, dok je u osobnim pitanjima, u pitanju političkog odgoja, te učešća na proslavama bio nadležan vođa Njemačke narodne skupine.

Slika 302
Oznake činova ES-a.
(Nacrtao D. Pavlović)

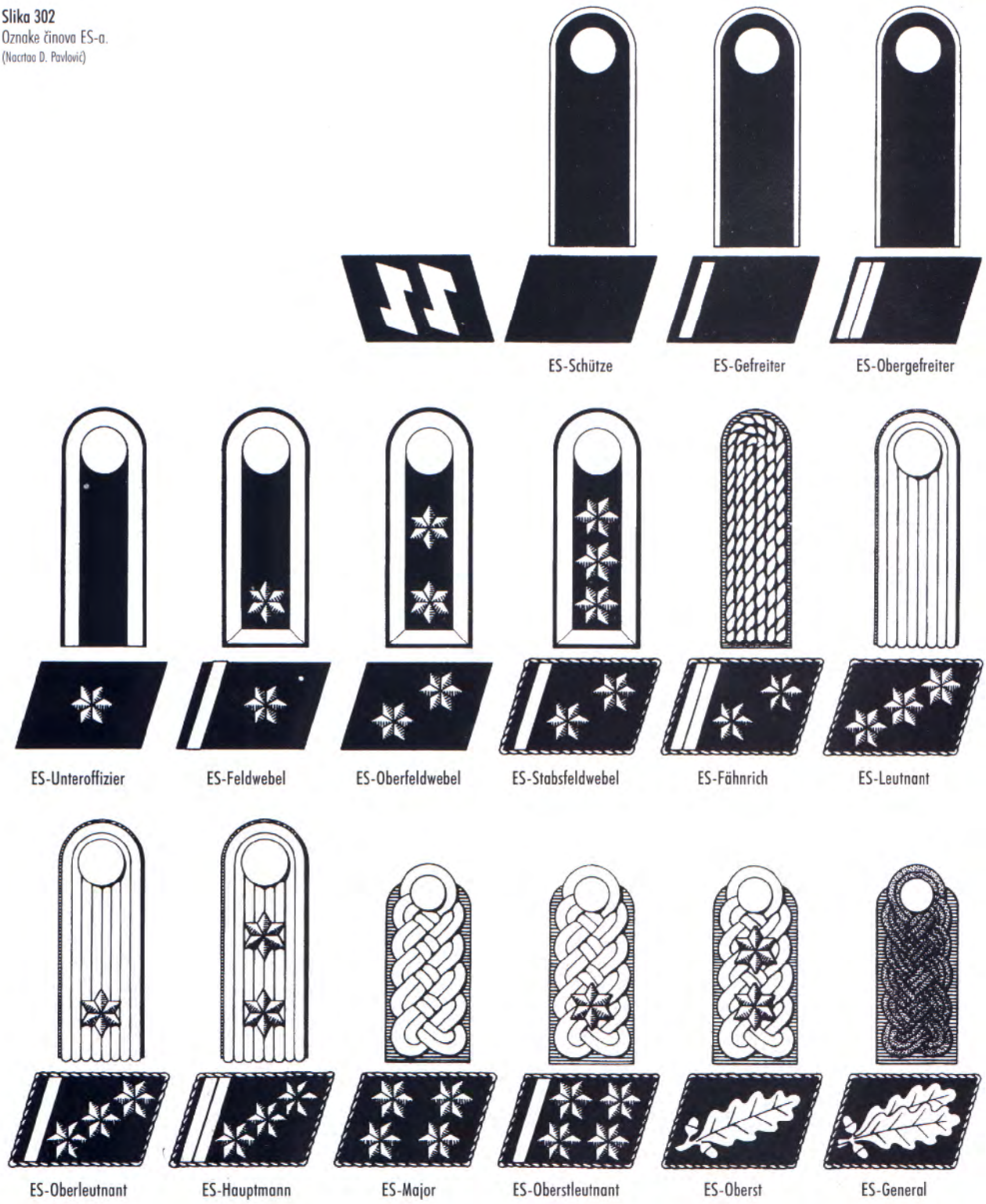

Prema propisu od 15. listopada 1941. Einsatzstaffel (ES) se sastojao od Stožera bojne u Osijeku, dvije djelatne satnije, 4 pripremne satnije, Biciklističkog voda, Konjaničkog voda i Stožerne straže s po jednim vodom u Osijeku i Zagrebu. Propis od 12. siječnja 1942. navodi da se ES sastoji od Djelatne bojne i Stožerne straže, a Djelatna bojna bila je sastavljena od tri streljačke satnije, Prateće satnije, Biciklističkog, Konjaničkog, Pionirskog i Dojavnog voda.

Uskoro je povećan broj ljudstva u Einsatzstaffelu, pa su formirane ukupno četiri bojne (jedna djelatna i tri pripremne bojne):

I. Verfügungsbataillon "Prinz Eugen"
I. Bereitschaftsbataillon "Ludwig von Baden"
II. Bereitschaftsbataillon "General Laudon"
III. Bereitschaftsbataillon "Max Emanuel von Bayern"

Početkom 1943. godine stvorena je još i Doknadna bojna u Osijeku, a zatim i Motorizirani odjel (kasnije nazvan Motociklistički streljački vod za posebne namjene).

Osim ovih postrojbi Einsatzstaffel je imao dobro ustrojenu pozadinu sa svim službama – liječničku, veterinarsku, gospodarsku itd. Postojale su i glazba i glazbenička škola. Brojno stanje ES-a je na dan 25. rujna 1942. bilo 68 časnika, 166 dočasnika i 2769 vojnika.

Krajem 1942. godine u sklopu Einsatzstaffela stvorena je i **Pukovnija domovinske zaštite (Einsatzstaffel-Heimatschutzregiment)** s dvije bojne sastavljene od vojnika starijih godišta.

U travnju 1943. sve četiri bojne redovnog ES-a ušle su u sklop SS-divizije "Prinz Eugen". Prema propisima od 15. svibnja 1943. ostatak Einsatzstaffela sastojao se od Stožerne bojne sa stožerom, Stožernom stražom u Osijeku i Zagrebu, Glazbenim vodom i još nekoliko pozadinskih postrojbi. Ukupno je u ES-u ostalo: 3 časnika, 34 dočasnika (od toga 23 glazbenika) i 95 vojnika. Glazbenici su se nalazili pod zajedničkom upravom ES-a i organizacije Njemačke mladeži.

Prvih mjeseci ES nije imao činove već samo dužnosti. Nazivi dužnosti bili su:[34]

Bataillonsführer (vođa bojne)
Bataillonsadjutant (pobočnik vođe bojne)
Verwaltungsführer (upravno-gospodarski dužnosnik u bojni)
Bataillonsarzt (liječnik bojne)
Kompanieführer (vođa satnije)
Zugführer (vođa voda)
Gruppenführer (vođa roja)

Oznake činova praktično su uvedene 1. prosinca 1941. kada je Bataillonsführer Willibald

Slika 303
Znak za ovratnik ES-a.
(Nacrtao D. Pavlović)

Keller promaknut u čin potpukovnika (ES-Oberstleutnant). Ubrzo su uslijedila i daljnja imenovanja i promaknuća. Umjesto riječi časnici i dočasnici u ES-u su koristili nazive "vođe" (Führer) i "dovođe" (Unterführer). Oznake činova bile su srebrne boje i nosile su se na lijevoj latici crne boje koja je za vođe i časničkog namjesnika bila obrubljena srebrnom vrpcom. Oznake činova slijedile su uzor činova SS-a, ali su nazivi slijedili uzor redovne njemačke vojske. Osim na lijevoj latici činovi su se nosili na naramenicama, a bili su slični njemačkim činovima, no, umjesto četverokrakih, koristile su se šestokrake zvjezdice (*sl. 302*). Vrpce i pletovi bili su srebrne boje, zvjezdice su za dočasnike bile srebrne, a za časnike zlatne boje. General je imao pletenicu kod koje su dva vanjska gajtana bila zlatne, a gajtan u sredini srebrne boje. Zvjezdice za generala bile su srebrne boje.

Slika 304
Znak orla za kape i rukav odore ES-a.
(Nacrtao D. Pavlović)

U početku su pripadnici Einsatzstaffela nosili domobransku odoru s posebnim oznakama ES-a (ponekad se nosila i prepravljena staro-jugoslavenska odora), a početkom 1942. uvedene su posebne odore pravljene po uzoru na odore njemačkoga SS-a. Bile su zelenkaste boje s tamnozelenim ovratnicima i naramenicama. Surke su imale 5 puceta obojenih u sivo-maslinastu boju i nisu bila ukrašena. Odore su se proizvodile u Osijeku, u ustanovi Njemačke narodne skupine poznatoj pod nazivom Landeszeugmeisterei. Na lijevoj latici nosile su se oznake činova, a na desnoj tzv. Wolfsangeln[35] (*sl. 303*). Na lijevom rukavu i na taborskoj kapi nosio se vrhovnički znak u obliku raskriljenog orla s kukastim križem na štitu ispod njega (*sl. 304*).

Pojasevi smeđe boje prikapčali su se metalnim kopčama s utisnutim raskriljenim orlom koji u pandžama drži kukasti križ; ispod križa

[34] Pretpostavljamo da su se na lijevoj latici prije uvođenja činova nosile oznake dužnosti – Bataillonsführer4 zvjezdice, Komapanieführer 3 zvjezdice, Zugführer 2 zvjezdice i Gruppenführer jedna zvjezdica

[35] Wolfsangel je bila paganska sprava koja je prema legendi imala magičnu moć da tjera vukove. U 15. stoljeću bio je to amblem seljaka koji su digli pobunu protiv plaćenika njemačkih knezova i smatran je simbolom slobode i neovisnosti. (Robin Lumsden: SS-Regalia, London 1995.)

Slika 305
Kopča za pojas ES-a s natpisom "In Treue fest" ("U vjernosti čvrsti").
(G. Tarlao)

je štit s "Wolfsangeln", a ispod natpis "In Treue fest" ("U vjernosti čvrsti") (*sl. 305*).

Pripadnici ES-a nosili su njemačke kacige maslinastozelene boje s hrvatskim grbom na desnoj i oznakom ES-a ("Wolfsangeln") na lijevoj strani.

Navodimo usporedbu činova Einsatzstaffela i Hrvatskog domobranstva:

ES-General	General
ES-Oberst	Pukovnik
ES-Oberstleutnant	Podpukovnik
ES-Major	Bojnik
ES-Hauptmann	Nadsatnik Satnik
ES-Oberleutnant	Nadporučnik
ES-Leutnant	Poručnik
ES-Fähnrich (kasnije ES-Oberfähnrich)	Zastavnik
ES-Stabsfeldwebel	Častnički namjestnik
ES-Oberfeldwebel	Stoženi narednik
ES-Feldwebel	Narednik
ES-Unteroffizier	Vodnik
ES-Obergefreiter	Razvodnik
ES-Gefreiter	Desetnik
ES-Schütze	Domobran

U sklopu ES-a posebne nazive činova imali su časnici liječnici i glazbenici. Dajemo i usporedbu naziva njihovih činova:

Temeljni ES:	Liječnici:	Glazbenici:
ES-Hauptmann	ES-Stabsarzt	ES-Stabsmusikmeister
ES-Oberleutnant	ES-Oberarzt	ES-Obermusikmeister
ES-Leutnant	ES-Unterarzt	ES-Musikmeister
ES-Fähnrich	ES-Assistenzarzt	–

Pri tome časnici-glazbenici nisu smatrani pravim, već samo privremenim časnicima, a njihov čin bio je više privremeno zvanje nego pravi čin.

Ranjenički znak

17. prosinca 1942. uveden je ranjenički znak ES-a u tri stupnja (*sl. 307*):

- znak crne boje – za vojnike ranjene jedanput ili dva puta,
- srebrni ranjenički znak – za vojnike ranjene tri ili četiri puta,
- zlatni ranjenički znak – za vojnike ranjene pet i više puta.

Znak su dobivali svi ranjeni u borbi protiv četnika i partizana, a u ranjavanje su se računala i ranjavanja na nekom drugom bojištu ili u I. svjetskom ratu, za koja je već dobijen neki drugi ranjenički znak.

Spomen-znak Einsatzstaffela

1. svibnja 1943. propisan je posebni spomen-znak za sve bivše pripadnike ES-a. Postojale su dvije inačice:

- srebrni spomen-znak – za pripadnike ES-a koji su sudjelovali u stvaranju ES-a, koji su se nalazili na prvom dočasničkom tečaju za ES u Zagrebu od 28. rujna do 4. studenog 1941., koji su se u ES-u nalazili neprekidno 18 mjeseci ili su u borbi bili ranjeni.
- brončani spomen-znak – za sve one koji su se u Einsatzstaffelu nalazili najmanje 6 mjeseci neprekidno.

Znak je Volksgruppenführer mogao dodijeliti i osobama koje nisu bili pripadnici njemačke narodne skupine, a koje su bile zaslužne za stvaranje, izobrazbu i opremanje ES-a, te za zaštitu njemačkih područja u NDH (*sl. 308*).

Ostale oružane postrojbe Njemačke narodne skupine:

Mjesna zaštita (Ortsschutz)

Mjesna zaštita počela se stvarati još u travnju 1941. Ona je imala zadaću da straži i osigurava mjesta naseljena hrvatskim Nijemcima. Nije imala neko čvrsto ustrojstvo. Svoju službu članovi zaštite vršili su u građanskom odijelu, a čini se da nisu imali ni nekih posebnih oznaka osim crvene vrpce na rukavu, s bijelim krugom (kasnije kvadratom postavljenom na vrh) i crnim kukastim križem.

Domovinska straža Njemačke narodne skupine (Heimatwacht der Deutschen Volksgruppe)

20. veljače 1943. stvorena je **Domovinska straža** Njemačke narodne skupine u NDH (Heimatwacht der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien – HW) i u nju je uključena i dotadašnja Mjesna zaštita. Služba u Domovinskoj straži bila je obavezna za sve Nijemce od 16 do 60 godina starosti. Straža se postrojavala u satnije, vodove i desetine, a u mjestima s manje od 20 muškaraca sposobnih da nose oružje stvorene su postaje.

Slika 306
Glazbenici ES-a istovremeno su bili i pripadnici Njemačke mladeži (Deutsche Jugend).
(K. Mikulan)

Pripadnici straže u načelu nisu imali odore, već samo povesku za lijevi rukav, žute boje s crnim obrubom i natpisom HEIMATWACHT. Poveske su trebale imati i službeni pečat i broj, a proizvodile su se u Osijeku u već navedenoj ustanovi za proizvodnju odora i oznaka (Landeszeugmeisterei).

Vođe i dovođe HW-a mogli su nositi odoru iste boje i kroja kao vođe i dovođe ES-a, s tom razlikom da su imali latice smeđe boje, a umjesto oznake ES-a nosili su znak "Ehren-Rune" na desnoj latici. Nismo, na žalost, uspjeli utvrditi kako je taj znak izgledao. Budući da u početku činovi u HW-u nisu postojali nije poznato da li su na lijevoj latici nosili ikakve oznake. Nazivi dužnosti bili su:

Kreisheimatwachtführer	(okružni vođa HW-a)
Ortsheimatwachtführer	(mjesni vođa HW-a)
HW-Hundertschaftsführer	(vođa satnije)
HW-Zugsführer	(vođa voda)
HW-Scharführer	(vođa desetine)
HW-Mann	(pripadnik Domovinske straže)

Krajem 1943. uvedeni su činovi koji su bili isti kao i u Einsatzstaffelu, s tim da se prije naziva čina nije stavljala kratica ES već HW (npr. HW-Oberleutnant).

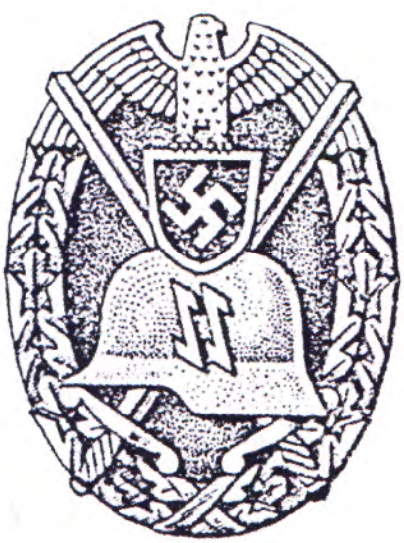

Slika 307
Ranjenički znak ES-a.
(K. Mikulan)

Slika 308
Spomen znak ES-a.
(S. Pogačić)

Prikaz 5: OZNAKE USTAŠKE VOJNICE

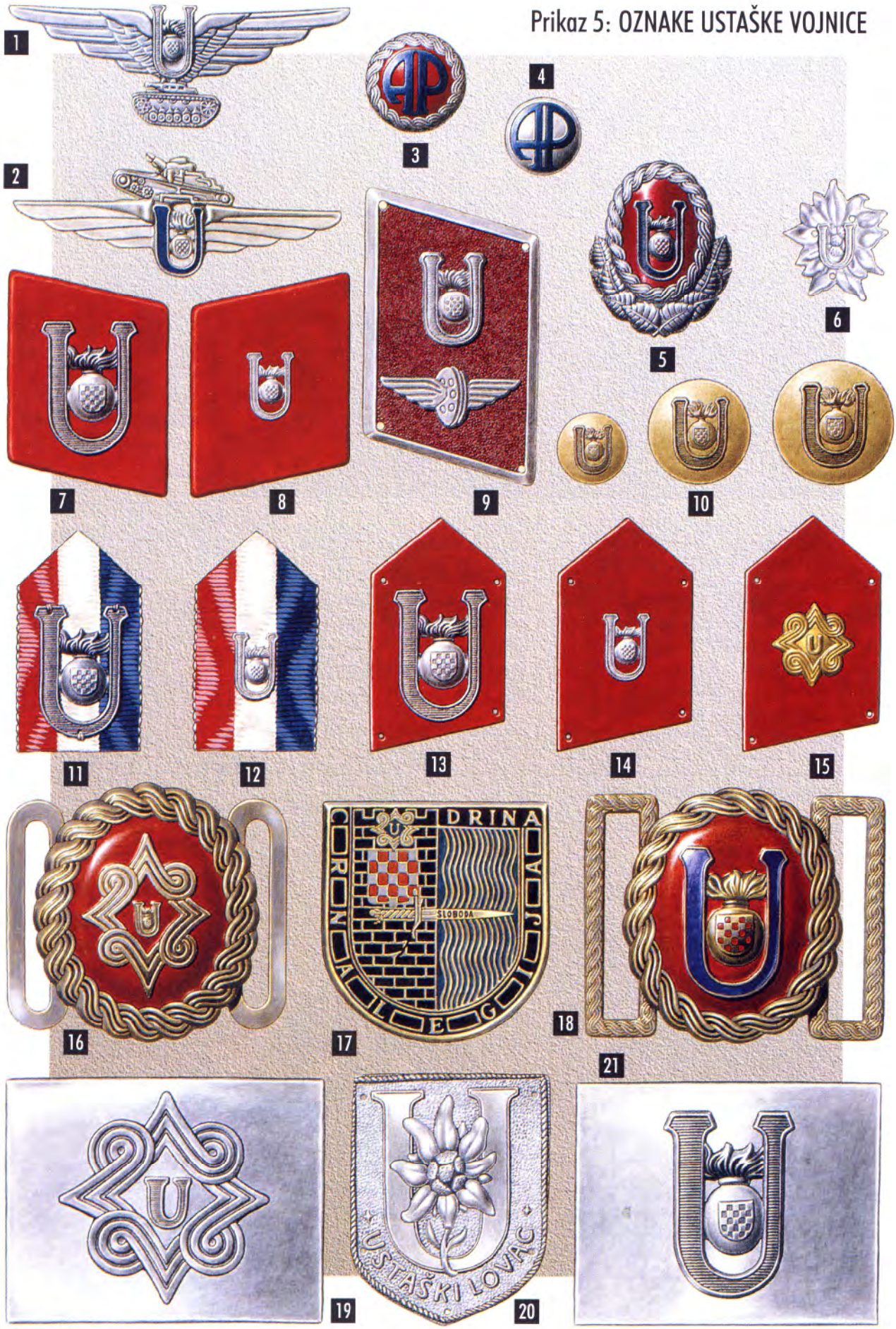

Prikaz 5: Oznake Ustaške vojnice

1.) Znak pripadnika oklopnih postrojbi; **2.)** Znak pripadnika oklopnih postrojbi, inačica; **3.)** Znak za časničke tvrde i taborske kape; **4.)** U početku znak za kape svih pripadnika Ustaške vojnice, od kraja 1941. samo za taborske kape vojničara i dočasnika; **5.)** Znak za tvrde i taborske kape časnika; **6.)** Znak za lijevu stranu taborske kape pripadnika lovačkih postrojbi; **7.)** Oznaka za ovratnik vojničara i dočasnika; **8.)** Oznaka za ovratnik časnika; **9.)** Metalna oznaka za ovratnik časnika, dočasnika i vojničara Prometnih zdrugova; **10.)** Puceta za časničke odore; **11.)** Oznaka za ovratnik vojničara i dočasnika PTB-a, uvedena početkom 1942. godine; **12.)** Oznaka za ovratnik časnika PTB-a, uvedena početkom 1942. godine; **13.)** Oznaka za ovratnik vojničara i dočasnika PTS-a; **14.)** Oznaka za ovratnik časnika PTS-a; **15.)** Oznaka za ovratnik časnika, dočasnika i vojničara PTS-a, uvedena tijekom 1944. godine; **16.)** Kopča za pojas časnika PTS-a, uvedena tijekom 1944. godine; **17.)** Spomen-znak Crne legije; **18.)** Kopča za pojas časnika; **19.)** Kopča za pojas dočasnika i vojničara PTS-a, uvedena tijekom 1944. godine; **20.)** Znak za rukav pripadnika lovačkih postrojbi; **21.)** Kopča za pojas dočasnika i vojničara.

III. Hrvatske oružane snage

U drugoj polovici 1944. godine počelo se s planiranjem stvaranja Hrvatskih oružanih snaga, koje su trebale ujediniti sve oružane postrojbe, a posebice Domobranstvo i Ustašku vojnicu. Ranije ustrojstvo, po kojem su Domobranstvo i Ustaška vojnica zapravo predstavljali dvije posebne kopnene vojske s posebnim stožerima među kojima je vladalo rivalstvo i nepovjerenje, pokazalo se vrlo nepraktičnim i neučinkovitim. Tu je još bio i PTS koji nije slijedio zapovijedi ni jednog od zapovjedništava, budući da se nalazio pod neposrednom upravom Poglavnika.

Stoga je u prosincu 1944. stvoren Glavni stan Poglavnika kojemu su bili podređeni Ministarstvo oružanih snaga i PTS, te je tako svo zapovijedanje bilo ujedinjeno na jednom mjestu.

Prva združena postrojba oružanih snaga utemeljena je 9. listopada 1944. pod nazivom **1. hrvatska udarna divizija**. Nakon toga je dana 1. prosinca 1944. postrojeno još 15 **hrvatskih divizija**. Dok su u 1. diviziju, osim domobrana i ustaša, ušli i zrakoplovci i mornari, u novih 15 divizija uključene su samo kopnene postrojbe, bez Narodne zaštite i DRS-a.

Domobranski posadni zdrugovi promijenili su naziv u **pješačke zdrugove**, te su označeni brojevima od 11 do 20. Postojali su i 21. i 23. pješački doknadni zdrug, koji su zajedno s 4 gorska (od 1. do 4.) i 3 lovačka zdruga (7, 8. i 10.) činili oko 50% ljudstva tih 15 hrvatskih divizija. Ostatak su činili pripadnici Ustaške vojnice postrojeni u 23 ustaška stajaća zdruga (označeni brojevima I do XXIII, s tim da je XXI. bio ustaški doknadni zdrug). 7. i 9. divizija nazvane su **hrvatskim gorskim divizijama**, dok je 16. divizija dobila naziv **16. hrvatska doknadna divizija**, a sačinjavali su je 21. i 23. pješački doknadni zdrug i XXI. ustaški doknadni zdrug.

Izvan tih 16 divizija ostali su u prvo vrijeme PTS, Brzi zdrug Ustaške vojnice i razne pomoćne i pozadinske postrojbe.

Kasnije su utemeljene i Poglavnikova tjelesna divizija (vidi kasnije u tekstu), 17. hrvatska i 18. hrvatska udarna divizija.[36] Spominje se i 19. hrvatska divizija u Karlovcu, ali nije sigurno da li je stvarno postojala, ili je bila samo planirana.

25. siječnja 1945. stvoren je **Poglavnikov tjelesni zbor**[37], a zatim, u ožujku 1945. i **II, III, IV,** i **V. hrvatski zbor** koji su upravljali divizijama i ostalim postrojbama koje su se nalazile na njihovom operativnom području.

Evo postrojbenog pregleda za ožujak 1945:

Poglavnikov tjelesni zbor

1. **tjelesna divizija**
   1. tjelesna pukovnija
   2. tjelesna pukovnija
   Brzi sklop

Slika 309
Dočasnik (u sredini) i dva vojnika domobranskoga dijela Hrvatskih oružanih snaga (HOS) u njemačkim odorama M-43.
(S. Pogačić)

[36] Čini se da je 18. divizija bila sastavljena od pripadnika Ustaške obrane i Državne radne službe. Zloglasna Ustaška obrana bila je odjel Ustaške nadzorne službe osnovan 16. kolovoza 1941., a zadaća joj je bila uprava i čuvanje koncentracionih logora. U okviru Ustaške obrane postrojen je početkom 1942. godine I. ustaški obrambeni zdrug, sa sjedištem u Jasenovcu, a kasnije i II. ustaški obrambeni zdrug koji se borio u Bosni. Obrambeni zdrugovi nisu potpadali pod Ministarstvo oružanih snaga.

[37] Izvorno se naziv te postrojbe pisao "Poglavnikov Tjelesni Sbor", te je stoga kratica ponovno glasila "PTS", kao i kod dotadašnjih "Poglavnikovih Tjelesnih Sdrugova".

Topnički sklop
Oklopljeni sklop
Konjanički sklop
Stražarski sklop
Vojno-redarstveni vod

1. **hrvatska udarna divizija**
   20. udarna pukovnija
   21. udarna pukovnija
   22. udarna pukovnija
   Brzi sklop
   XX. topnički sklop
   XXI. topnički sklop
5. **hrvatska udarna divizija**
   V. ustaški stajaći zdrug
   11. pješački zdrug

Brzi zdrug Ustaške vojnice

II. hrvatski zbor

2. **hrvatska divizija**
   20. pješački zdrug
   XV. ustaški stajaći zdrug
   XX. ustaški stajaći zdrug
12. **hrvatska divizija**
   3. gorski zdrug
   XII. ustaški stajaći zdrug
14. **hrvatska divizija**
   19. pješački zdrug
   XIV. ustaški stajaći zdrug
   XIV. topnički sklop
17. **hrvatska divizija**
18. **hrvatska udarna divizija**
   30. udarna pukovnija.

III. hrvatski zbor

3. **hrvatska divizija**
   7. lovački zdrug
   II. ustaški stajaći zdrug
   XIII. ustaški stajaći zdrug
7. **hrvatska gorska divizija**
   1. gorski zdrug
   4. gorski zdrug
   I. topnički sklop
   VI. topnički sklop
8. **hrvatska divizija**
   18. pješački zdrug
   I. ustaški stajaći zdrug
   XI. ustaški stajaći zdrug
9. **hrvatska gorska divizija**
   2. gorski zdrug
   IX. ustaški stajaći zdrug

IV. hrvatski zbor

4. **hrvatska divizija**
   7. lovački zdrug
   14. pješački zdrug
   VIII. ustaški stajaći zdrug
   XIX. ustaški stajaći zdrug
   XII. topnički sklop
6. **hrvatska divizija**
   15. pješački zdrug
   X. ustaški stajaći zdrug
15. **hrvatska divizija**.
   16. pješački zdrug
   XVI. ustaški stajaći zdrug

V. hrvatski zbor

10. **hrvatska divizija**
   10. lovački zdrug
   VII. ustaški stajaći zdrug
   VIII. topnički sklop
11. **hrvatska divizija**
   13. pješački zdrug
   IV. ustaški stajaći zdrug
   XVIII. ustaški stajaći zdrug
   XXIII. ustaški stajaći zdrug
13. **hrvatska divizija**
   12. pješački zdrug
   III. ustaški stajaći zdrug
   XVII. ustaški stajaći zdrug
   I. topnički sklop.

16. hrvatska doknadna divizija bila je izvan zborova.

U razdoblju od ljeta 1944. do ožujka 1945. postojao je i **Pučko-ustaški zbor** s četiri pukovnije (pukovnije su nosile nazive prema velikim županama u kojima su bile postrojene – "Livac-Zapolje", "Baranja", "Vuka" i "Posavje"), koje su imale ulogu teritorijalnih postrojbi, a sačinjavali su ih pričuvnici starijih godišta. Pučko-ustaški zbor raspušten je u ožujku 1945, a ljudstvo je ili uključeno u redovne postrojbe Hrvatskih oružanih snaga, ili je od njih stvorena **Mjesna obrana**, koja se nalazila pod upravom Ustaškog pokreta.

Čini se da su na samom kraju rata, oko 20. travnja 1945. sve divizije i zborovi (osim PTS-a) dobili pridjev "ustaški". Tako su hrvatske divizije i hrvatski zborovi nazvani **ustaške divizije** i **ustaški zborovi**. 16. hrvatska doknadna divizija nazvana je **16. ustaška nastavno-doknadna divizija**, a sačinjavali su je: 21. ustaški doknadni zdrug, 22. ustaški doknadni zdrug, Ustaški nastavni zdrug, Ustaška doknadna obkoparska bojna i Ustaška đačka sat.

Odore i oznake Hrvatskih oružanih snaga

Zapovijed kojom se uvode nove jedinstvene oznake za Domobranstvo i Ustašku vojnicu objavljena je 13. siječnja 1945. godine. Određeno je da sve kopnene postrojbe oružanih snaga i PTS-a izuzimajući DRS i NZ, imaju nositi surke jedinstvena kroja koje na prsima moraju biti zatvorene. Kroj nije bio opisan podrobrno, no najvjerojatnije se radi o surkama koje su krojem bile vrlo slične njemačkim surkama M-43, a koje smo mogli vidjeti u Hrvatskom slikopisu iz travnja 1945. Razlika se sastoji u tome što na rukavima imaju dva puceta (njemačke surke ih nemaju), a naramenice su donjim krajem prišivene za šav rukava (dok su se njemačke naramenice mogle skinuti). Moguće je da se doista radi o ponešto prepravljenim njemačkim odorama M-43. (Te su se njemačke surke u Hrvatskoj nosile bez naramenica jer su bile obrubljene u boji vrsta oružja i struka njemačke vojske.)

Uvedeni su jedinstveni nazivi činova za sve pripadnike oružanih snaga i PTS-a, izuzimajući Ratnu mornaricu, Državnu radnu službu i Narodnu zaštitu:

1. momčadski činovi:
   a) vojnik (u Domobranstvu) i vojničar (u Ustaškoj vojnici)
   b) strielac
   c) dorojnik

Slika 310
Oznake činova Hrvatskih oružanih snaga, uvedene 13. siječnja 1945.
(Nacrtao D. Pavlović)

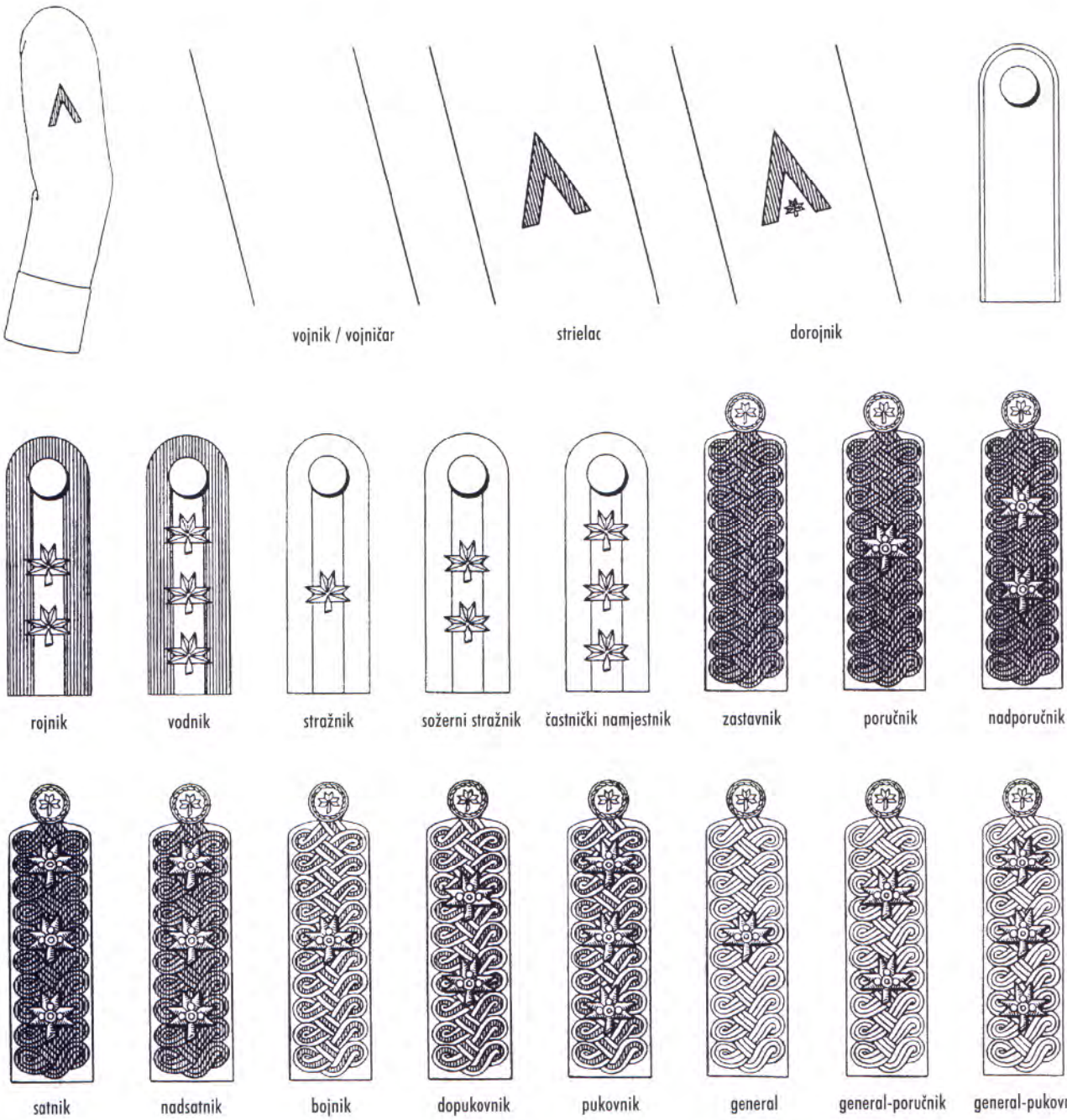

Slika 311
Vojnik Grahovac Miroslav, pripadnik domobranskog dijela HOS-a 1945, u njemačkoj surci M-43; na kraju rata zarobljen od partizana i odveden u logor u Požegu.
(K. Mikulan)

2. niži dočasnički činovi:
   a) rojnik
   b) vodnik
3. viši dočasnički činovi:
   a) stražnik
   b) stožerni stražnik
   c) častnički namjestnik
4. niži časnički činovi:
   a) zastavnik
   b) poručnik
   c) nadporučnik
   d) satnik
   e) nadsatnik
5. viši časnički činovi:
   a) bojnik
   b) dopukovnik
   c) pukovnik
6. generalski činovi:
   a) general
   b) general-poručnik
   c) general-pukovnik

Svi činovi do pukovničkog bili su zajednički za Domobranstvo, Vojno zrakoplovstvo i Ustašku vojnicu s PTS-om, dok su generalski činovi bili činovi zajedničkih Hrvatskih oružanih snaga, te su ih ustaški časnici mogli steći kao činove oružanih snaga, a ne kao činove Ustaške vojnice. Umjesto generalskih činova u Ustaškoj vojnici je postojao čin "ustaški krilnik". Zato u tom razdoblju nije bilo neobično imati dva čina – jedan ustaški i još dodatni generalski čin oružanih snaga, npr. "general i ustaški pukovnik".

Slika 312
Domobranski poručnik HOS-a sa svim propisnim oznakama, 1945.
(S. Pogačić)

Slika 313
Domobranski nadporučnik i stražnik HOS-a; nadporučnik nosi uobičajenu domobransku, a stražnik staroju-goslavensku odoru, s propisnim oznakama HOS-a.
(S. Pogačić)

Generalske su činove dobili uglavnom oni ustaški časnici koji su zapovijedali zajedničkim divizijama i zborovima, dakle ne izvornim ustaškim postrojbama.

Uvedene su i jedinstvene oznake činova za Domobranstvo i Ustašku vojnicu s PTS-om, isključujući Ratnu mornaricu, Vojno zrakoplovstvo, Državnu radnu službu i Narodnu zaštitu (*sl. 310*). Momčadske oznake činova nosile su se na gornjem dijelu obaju rukava – strijelac je nosio 1 cm široku vrpcu tamnocrvene boje koja je tvorila okrenuto slovo V s kracima dužine 6 cm pod kutem od 45 stupnjeva. Dorojnik je osim vrpce imao i jedan bijeli trolist između krakova.

Niži dočasnici nosili su oznake činova na naramenicama načinjenima od istoga sukna od kojeg je bila i odora, bile su široke 3 cm, a duge 10 cm. Na donjem kraju bile su ušivene za šav rukava. Naramenice su bile obrubljene tamnocrvenom vrpcom širine 1 cm. Rojnik je nosio dva trolista, a vodnik tri bijela trolista.

Viši dočasnici imali su iste naramenice kao i niži dočasnici, samo što je vrpca bila žute boje. Trolisti su isto tako bili bijele boje.

Naramenice časnika bile su od složenog pletera od tri gajtana, bile su 3 cm široke i 10 cm duge. Pleter se nalazio na podlozi od istoga sukna kao što je bila odora. Podloga je na donjem kraju bila ušivena za šav rukava, a s gornje strane pleter je završavao očicom koja se prikapčala za puce. Niži časnici nosili su pleter tamnocrvene boje i troliste srebrne boje (osim nadsatnika koji je imao tri zlatna trolista, umjesto tri srebrna koje je imao satnik), viši časnici imali su pleter od dva vanjska gajtana srebrne boje i jednog srednjeg gajtana tamno-crvene boje i troliste zlatne boje. Generali su imali pleter zlatne boje i troliste srebrne boje. Pleter na naramenici bio je prema propisima prepleten 8 puta, no u stvarnosti su postojali činovi s pleterom prepletenim 6, 8, ili 10 puta.

Svi ustaški časnici nosili su i dalje ustaške oznake činova na donjem dijelu rukava kao predajnu uspomenu. Ustaški nadsatnik nije više nosio zlatni obrub oko svog čina, već je imao oznaku ustaškog satnika. (Tek se po naramenici vidjelo da je po činu nadsatnik.)

Za sve pripadnike Domobranstva i Ustaške vojnice (dakle ne za mornaricu, zrakoplovstvo, DRS i NZ) uvedene su latice istoga oblika kakve je do tada nosio PTS, dakle zašiljene na vrhu. Pripadnici Domobranstva nosili su na laticama srebrni trolist sa slovom U na sredi-

Slika 314
Pješački bojnik domobranskoga dijela HOS-a u njemačkoj odori M-43, s hrvatskim oznakama.
(Nacrtao D. Pavlović)

ni trolista, pri čemu su časnici nosili trolist manje veličine od trolista dočasnika i momčadi (*p. 6/9*), pripadnici Ustaške vojnice nosili su slovo U kao i do tada, s tim da su časnici imali slovo U manje veličine (*p. 6/10 i 14*), a PTS je zadržao vrhovnički znak (slovo U u romboidnom tropletu), iste veličine i za časnike i za dočasnike i momčad (*p. 6/12 i sl. 315*).

Tablica 12

Boje latica odražavale su pojedinu vrstu oružja ili struku:

četni generali[38]	– skrletnocrveno
glavnostožerni časnici	– baršun crne boje na skrletno-crvenoj podlozi
pješaštvo	– tamnocrveno
konjaništvo	– žuto
topništvo	– svjetlocrveno
tehničke i opkoparske postrojbe	– čeličnozeleno
samovozne i oklopne postrojbe	– crno
dojavnici u četnim postrojbama	– sivo
suci i sudbeno osoblje	– ljubičasto
liječnici, veterinari, ljekarnici i zdravstvenici	– smeđe
upravna struka	– svjetlozeleno
intendanti	– baršun svjetlocrvene boje
nastavnici vojničkoga staleža	– tamnoplavo

Na hlačama se nosila ispuska iste boje kao što su i latice. Četni generali nosili su široku traku skrletnocrvene boje, a generali ostalih struka široku traku u boji struke.

Slika 315
Vojničar PTS-a s vrhovničkim znakom Hrvatskih oružanih snaga iznad desnoga džepa njemačke surke M-43, 1945.
(S. Pogačić)

Svi pripadnici Domobranstva, Ustaške vojnice, Ratne mornarice i Vojnog zrakoplovstva nosili su na desnoj strani grudi iznad džepa državni grb s vrhovničkim znakom na trobojnoj vrpci 6 cm dužine i 1 cm širine (*p. 6/1, 6/2 i sl. 320*). (Ovaj je znak kasnije uveden i u Državnu radnu službu i Narodnu zaštitu, ali se nosio na lijevom rukavu.)

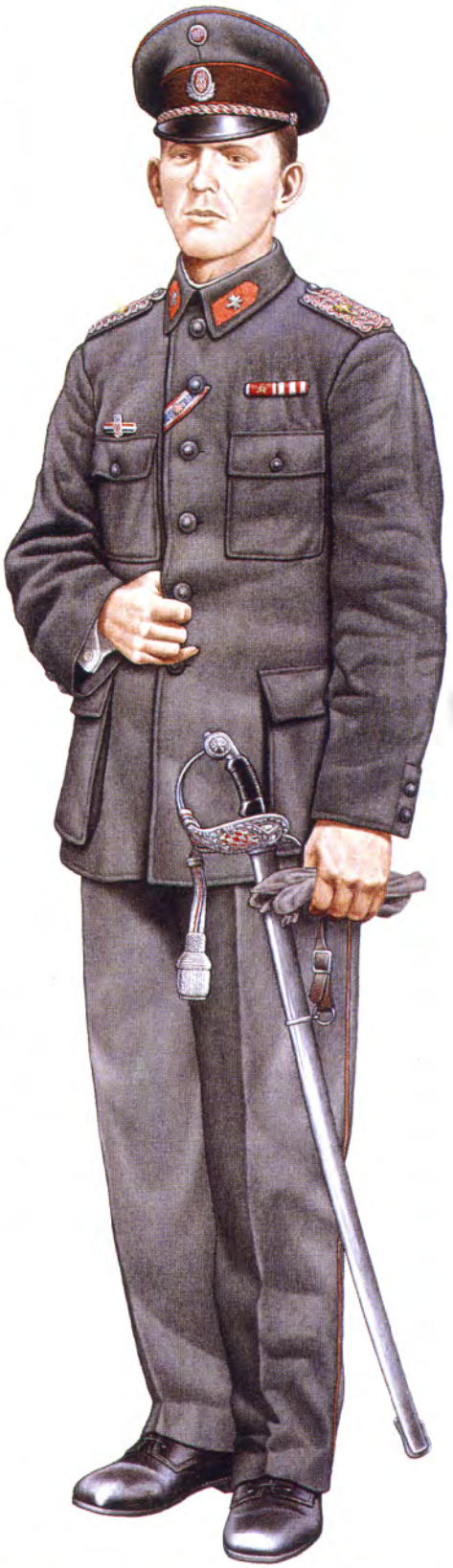

Propis spominje i posebne znakove koje su liječnici, veterinari, ljekarnici i suci trebali nositi u srebrnastom obruču na lijevom rukavu – za liječnike zmijica, za veterinare potkova, za ljekarnike zmijica nad zdjelicom, a za suce vaga. Nismo sigurni jesu li se ti znakovi doista nosili.

[38] Četnim generalima smatrani su svi generali koji su proistekli iz redova glavnostožernih časnika, zatim časnika pješaštva, konjaništva, topništva, tehničkih, opkoparskih, samovoznih i oklopnih postrojbi i dojavništva.

Slika 316
Skupina dočasnika i vojnika HOS-a u kratkim kožnim kaputima od kojih je svaki donekle različit od ostalih.
(S. Pogačić)

Kape

Tvrde kape

Tvrde kape za sve časnike svih kopnenih postrojbi imale su u vodoravnim šavovima tamnocrveni obrub, a vijenac (obruč) kape imao je široku vrpcu u boji odore (kasnije je odlučeno da vrpca mora biti tamnosmeđe boje). Ustaški časnici te vrpce nisu do tada nosili, pa je određeno da je moraju staviti. Podbradak za kape nižih časnika bio je od tropleta tamnocrvene boje (*p. 6/6*), za kape viših časnika od tropleta s dvije vrpce srebrne i jednom (unutarnjom) tamnocrvene boje (*p. 6/7*), a za kape generala od tropleta zlatne boje (*p. 6/8*). Ustaški krilnik imao je kapu istu kao i viši časnici.

Svi ustaški časnici zadržali su na tvrdim kapama svoje dotadašnje oznake, a domobranski časnici stavili su na vrh kape znak s AP, isti

Slika 317
Tvrda kapa za domobranske časnike HOS-a.
(S. Sabljarić)

Slika 318
Domobranski časnik i ustaški časnik, pripadnici HOS-a; ustaški časnik je u neobičnom kratkom kaputu.
(J. Novak)

Slika 319
Taborska kapa za pripadnike domobranskoga dijela HOS-a.
(S. Sabljarić)

kao kod ustaških časnika (*p. 6/5*), dok je donji znak oblikom bio isti kao za ustaške časnike, ali je umjesto slova U na crvenom polju bio hrvatski grb s vrhovničkim znakom (U u romboidnom tropletu) na tamnocrvenom polju (*p. 6/3 i sl. 317*). Znakovi su bili u boji kovine, osim za generale koji su imali znakove zlatne boje.

Tvrde kape smjeli su nositi i viši dočasnici. One nisu imale podbradak od tropleta, već od crne pokoštene kože. Isto tako nisu imale crvene obrube niti široku traku na obruču (vijencu). Donji znak bio je limeni hrvatski grb s vrhovničkom znakom (za domobranske dočasnike), odnosno znak U (za ustaške dočasnike). Gornji znak bio je momčadski limeni znak sa slovima AP. Časnički namjesnici su umjesto običnog donjeg momčadskog znaka nosili časničke znakove, ali je gornji znak bio obični momčadski limeni znak sa slovima AP.

Taborske kape

Pripadnici Domobranstva i Ustaške vojnice zadržali su taborske kape istoga kroja kao i do tada.

Taborske kape nižih časnika imale su tamnocrveni obrub po vodoravnom šavu vrška kape, a taborske kape viših časnika imale su takav obrub i na gornjem rubu preklopa. Generali su takve obrube imali u svijetlocrvenoj boji. Znakovi su bili isti kao na tvrdoj kapi.

Momčad i dočasnici, osim časničkog namjesnika, imali su kao donji znak limeni hrvatski grb s vrhovničkim znakom (za pripadnike Domobranstva – *p. 6/4*), odnosno limeni U s goruću bombom i na njoj ustisnutim hrvatskim grbom (uobičajeni raniji znak za pripadnike Ustaške vojnice). Gornji znak bio je obični limeni znak sa slovima AP. Časnički

namjesnici imali su s donje strane časnički znak, a iznad njega obični momčadski znak sa slovima AP.

Ustaški časnici nisu više na taborskim kapama nosili oznake činova.

Ostala oprema

Uvedeni su novi svečani pojasevi (*p. 6/16*). Svečani pojas bio je od složenog tropleta istoga oblika i boje kao što je troplet na naramenicama (za niže časnike tamnocrvene boje, za više časnike srebrne i tamnocrvene boje i za generale zlatne boje), bio je širine 5 cm, na podlozi od sukna iste boje kao i odora. Pojas se zakapčao metalnom kopčom oblika kao što je bio donji časnički znak s tvrde kape, visine 6 cm i širine 5 cm.

Uz svečani pojas nosila se i duga sablja koja se mogla nositi i izvan službe (*sl. 314*). Sablje su bile uvedene 1944. godine. Korice sablje bile su tamne boje kovine, balčak sablje imao je urezan hrvatski državni grb s vrhovničkim znakom. Konjanici i topnici nosili su sablju sa širokim balčakom, a svi ostali s uskim. Sablja se nosila na dva kožnata remenčića, a imali su je pravo nositi i viši dočasnici. Časnici su na sablji nosili resicu obloženu gajtanima u boji tropleta na naramenicama i to niži časnici s crvenim gajtanima, viši časnici s dvije trećine gajtana srebrnaste boje i između njih jednom trećinom gajtana tamnocrvene boje, a generali s gajtanima zlatne boje. Viši dočasnici nosili su na sablji resicu od kožica.

Taborski pojas bio je uobičajene smeđe boje s običnom kopčom.

U stvarnosti su sve do kraja rata nošene odore opisane u ranijim poglavljima, a promijenjene su najčešće samo oznake. Nije sigurno ni da je momčad (obični vojnici) baš u potpunosti mogla slijediti slovo zapovijedi. Tih zadnjih mjeseci vladala je prilična nestašica, sve su postrojbe bile u stalnom pokretu, rasulo je bilo sve veće. Najvjerojatnije su samo časnici svi, ili gotovo svi, zapovijed proveli u djelo, a ostali koliko su to prilike dozvoljavale.

5. veljače 1945. određeno je da pripadnici Narodne zaštite, Državne radne službe i "inih naoružanih postrojbi izvan oružanih snaga" moraju na lijevoj nadlaktici rukava nositi vrhovnički znak na trobojnoj podlozi, dakle onaj koji su pripadnici oružanih snaga nosili iznad desnog džepa na grudima. Inače, za sve za koje je taj znak propisan napravljene su najmanje četiri inačice znaka: dvije metalne (za časnike; *p. 6/1 i 2*) i dvije od tkanine (za ostale). Prva inačica od metala imala je na oba kraja po jednu rupicu koja je služila za pričvršćivanje znaka, a druga je imala dvije metalne igle sa stražnje strane za pričvršćivanje. Prva inačica od tkanine (*sl. 320*) prišivala se neposredno na odoru, a druga je bila prethodno prišivena na maslinastozelenu podlogu, pa tek onda prišivena na odoru.

Slika 320
Platnena inačica vrhovničkog znaka.
(S. Pogačić)

U ožujku 1945. objavljene su i neke dodatne odredbe:

- latice su imale biti veličine 5x3 cm
- latice pripadnika povozne struke bile su svijetlosmeđe boje
- tvrde kape svih postrojbi morale su imati tamnosmeđu vrpcu na vijencu
- obrubi na odorama i kapama bili su u boji latica, a za glavnostožerne časnike svijetlocrvene boje
- svi generali imali su na kabanicama podstavu crvene boje

Slika 321
Sablja Hrvatskih oružanih snaga
(S. Pogačić)

Prevođenje u nove činove

Kod dočasnika i momčadi prevođenje je izvršeno na sljedeći način:

- domobran i ustaški čarkar[39] postali su vojnik, odnosno vojničar
- strijelac je bio novi čin i dobijali su ga vojnici i vojničari koju su završili svoje obvezat-

Slika 322
Oznake uspjeha pitomaca Ustaške časničke škole.
(Nacrtao D. Pavlović)

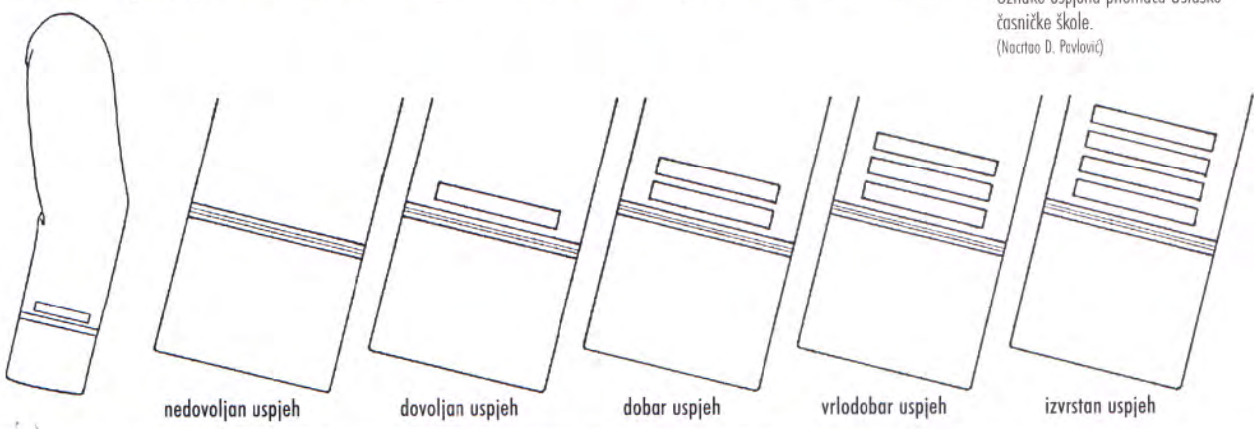

[39] *Čarkar* je u početku bio naziv za pripadnika Ustaške vojnice bez čina, a zatim je promijenjen u *vojničar*. Moguće je da su ga ponovno uveli tijekom 1944. godine, pa ga opet pretvorili u *vojničar* 1945.

no djelatno razdoblje od dvije godine, a nisu postigli neki dočasnički čin u tom razdoblju, te su i dalje služili u oružanim snagama. Dobivali su ga i pričuvnici koji su na vojnim vježbama proveli dvije godine

- desetnik i ustaški dorojnik postali su dorojnici
- razvodnik i ustaški rojnik postali su rojnici
- vodnik i ustaški dovodnik postali su vodnici
- narednik i ustaški vodnik postali su stražnici
- stožerni narednik i ustaški stožerni vodnik postali su stožerni stražnici
- čin časničkog namjesnika ostao je nepromijenjen

Nazivi činova časnika i generala ostali su uglavnom isti kao i ranije, tek je umjesto naziva podpukovnik u Domobranstvu uveden naziv dopukovnik (u Ustaškoj vojnici je postojao od 1942.), a umjesto naziva general pješaštva (konjaništva, topništva, zrakoplovstva) uveden je naziv general-pukovnik. Čin vojskovođe nije postojao.

Poglavnikov tjelesni zbor

25. siječnja 1945. postrojen je **"Poglavnikov Tjelesni Sbor"**, u čiji sklop su ušli Poglavnikova tjelesna divizija (kasnije nazvana 1. tjelesna divizija), 1. hrvatska udarna divizija i 5. hrvatska divizija (kasnije dobila počasni naslov "udarna"). Za zapovjednika je postavljen general i ustaški pukovnik Ante Moškov.

Zapovijed od 7. ožujka 1945. nalaže da svi pripadnici zbora imaju nositi oznake propisane za raniji PTS, dakle na laticama znak U u tropletu (vrhovnički znak), a na kapama ustaške oznake.

Brzi zdrug Ustaške vojnice

28. siječnja 1945. određeno je da se zapovijed od 13. siječnja 1945. ne odnosi na Brzi zdrug po pitanju boja latica. Budući je Brzi zdrug bio postrojen iz bivše 1. zagrebačke konjaničke pukovnije (točnije rečeno, raniji domobranski Brzi zdrug je nastao iz 1. konjaničke pukovnije, a onda priključen Ustaškoj vojnici), koja se istakla u borbama po cijeloj NDH, određeno je da pripadnici Brzog zdruga na ovratnicima nose latice žute boje. Ovo se ipak nije odnosilo na pripadnike zdruga koji su bili topnici, opkopari Opkoparske sati, dojavnici Dojavne sati, zdravstvenici Zdravstvene sati, te časnici, dočasnici i momčad struka.

Kad je Brzi zdrug ušao u sklop PTS-a u ožujku 1945. ponovno su promijenili latice – umjesto latica Ustaške vojnice stavljene su latice PTS-a, no i dalje žute boje.

Vojni duhovnici

14. ožujka 1945. propisane su odore i oznake vojnih duhovnika. Puni nazivi činova vojnih duhovnika bili su:

vojni vikar-general
vojni duhovnik-pukovnik
vojni duhovnik-dopukovnik
vojni duhovnik-bojnik
vojni duhovnik-nadsatnik
vojni duhovnik-satnik

Odore i oznake bile su u skladu sa zapovijedi od 13. siječnja 1945., sa sljedećim razlikama:

- ovratnici na surkama i kabanicama bili su crne boje, a na mjestu predviđenom za latice stavljeni su kod kršćanskih duhovnika križ, a kod muslimanskih polumjesec
- tvrde kape imale su crne obrube i crnu vrpcu na vijencu, a taborske kape imale su crne obrube

Ustaška časnička škola

10. veljače 1945. propisane su, u skladu sa zapovjedi od 13. siječnja, nove oznake za pitomce Ustaške časničke škole (ranije Zastavničke škole). Odora je ostala domobranska maslinastosiva, a oznake su bile sljedeće:

- na kapama su se nosile oznake časnika Ustaške vojnice
- na ovratnicima su se nosile latice Hrvatskih oružanih snaga, crvene boje, sa srebrnim slovom U
- iznad desnog džepa surke nosio se hrvatski grb s vrhovničkim znakom na trobojnoj podlozi, kao i kod ostalih pripadnika Hrvatskih oružanih snaga
- kao oznaka škole nosila se srebrnasta traka na oba rukava kao i ranije
- pitomci su bili promicani u naslovne činove, te su oznake tih činova nosili na naramenicama kao i ostali pripadnici oružanih snaga:
  - pitomci I. godišta nakon uspješno završenoga godišta promicali su se u čin pitomca-strijelca
  - pitomci drugoga godišta u čin pitomca-dorojnika
  - pitomci trećega godišta u čin pitomca-rojnika
  - pitomci četvrtoga godišta promicali su se nakon uspješno završenog prvog proljeća (polugodišta) četvrtoga godišta u čin pitomca-vodnika

Po svršetku četvrtoga godišta pitomci su se promicali u čin djelatnoga zastavnika, a ako nisu zadovoljili, u čin djelatnoga stražnika.

Oznake uspjeha stavljale su se na oba rukava surke i kabanice, iznad oznake škole, a bile su u obliku usporednih traka crvene boje, širine

1, a dužine 7 cm, koje su se stavljale u razmacima od 5 mm (*sl. 322*).

- pitomac s nedovoljnim uspjehom nije nosio nikakve oznake
- pitomac s dovoljnim uspjehom nosio je jednu traku
- pitomac s dobrim uspjehom – dvije trake
- pitomac s vrlodobrim uspjehom – tri trake
- pitomac s izvrsnim uspjehom – četiri trake

Vojno zrakoplovstvo

Kad su za Hrvatske oružane snage uvedeni novi činovi i nove oznake to je za Vojno zrakoplovstvo vrijedilo samo u pogledu naziva činova, s time da su dotadašnji najniži činovi *zrakoplovac/protuzrakoplovac* postali *strijelci*, a najniži čin *vojnik* u zrakoplovstvu uopće nije postojao.

Nadalje, određeno je da i pripadnici Vojnog zrakoplovstva moraju iznad desnog džepa surke nositi novi vrhovnički znak (*sl. 323*).

Nove su oznake činova 3. veljače 1945. uvedene i u Vojno zrakoplovstvo. One su bile posve iste kao i za ostale dijelove oružanih snaga. Uz njih su pripadnici Vojnog zrakoplovstva na ovratnicima i dalje nastavili nositi svoje ranije zrakoplovne oznake činova.

Stručni znaci koji su se nosili iznad desnog džepa premješteni su na sredinu gornjeg desnog džepa, a iznad džepa nosio se samo vrhovnički znak.

Na časničkim tvrdim kapama trebao se umjesto dotadašnjeg aluminijskog podbratka staviti isti podbradak kao što je to bilo utvrđeno za kopnene postrojbe oružanih snaga.

Dočasničke tvrde kape smjeli su nositi samo viši dočasnici, nisu imale nikakve obrube, kao ni vrpcu oko obruča kape, a podbradak im je morao biti od crne pokoštene kože.

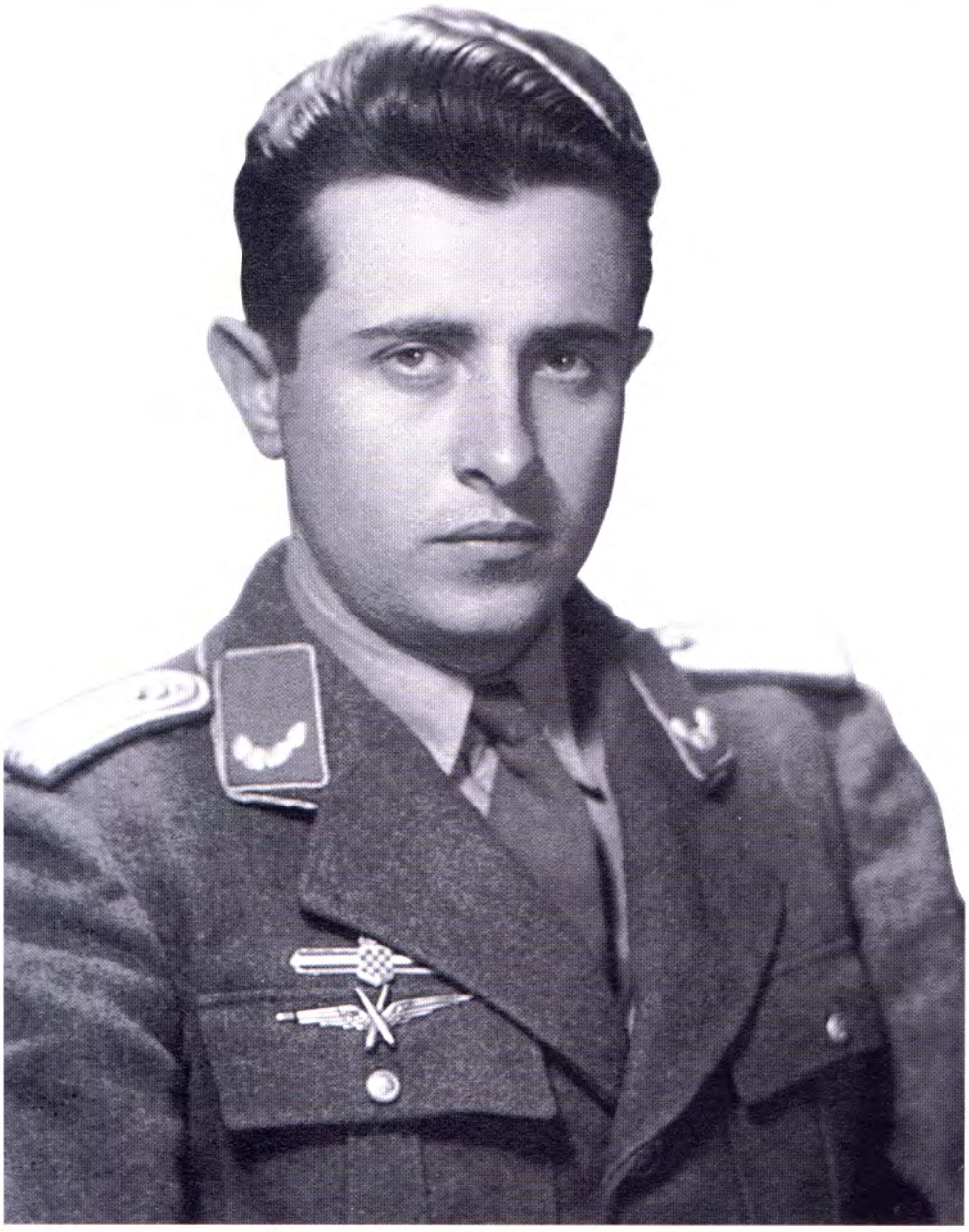

Slika 323
Protuzrakoplovni zastavnik s oznakom HOS-a iznad stručnoga znaka protuzrakoplovaca, 1945.
(K. Mikulan)

Prikaz 6: OZNAKE HRVATSKIH ORUŽANIH SNAGA 1945.

Prikaz 6: Oznake Hrvatskih oružanih snaga 1945. godine

1.) Metalni vrhovnički znak; 2.) Metalni vrhovnički znak, inačica; 3.) Znak za tvrde kape časnika domobranskoga dijela HOS-a; 4.) Znak za taborske kape domobranskoga dijela HOS-a; 5.) Znak za gornji dio tvrdih kapa časnika domobranskoga dijela HOS-a; 6.) Podbradak za tvrde kape nižih časnika; 7.) Podbradak za tvrde kape viših časnika; 8.) Podbradak za tvrde kape generala; 9.) Oznaka za ovratnik pripadnika domobranskoga dijela HOS-a; 10.) Oznaka za ovratnik časnika Ustaške vojnice; 11.) Oznaka čina poručnika; 12.) Oznaka za ovratnik pripadnika PTS-a; 13.) Oznaka čina bojnika; 14.) Oznaka za ovratnik dočasnika i vojničara Ustaške vojnice; 15.) Oznaka čina generala; 16.) Svečani pojas domobranskih časnika.

Usporedni prikaz naziva činova njemačkih oružanih snaga (Wehrmacht) i Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva 1942.-1945.:

Kopnena vojska (Heer)	Zrakoplovstvo (Luftwaffe)	Mornarica (Kriegsmarine)	SS-oružje (Waffen-SS)	Domobranstvo
Generalfeldmarschall	Generalfeldmarschall	Großadmiral	Reichsführer-SS	Vojskovodja
Generaloberst	Generaloberst	Generaladmiral	SS-Oberst-Gruppenführer	–
General der Infanterie...*	General der Flieger...**	Admiral	SS-Obergruppenführer	General pješačtva...***
Generalleutnant	Generalleutnant	Vizeadmiral	SS-Gruppenführer	General-poručnik
Generalmajor	Generalmajor	Konteradmiral	SS-Brigadeführer	General
–	–	Kommodore	–	–
Oberst	Oberst	Kapitän zur See	SS-Standartenführer	Pukovnik
Oberstleutnant	Oberstleutnant	Fregattenkapitän	SS-Obersturmbannführer	Podpukovnik
Major	Major	Korvettenkapitän	SS-Sturmbannführer	Bojnik
–	–	–	–	Nadsatnik
Hauptmann	Hauptmann	Kapitänleutnant	SS-Hauptsturmführer	Satnik
Oberleutnant	Oberleutnant	Oberleutnant zur See	SS-Oberstrumführer	Nadporučnik
Leutnant	Leutnant	Leutnant zur See	SS-Untersturmführer	Poručnik
–	–	–	–	Zastavnik
Stabsfeldwebel	Stabsfeldwebel	Stabsoberbootsmann	SS-Sturmscharführer	Častnički namjestnik
Oberfeldwebel	Oberfeldwebel	Oberbootsmann	SS-Hauptscharführer	Stožerni narednik
–	–	Stabsbootsmann	–	–
Feldwebel	Feldwebel	Bootsmann	SS-Oberscharführer	Narednik
Unterfeldwebel	Unterfeldwebel	Oberbootsmaat	SS-Scharführer	–
Unteroffizier	Unteroffizier	Bootsmaat	SS-Unterscharführer	Vodnik
–	–	Matrosenoberstabsgefreiter	–	–
–	–	Matrosenstabsgefreiter	–	–
Stabsgefreiter	Hauptgefreiter****	Matrosenhauptgefreiter	–	–
Obergefreiter	Obergefreiter	Matrosenobergefreiter	SS-Rottenführer	Razvodnik
Gefreiter	Gefreiter	Matrosengefreiter	SS-Sturmmann	Desetnik
Obergrenadier	–	–	SS-Obergrenadier	–
Grenadier	Flieger	Matrose	SS-Grenadier	Domobran

Iz ovoga pregleda lako se može zaključiti odnos između činova raznih dijelova Oružanih snaga NDH i njemačkih oružanih snaga.

*Puni naziv generalskoga čina ovisio je o vrsti oružja – kod Kopnene vojske: General der Infanterie, General der Kavallerie, General der Artillerie itd.

**Puni naziv generalskoga čina ovisio je o vrsti oružja – kod Zrakoplovstva: General der Flieger, General der Fallschirmtruppe itd.

***Puni naziv generalskoga čina ovisio je o vrsti oružja – kod Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva – general pješačtva, general topničtva ili general konjaničtva, a u Zrakoplovstvu – general zrakoplovstva

****12. svibnja 1944. naziv čina promijenjen je u "Stabsgefreiter".

Usporedni prikaz naziva činova njemačke Kopnene vojske (Deutsches Heer), talijanske Kopnene vojske (Regio esercito italiano), Dobrovoljačke milicije za nacionalnu sigurnost (Milizia volontaria per la sicurezza nazionale – MVSN) i Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva:

Njemačka kopnena vojska (Heer)	Regio esercito italiano	MVSN	Domobranstvo
	Primo maresciallo dell'Impero	Primo caporale d'onore	
Generalfeldmarschall	Maresciallo d'Italia	Caporale d'onore	Vojskovodja
Generaloberst	Generale d'armata	Comandante generale	–
General der Infanterie	Generale di corpo d'armata	–	General pješačtva...
Generalleutnant	Generale di divisione	Luogotenente generale	General-poručnik
Generalmajor	Generale di brigata	Console generale	General
Oberst	Colonnello	Console	Pukovnik
Oberstleutnant	Tenente colonnello	Primo seniore	Podpukovnik
Major	Maggiore	Seniore	Bojnik
–	Primo capitano	–	Nadsatnik
Hauptmann	Capitano	Centurione	Satnik
–	Primo tenente	–	–
Oberleutnant	Tenente	Capo manipolo	Nadporučnik
Leutnant	Sottotenente	Sottocapo manipolo	Poručnik
–	–	–	Zastavnik
Stabsfeldwebel	Aiutante di battaglia	–	Častnički namjestnik
Oberfeldwebel	Maresciallo maggiore	Primo aiutante	Stožerni narednik
Feldwebel	Maresciallo capo Maresciallo ordinario	Aiutante capo Aiutante	Narednik
Unterfeldwebel	Sergente maggiore	Primo capo squadra	–
Unteroffizier	Sergente	Capo squadra	Vodnik
Stabsgefreiter	–	–	–
Obergefreiter	Caporale maggiore	Vice capo squadra	Razvodnik
Gefreiter	Caporale	Camicia nera scelta	Desetnik
Obergrenadier	Soldato scelto	–	–
Grenadier	Soldato	Camicia nera	Domobran

Nezavisna Država Hrvatska doživjela je svoj kraj na Bleiburškom polju. Nitko točno ne zna koliko je domobrana, ustaša, zrakoplovaca, mornara i drugih pripadnika oružanih snaga likvidirano na križnom putu, a preživjeli pripadnici njenih postrojbi još su godinama nakon toga kažnjavani i omalovažavani. No, i pripadnici NOVH, iako su se u prvo vrijeme smatrali pobjednicima, ubrzo su doživjeli razočaranje jer je nova "Narodna Republika Hrvatska" postupno dolazila pod srpsku prevlast, zabranjeno je svako isticanje hrvatskoga imena i svaki pokušaj da se stekne veća autonomija bio je ugušen. Mnogi su hrvatski partizani u poslijeratnom razdoblju na svojim leđima osjetili što znači biti Hrvatom, mnogi su ubijeni ili su godinama robijali.

U poslijeratnom razdoblju nikakvo isticanje hrvatskih simbola nije bilo dozvoljeno, pa čak ni u Teritorijalnoj obrani koja se nalazila pod republičkom upravom. Samo su se pripadnici hrvatske "milicije" po odorama i oznakama donekle razlikovali od ostalih milicija u bivšoj Jugoslaviji, pa i to samo u razdoblju od 1977. i dakako bez ikakvog isticanja nacionalnih simbola.

1990. godine, nakon prvih slobodnih višestranačkih izbora u Hrvatskoj, hrvatsko je ime i hrvatsko znakovlje doživjelo renesansu. Bogatstvo značaka i amblema, zastava i naziva svjedoči o želji da se novostečena sloboda potvrdi i dokaže i na jedan tako zorni način. Današnja Hrvatska vojska prva je doista nezavisna hrvatska državna oružana sila od 1102. godine! No, zahvaljujući neprekidnoj težnji za slobodom i zahvaljujući neprekidnom dokazivanju barem svoje autonomnosti, ako već ne i potpune slobode, sačuvane su tijekom stoljeća neke vojničke tradicije u pogledu znakovlja i nazivlja koje će se u budućnosti još više razvijati.

Barac Borna, Pogačić Siniša: Odlikovanja i znakovlje NDH 1941.–1945., Zagreb, 1998.
Borac/Der Kämpfer, Zagreb, 1942.–1945.
Colić, Mladen: Tzv. NDH, 1941.
Crna legija, Zagreb, 1942.
Došen, Dragutin D.: PTS, Zagreb, 1944.
Domobranski priručnik, Zagreb, 1942.
Domobranski vježbovnik, Zagreb, 1941.
Glasnik Civilne zaštite, Zagreb, 1940.–1941.
Godišnjak Banske Vlasti Banovine Hrvatske, Zagreb, 1940.
Handžar, Zagreb, 1944.
Hrvat, Zagreb, 1944.
Hrvatska krila, Zagreb, 1941.–1945.
Hrvatski domobran, Zagreb, 1941.–1945.
Hrvatski godišnjak, Zagreb, 1944, 1945.
Hrvatski zrakoplovac, Zagreb, 1944.–1945.
Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe, Osijek, 1942.
Košutić, Ivan: Hrvatsko domobranstvo I, Zagreb, 1992.
Košutić, Ivan: Hrvatsko domobranstvo II, Zagreb, 1994.
Littlejohn, David: Foreign Legions of the Third Reich, Volume 3, San Jose, 1985.
Narodne novine, Zagreb, 1941.–1945.
Pokret, Zagreb, 1942.–1945.
Privremeni propisi za Državnu radnu službu, Zagreb, 1942.
Propisi za domobransku veleobrtnu zaštitu, Zagreb, 1942.
Seljačko ognjište/Nezavisna Država Hrvatska, Zagreb, 1941.
Slawonischer Volksbote, Osijek, 1941.–1944.
Službeni viestnik Ustaške vojnice, Zagreb, 1942.–1943.
Spomen-knjiga NDH, Zagreb, 1942.
Spremnost, Zagreb, 1942.–1945.
Sve za Hrvatsku, Zagreb, 1944.–1945.
Nigel Thomas, Krunoslav Mikulan: Axis Forces in Yugoslavia 1941.–1945, London, 1995.
"U" über der Ostfront, Zagreb, 1943.
Ustaša, Zagreb, 1941.–1945.
Ustaški godišnjak, Zagreb, 1942, 1943.
Ustaschabewegung, Zagreb, 1943.
Viesti za častnike, Zagreb, 1943.–1945.
Viesti za postrojbe, Zagreb, 1943.–1945.
Viestnik Ministarstva domobranstva – naredbe, Zagreb, 1941.–1945.
Viestnik Ministarstva domobranstva – osobni, Zagreb, 1941.–1945.
Vojno-ustaški vježbovnik, Zagreb, 1942.
Vojnoistorijski glasnik, Beograd, 1950.–1989.

Prof. Krunoslav Mikulan rođen je 24. veljače 1967. godine u Čakovcu. Diplomirao je engleski i njemački jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Od 1985. godine postupno prikuplja raznu dokumentaciju o hrvatskoj vojnoj povijesti, što je znatno olakšano nakon prvih slobodnih izbora 1990. godine kada su postali dostupni do tada zabranjeni materijali.

S Nigelom Thomasom sa Sveučilišta u Newcastleu objavio je 1995. godine u Londonu knjigu Axis Forces in Yugoslavia 1941.–1945. koja je doživjela već treće izdanje. U "Vjesniku", "Međimurskim novinama" i američkom časopisu "Axis Europa" objavljivao je članke na temu povijesnog razvoja hrvatske vojske i policije. Priprema knjigu o ratu u Hrvatskoj i susjednim zemljama 1991.–1999. koja će se iduće godine također izdati u Londonu, te dovršava knjigu "Povijesni razvoj policije na tlu Hrvatske".

Ing. Siniša Pogačić rođen je 15.1.1973. godine u Zagrebu, gdje je završio osnovnu i srednju školu, a 1998. godine na fakultetu strojarstva i brodogradnje stekao je zvanje inžinjera strojarstva.

Proučavanjem povjesnog razvoja vojne tehnike, ustroja, znakovlja, odlikovanja i odora bavi se od 1987. godine i tijekom tog vremena razvio je vrlo bogatu suradnju sa domaćim i stranim institucijama i pojedincima koji se bave navedenom tematikom.

Svoje radove objavljivao je u časopisu za književnost, kulturu i povijest "Hrašće", tjedniku "Nedjeljna Dalmacija", u igranom filmu J. Sedlara – "Četverored" stručni je suradnik za odore, znakovlje i odlikovanja, urednik je knjige "Zlatko Ivković – Zbirka telefona", sakupio je znakovlje i podatke za knjigu "Hrvatsko vojno znakovlje 1994. – 1998.", zajedno s nizom eminentnih povjesnika jedan je od kooautora knjige "Tko je tko u NDH". Autor je knjiga "Odlikovanja i znakovlje Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945." i "Zrakoplovstvo NDH 1941.–1945.".